

Tujetsch - ina cuntrada sacrala

**Historia dalla Pleiv Tujetsch
Baselgias e capluttas**

2018
Ediziuu Tarcisi Hendry

Tarcisi Hendry

Historia dalla Pleiv Tujetsch Baselgias e capluttas da Tujetsch

Ina cuntrada sacrala

Cuntegn

Introducziun	5
La historia dalla pleiv	5
Ils officials dalla pleiv	7
Baselgias e capluttas	
La caplutta da s. Clau a Tschamut	10
La baselgia da Selva	12
Caplutta a Sut Crestas	17
La caplutta da s. Brida	18
La caplutta da s. Bistgaun a Giuv	20
La baselgia da Rueras	22
Guid dalla baselgia a Rueras	24
In sguard ell'istoria dil sanctuari	25
La caplutta da Nossadunna a Zarcuns	30
La caplutta da s. Onna a Camischolas	34
La baselgia parochiala da s. Vigeli a Sedrun	38
Guid dalla baselgia da s.Vigeli	43
Plevons a Sedrun	47
Caplania	49
Caplons a Sedrun	50
Johann Ritz – sia lavur	51
Sogn Vigeli – nies patrun baselgia	53
La caplutta da s. Giusep a Bugnei	54
La caplutta da s. Antoni a Surrein	56
La caplutta da s. Leci a Cavorgia	58
Sontgets	60
Sontget a Dieni	60
Sontget a Camischolas	60
Sontget dils mats a Gonda	60
Sontget dils Gedijs a Sedrun	60
Sontget da s.Antoni a Surrein	62
Sontget da Nossadunna dallas dolurs a Cavorgia	62
Anteriura caplutta a Flurin Sura	62
Cruschs	63
Processiuns	68
Aspects sacralis ella detga tuatschina	70
Fontaunas e litteratura	73

Introducziun

L'emprema historia dalla pleiv e vischnaunca da Tujetsch datescha digl onn 1806 ed ei scretta da pader Placi a Spescha en sia **Descriziun dalla Val Tujetsch**. L'entira lavur ei cumparida igl onn 2009 tenor siu manuscret original. Interessantas caussas davart la pleiv ein d'intervegnir en sia part historica, sco era en las duas parts **Polizia dil clerus e Polizia dalla religiun**. - Igl onn 1924 cumpara **Baselgias, capluttas e spiritualesses da Tujetsch**, in studi historic da pader Baseli Berther OSB, Dieni/Mustér. Sper las interessantas indicaziuns davart tuttas baselgias e capluttas, enumerescha el tuts plevons e caplons da Tujetsch. - Igl onn 1959 cumpletscha sur Tuamisch Berther, Dieni la retscha dils spirituals e muniessas e lai cumparer quei sut il tetel: **Spirituals, fraters laics e muniessas dalla vischnaunca da Tujetsch**. - Igl onn 1983 cumpara ella casa editura Desertina il cudischet **Baselgias e capluttas da Tujetsch** da Tarcisi Hendry cun fotos dad Ervin Cathomas.

La historia dalla pleiv

Cun la colonisaziun dalla val entscheiva era il basegns per la tgira dil beinstar spirtal dils habitonts. La claustra sco possessura dil terren, ha secapescha era giu sias obligaziuns en quei grau e procurau per quei agid e sustegn. El decuors dil 9avel e 10avel tschentaner ein ils emprems colonists secasai ella val. Gl'emprem forsa mo per temps da stad sco pasturs dallas muntaneras en da Mustér e contuorn, pli tard ein els secasai per propi ella val. La necessitad d'ina pastoraziun ei stada dada. Igl onn 1205 vegn la baselgia da sogn Vigeli a Sedrun consecrada. Forsa ei quella la successura d'ina pli pintga, d'ina caplutta ch'era vegnida eregida tschentaners avon. En scadin cass ei la baselgia vegnida eregida sco baselgia dalla val. Quei semuossa ella posiziun dalla baselgia, buca el center dil vitg, mobein agl ur da Sedrun cul santeri ch'ei adina staus, entochen oz, quel per l'entira pleiv e vallada.

Il secund sanctuari ch'ei vegnius eregius en nossa val exista oz buca pli ed ei enconuschents mo entras in document da 1368. Il ei in document che tracta il dretg d'aua per Flurin Sura e Flurin Sut e plaيدا suandontamein: "... vischins da Camischolas Sura, fagein da saver e confessein aviartamein cun questa brev ton per nus, sco per nos artavels vegnentsuenter, qualmein nus havein giu dispeta cun ils undreivels vischins da Florin Sut e Florin Sura, ils quals han funs enta Florin Sura vid il dutg u flum che cuora dadora la baselgia giu, davart l'aua che vegn giu la Val da Londadusa." Il document plaيدا schizun d'ina baselgia. Il sanctuari ei svanius, il pertgei e daco ei buca enconuschent. El 15avel tschentaner ei ina bova enconuschneta ch'ei vegnida giu da Londadusa. Ha quella destruiu il sanctuari, ni ha quella sfurzau da far giu ella? Ei Flurin Sura staus igl emprem grond vitg dadens il Dutg Grond e perquei survegniu quella baselgia? Plitard ein pli bia colonsits secasai spel dutg dalla Val Mila e formau il vitg da Rueras ed entras quei retschiert leu ina caplutta e plitard culla carschen dalla populaziun ina baselgia. Ha ina dislocaziun dalla baselgia da Flurin Sura neuagiu a Rueras giu liug?

El 15avel tschentaner retscheiva Rueras siu empren sanctuari e quei igl onn 1491. Ils 4 da december da quei onn ha igl uestg da Cuera benedi la baselgia cun treis altars, igl altar principal en honor da Nossadunna, sogn Giachen e sogn Cristoffel.

Ei suonda l'erecziun da dus sanctuaris ella val. Tschamut obtegn siu sanctuari sco hospezi sin via sul Cuolm d'Ursera. La caplutta vegn dedicata a Sontgaclau ed enrihida cun in bellezza plantschius sura ella nav e maletgs murals. Camischolas ei il vitg dils beinstonts, schai il vitg gie en in liug preferiu pil puresser cun bellezza praus, pastiras da casa, mises ed alps ella vischinonza. Cheu succeda l'erecziun dalla caplutta da sontga Onna. Dalla rihezia dalla caplutta plaidan era documents vegls, igl altar gotic da 1517 ed ils maletgs murals.

Il 17avel tschentaner semida la val en ina vallada sacrala. Suandontas capluttas vegnan construidas: la caplutta da Sogn Leci igl onn 1609 a Cavorgia; igl onn 1622 la caplutta da Nossadunna a Zarcuns; la caplutta en honor da s. Gion evangelist, s. Paul e s. Valentin igl onn 1630 a Selva; entuorn igl onn 1650 la caplutta da Giuv dedicata a Sogn Bistgaun ed igl onn 1679 la caplutta en honor da sogn Antoni a Foppas/Surrein. Tier l'erecziun da quell'eschun capluttas vegn aunc l'erecziun d'ina pli gronda baselgia da Sogn Vigeli a Sedrun. Quei succeda igl onn 1691.

Dus sanctuaris ein lu aunc vegni construi el decuors dil 18avel tschentaner. Igl onn 1738 vegn la caplutta da sontga Brida erezida e sco davosa caplutta vegn quella da Bugnei erezida en honor da Sogn Giusep igl onn 1744.

Igl onn 1852 vegn, en connex cun la dislocaziun da Selva a Sutcrestas, la caplutta da Marihelf erezida a Sutcrestas. Ella vegn disfatga igl onn 1964. - A Sedrun retscheiva la Casa s. Vigeli igl onn 1969 ina caplutta pils cussadents e cussadentas dalla casa d'attempai.

La cuntrada sacrala dalla val dumbra oz ses endisch edifecis sacrali, da quei treis baselgias ed otg capluttas. Ina reha raccolta da cultura sacrala da nos antenats. Davos l'erecziun da tons sanctuaris schai ina nundetga cardientscha ed in nundetg engaschi dalla populaziun dalla val. La luschezia dils vischins da mintga vitg ni uclaun fuva il posseder ina caplutta. Tochen viaden ella mesadad dil 20avel tschentaner ei mintga vischinadi staus responsabels pil manteniment da lur sanctuari.

Tochen igl onn 1973 han vischnaunca burgheisa e politica e pleiv formau ina cuminonza e sligiau ils problems comunabla. Cun igl onn 1973, radunonza da vischnaunca dils 17 d'ust 1973, vegn quella cuminonza separada cun la fundaziun dalla Pleiv da Tujetsch e l'elecziun dall'emprema suprastanza da pleiv. La rugalada definitiva dil possess denter vischnaunca politica e pleiv succeda en la radunonza dils 20 da december 1974.

Las caplanias dalla val vegnan fundadas per levgiar la lavur dil plevon e per l'instrucziun dils affons, la scola. Il vischinadi da Rueras survegn cun igl onn 1643 la lubientscha da caplania ed igl emprem caplon lavura naven digl onn 1645. Selva sco liug allontanau dalla baselgia parochiala e dil plevon obtegn igl onn 1664 lur caplon. A Sedrun segida il plevon cun primissaris sco gidonters ella pastoraziun e scola. Pil pli schisheva l'instrucziun dils affons e carschi sin las schuialas dil plevon. Cun 1749 vegn la caplania da Sedrun fundada ed il caplon ha oravontut l'obligaziun d'instrucziun e scolaziun dils affons ella religiun catolica sco era l'instrucziun en quen e leger.

Las grondas midadas ella pleiv succedan el decuors dil 20avel tschentaner. Cun 1965 vegn la caplania da Sedrun sligiada si. Dapi 1968 ha Selva negin caplon pli e la pastoraziun succeda da Rueras anora. Rueras piarda siu caplon-rectur igl onn 1993. Dapi quei onn ei in sulet plevon responsabels per la pastoraziun dalla Pleiv da Tujetsch. Ella administraziun vegn el sustenius dapi 1999 d'ina administratura.

Instrucziun religiosa e scola

Cun in plevon ella val ha era l'instrucziun priu sia entschatta. Oravontut vegnevan ils affons talentai, da rehas famiglias, promovì per schar studegiar teologia. Per cun la fundaziun dallas caplanias ei la scola sesarvada per tuts affons. Il caplon fuva obligaus all'instrucziun e scolaziun. Quella cumpigliava oravontut l'instrucziun religiusa, dasperas il leger, scriver e quen. Naven dalla fundaziun dallas caplanias, Sedrun 1749 e Rueras 1643 tochen la mesadad dil 19avel tschentaner han pil pli ils caplons e plevons giu enta maun l'instrucziun. Tec a tec han laics surpriu l'instrucziun e naven digl onn 1848 han ils caplons e plevons mo pli surpriu l'instrucziun religiusa durant il temps da scola.

Ils funzionaris dalla pleiv

Presidents dalla pleiv

Cristian Cavegn-Berther, Camischolas	1973 - 1977
Theofil Schmid-Valier, Sedrun	1977 - 1983
Ciril Berther-Tuor, Rueras	1983 - 1989
Tarcisi Hendry, Gonda/Sedrun	1989 - 1995
Conrad Berther-Giossi, Rueras	1995 - 2001
Tadeus Giossi-Peterhans, Rueras	2001 - 2007
Leci Brugger-Derungs, Gonda	2007 - 2015
Arthur Caduff, Sedrun	2015

Vicepresidents/tas

Flurin Berher-Valier, Rueras	1973 - 1980
Gion Battesta Monn-Berther, Sedrun	1980 - 1983
Iganzi Catomas-Pally, Sedrun	1983 - 1986
Carli Curschellas-Bearth, Gonda	1986 - 1989
Silvio Schmid-Hendry, Rueras	1989 - 1995
Bernadetta Cathomen-Dermon, Gonda	1995 - 1998
Mudest Venzin-Deflorin, Rueras	1998 - 2004
Ursulina Cavegn-Bisquolm, Camischolas	2004 - 2007
Ignazi Monn, Sedrun	2007

Ils cassiers/ras

Richard Cavegn-Brugger, Rueras	1973 - 1983
Berta Berther-Tschuor, Camischolas	1983 - 1989
Bruno Berther-Sommer, Rueras	1989 - 1995
Simeon Cavegn-Flury, Sedrun	1995

Ils actuars/ras

Giuseppa Schmet-Pally, Sedrun	1973 - 1980
Maria Barla Vinzens-Hitz, Sedrun	1980 - 1986
Reginalda Degonda-Monn, Sedrun	1986 - 1992
Judith Hendry-Bläsi, Sedrun	1992 - 1995
Mudest Venzin-Deflorin, Rueras	1995 - 1998
Daniela Monn-Berther, Camischolas	1998 - 2004
Rita Hitz-Schmid, Rueras	2004 - 2012
Arthur Caduff, Sedrun	2012 - 2015
David Tuor, Sedrun	2015 -

Assessurs/ras

Cristian Jacomet-Gieriet, Sedrun	1973 - 1977
Gion Battesta Monn-Berther, Sedrun	1977 - 1980
Ignazi Cathomas-Pally, Sedrun	1980 - 1983
Giusep Giger, Rueras	1983 - 1989
Judith Hendry-Bläsi, Sedrun	1989 - 1992
Bernadetta Cathomen-Dermon, Gonda	1992 - 1995
Daniela Monn-Berther, Camischolas	1995 - 1998
Ursulina Cavegn-Bisquolm, Camischolas	1998 - 2004
Ignazi Monn, Sedrun	2004 - 2007

Alice Andreoli-Schmid, Sedrun	2007 - 2010
Wendelin Hendry, Camischolas	2010

Ils revisurs

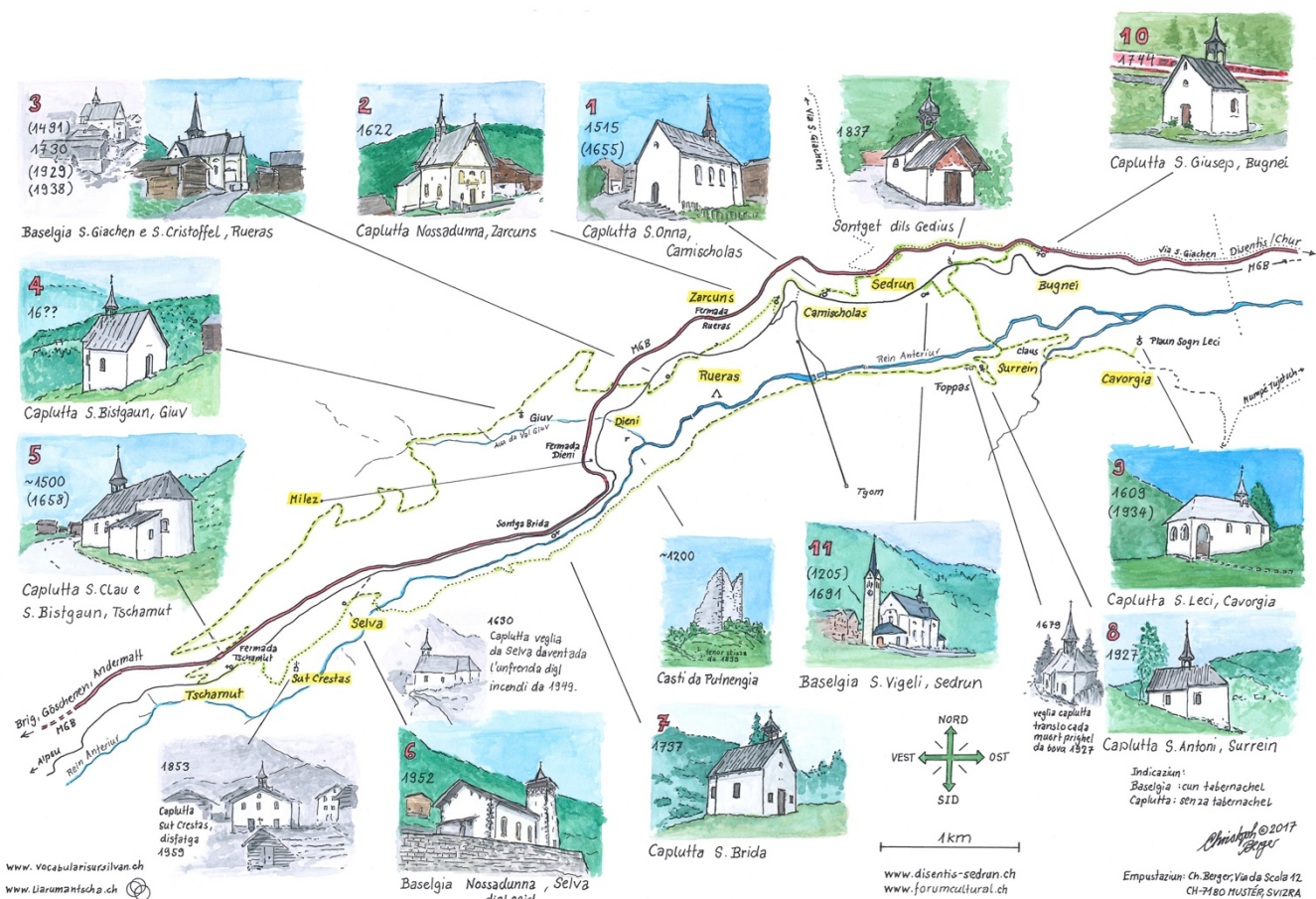
Conrad Berther-Giossi, Rueras	1973 - 1983
Rudolf Cavegn-Berther, Sedrun	1973 - 2004
Robert Schmid-Deflorin, Gonda	1983 - 1995
Ciril Monn-Ber, Camischolas	1995 - 2004
Linus Vincenz, Rueras	2004
Hubert Venzin, Rueras	2004 - 2010
Emil Soliva, Sedrun	2010

Secretariat

Margrit Cavegn, Sedrun	1999 - 2016
Rosvita Loretz-Lutz, Sedrun	2017

Baselgias e capluttas

Survesta dallas baselgias e capluttas tenor la senda da baselgias e capluttas da Christoph Berger, Mustér (2017)

La caplutta da s. Clau e s. Bistgaun a Tschamut

Tschamut cun la caplutta da s.Clau, entuorn 1920

S. Clau spendra la veta als treis prencis condemnai

Caplutta da s.Clau avon la restauraziun da 1933

Historia

Tschamut ei il vitg il pli el vest dil cantun Grischun. Quella part il pli sisum dalla Val Tujetsch ei vegnida colonisada ed urbanisada el decuors dil 13avel tschentaner dils Gualsers neu dalla Val d'Ursera. Il num Z'mut - sil crest - dat perdetga. Entras la claustra da Mustér han ils habitonts da Tschamut retschiert il privilegi d'ina atgna alp, l'Alp Tschamut. Pér igl onn 1866, suenter tractativas liungas e stentusas, ein ils da Tschamut s'uni cull'ulteriura vallada. La caplutta dil 15avel tschentaner ei dedicata a s. Clau ed ei stada ina caplutta da hospezi. D'ina bellezza singulara ein ils entagls ed ornaments el plantschiu sura dalla caplutta.

1500 La caplutta da s. Clau ei vegnida baghegiada entuorn 1500. Probabel ha la claustra da Mustér erigiu quella, havend ella leu ed el contuorn differents beins ed alps. Il clutger ei construius osum il gebel ed ei aschia semegliants cun quels sin auters hospezis.

Il zenn grond ha in diameter da 55.2 cm; tun: gis'; peisa: ca. 110 kg e porta l'inscripziun: **SCTA MA(R)IA S. NICOLAUS - SPTE UNS - LUCAS - MARCUS - MATEUS - IO - HANNES**, culaus entuorn 1500.

Fetg interessants e custeivels ei il plantschiu sura dalla caplutta. El ei construius alla fin dalla epoca gotica. El centrum ei postau ina cumplicada rosetta tagliada ora en fuorma da squamas da pèschs. Quella ei circumdada d'ornaments dad uoppens e carteivlamein nodas-casa. Enconuschent ei sulettamein igl uoppen dalla Ligia Grischa - tut igl auter ei forsa era mo decoraziun.

Seniester ella nav stat vid la preit ina statua da s.Clau. Quella deriva ord in luvratori digl Allgäu ed ei d'entuorn 1500. Ella ei vegnida renovada e cumpletada da niev cun gnefla e stab igl onn 1933.

1550 Tiella renovaziun da 1933 ei vegniu discuvretg plirs maletgs. Dretg digl arviul in sogn cun manti brin e calisch, carteivel s. Gion evangelist. Ord la mesadad dil 16avel tschentaner. Seniester: maletgs da s.Carlo Borromeo e s.Paul.

El chor secattan quater maletgs che representan quater scenas ord la veta da s.Clau.

1. S. Clau schenghegia la dota da spusa allas treis feglias.
2. S. Clau spendra la veta als treis prencis condemnai.
3. Appariziun da s. Clau duront il viadi a Myra.
4. In maletg votiv: ei setracta cheu da dus umens che scatschan, cun agid da s.Clau, guerriers a cavagl.

- Dil medem pictur ein era ils maletgs da s.Carlo Borromeo e s.Paul vid la preit viers miezdi.
- 1658 Quei onn ei vegniu alzau la nav-baselgia, midau igl arviul e construiu in niev chor cun teschamber. Suenter quella vasta renovaziun da quei onn ei la caplutta vegnida consecrada.
- 1679 Seniester digl arviul penda in maletg digl altar vegl: Maria cun s.Clau e s.Bistgaun. Signau: Johann Christoph Guser 1679.
- 1689 Il zenn pign ha in diameter da 32.5 cm; tun:c'; peisa: ca. 40 kg e porta l'inscripziun: **1689 + S.MARIA ORA PRO NOBIS**, maletgs cun la crucifigaziun, s.Clau e s.Diakon. Num dil culader: Bonavilla
- 1700 Dretg digl arviul in crucifix d'entuorn 1700, renovaus 1960.
- 1710 Il present altar datescha dil temps baroc. El fuorma ina nischa circumdada da treis petgas sturtigliadas. Enamiez ina statua da Nossadunna ord il luvratori da Johann Ritz, Valleis.
- 1780 Igl arviul dil chor decorescha in maletg dalla ss.Trinitad. Quel duei esser malegiaus da Gion Columban Diogg, bab dil renomau pictur Felix Diogg da Tschamut (ca. 1780).
- 1922 Niev tetg da stuors.
Pli da vegl ornava la caplutta ina remarcabla ura sin la fassada viers il vitg da Tschamut.
- 1932 Ils 11 d'uost 1932 crodan ils dus giuvens Giacomo Bernasconi e Arturo Lafranchi en ina sfendaglia dil glatscher da Maighels. Suenter lur miraculus salvament ord la ferdaglia dil glatscher, descrivan els lur aventura en favur dil sanctuari da Tschamut el cudischet: «Las sfendaglias dil glatscher el survetsch dil Segner.» In maletg sur l'entrada regorda il visitader dil sanctuari vid quella disgrazia.
- 1933 Extendida renovaziun ch'ei vegnida menada atras sut la direcziun da capoinschignier Erminio Bernasconi cugl architect Sievi da Cuera. Discuvretg e renovau tuts maletgs, renovau igl altar entras la firma Stöckli, Stans ; allontanau ils altars laterals; midau las finiastras e translocou l'entrada dalla vart dil sid encunter sera. Bauns novs.
- 1977 Colurau da niev ils mirs ordadora, sco era il tetg.
- 1982 Durent la stad vegn la messa legida duas gadas il meins, igl unviern ina ga, mintgamai la secunda dumengia. S.Clau ei ils 6 da december.
- 1986 Nova porta-caplutta all'entrada.
- 1987 Novas finiastras.
- 2000 Niev scaldament electric.
- 2002 Construiu in niev tetg pil teschamber e colurau internamein l'entira caplutta. Igl εμπrem da december ei vegniu celebrau in survetsch divin d'inauguraziun. Cuosts da renovaziun: rodund 35'000.00 francs.

La baselgia da Selva

Baselgia da s.Gion e s.Paul, oz baselgia dalla Nossadunna digl agid

Selva avon 1949

Intern dalla baselgia nova Altar

Selva entuorn 1960

Historia

Il vitg da Selva ha ragischs gualsras e decennis ei il vitg vegnius numnaus 'Selvaningen' ni 'Im Holz'. Selva ha giu da sbatter cun in tschuppel disgrazias, oravontut cun lavinas e fiug. Il barschament dil vitg da 1949 ha midau radicalmein il maletg dil vitg. Casas e clavaus ein vegni erigi cun agid e sustegn dall'entira populaziun svizra. La baselgia nova ei dedicada a s.Gion evangelist e duront ils meins da stad survescha ella sco baselgia da peleginadi da Nossadunna.

Cun la construcziun dalla piazza da golf, in'ulteriura midada impurtonta, ei la cuntrada muntagnarda daventada ina purschida turistica.

Sutcrestas schai in tschancun el vest da Selva. Da 1853-1890, pia tochen ch'ins ha entschiet a baghegiar lavineras e plantar uaul ellas spundas sur Selva, ei *Sutcrestas* stau l'untgida pils da Selva duront igl unviern. A *Sutcrestas*, sin mesa via denter Tschamut e Selva, han ins era erigiu la casa da scola. Ils onns 40 dil 20avel tschentaner han da quei da 40 affons dils dus vischinadis frequentau quella scola.

- 1630 L'emprema caplutta da Selva ei vegnida consecrada ils 13 da zercladur 1630 da uestg Giusep Mohr. Ella possedeve treis altars ed era dedicada a s. Gion evangelist, s. Paul e s. Valentin.
- 1658 Igl onn 1658 han ils vischins da Selva fatg la damonda agl uestg per obtener in beneficiat. Uestg Gion VI Flugli d'Aspermont fuva quei onn gest en Tujetsch per cresmar e far visitaziun.
- 1665 Definitivamein ei il benefeci dalla caplania vegnius fundaus 1665 ed approbaus dalla Curia episcopala ils 13 da mars 1666. Deputai da Selva e Tschamut ein stai serendi tier igl uestg cun ina brev da landrehter Conradin de Medell (+1. zercladur 1691) il qual ha giu recumandau cauldamein la caussa da ses cumpatriots. Dapi lu ha Selva giu in caplon, sco empren sur Pieder Callemberg da Schlans ch'ei staus leu entochen 1681.
- 1676 In cert Nicolaus Biarh da Carmihut ha fatg si 1676 duas messas perpetnas, ina a Selva e l'autra a Tschamut.
- 1695 La fin dil 17avel tschentaner succeda ina pli vasta midada dalla caplutta da Selva. Ils 16 da fenadur 1695 ei la consecraziun da treis altars.
- 1785 Quei onn, ils 15 d'october, ei igl entir vitg da Selva barschus giu. Era la caplutta ei daventada l'unfrenda dallas flommas. Tier la reconstrucziun dalla nova caplutta ei in cert mistral Mirer da Sursaisa e Fidel Condrau da Rueras stai gronds benefactors.

- 1788 Il zenn grond ei vegnius culaus dalla firma Walpen da Reckingen.
- 1808 La notg dils 12 sils 13 da december 1808 destruescha ina lavina la gronda part dil vitg. Ventgatschun persunas han anflau la mort.
- 1809 En ina brev als vischins da Selva e Tschamut, ha uestg Carl Rudolf de Buol Schauenstein pretendiu da far uorden cun la pervenda e d'augmentar quella. Denter auter ei vegniu decidu:

5. Da schar prender si il beneficiat la stad 7 mutgs: 3 en l'alp Tschamut e 4 sin pastira da Selva ...

8. Da cheu en in onn baghegiar ina casa en Sutcrestas dapersei e denton far in'ustanza sufficienta sur casa da dustar la lavina - prender si ina casa per el a Tschamut - ch'el possi star leu ils treis meins d'unviern, sch'el vul.

Quella ordinaziun ei vegnida dada pervia dil prighel da lavinas e perquei ch'ins survegneva strusch pli caplon a Selva.

Cheutras han ins sligiau la convenziun fatga pli da vegl, nua ch'ei steva scret:

Fünftens: Soll Er laut unsern accord, und Gewohnheit Selva und Tschamut, es seye Fest, oder Feyertag, und Werktag, einmali zu Selva, und einmali zu Tschamutt alle ämbtern Mess ... Vesper ... Kinderlehre alternative halten. In denen drey Wintermonath aber, da die von Selva zu Caspaua wohnen, so seye Er die Feyrtäge, und Sonntäge nicht schuldig auf Tschamuth zu gehen, so weit aber die Wercktäge antreffen thut, wohl.

- 1809 Ils 22 da december 1809 ei pader Placi a Spescha vegnius caplon a Selva.
- 1828 Quei onn ei il zenn pign vegnius culaus a Reckingen.
- 1838 Sur Gion Giusep Deplaz, caplon a Selva da 1818 - 1859, ha schau far in niev altar grond e dasperas ina scaffa per las reliquias dils apostels s. Pieder e s. Paul. Quellas veva il vischinadi Selva obteniu da Ruma ils 14 da mars 1810.
- 1842 Ils 11 d'october 1842 ei vegniu lubiu da salvar si per adina il Sontgissim a Selva. Ils 26 da settember 1842 retscheiva la caplania ina brev da perdun.
- 1901 La caplutta ei vegnida renovada ed ha survegniu in'orgla pintga, in harmonium.
- 1908 Da Nadalnotg ei il zenn grond sefess.
- 1909 Il zenn ei vegnius culaus danovamein dalla firma Rüetschi ad Aarau. Cun quella caschun han ins mess il zenn pign da Selva a Sutcrestas e priu naven leu il zenn grond per Selva. Aschia sesanflavan quei onn a Selva zenns da 1909 e 1865.
- 1917 Il tetg dalla caplutta ei vegnius cuvretgs cun plattas dil Valleis.
- 1949 Tier il grond incendi da Selva, ils 11 da zercladur 1949, ei era la caplutta barschada giu. Ina nova caplutta ei vegnida baghegiada sin niev sulom cun igl agid e sustegn da l'entira populaziun svizra, e quei da 1950-1952. Architect ei Venanzi Maissen da Cuera staus.
- 1952 Per la fiasta dalla naschientscha da Maria, ils 8 da settember 1952, ha uestg Cristianus Caminada consecrau la baselgia en honur dils apostels s. Gion evangelist e s. Paul ed igl altar grond en honur da s.Onna, s.Giusep e s.Gion Battista.

Egl altar grond ein aunc vegnidas tschentadas las reliquias da s.Fidel da Sigmaringen, da s.Urschla e s.Jucundus.

Ils quater zenns el clutger ein vegni schenghegiai als vischins da Selva. Els sesanflavan avon en ina caplutta a Gersau, Lucerna.

Zenn 1:

Diameter 80 cm; tun: b'; peisa: ca. 300 kg. Inscriziun:

LASST UNS ZUM HIMMEL SCHWINGEN, ZU DEM DREIEINIGEN GOTT,
UND DREIMAL HEILIG SINGEN, DEM HERRGOTT SABAOTH

Maletg: Crusch e columba, davon Jesus ed in sogn retg.

Cullader: GIESSER H.RÜETSCHI AG AARAU 1898

Zenn 2:

Diameter 68 cm; tun: d'; peisa: ca. 200 kg. Inscriziun:

JESUS UND MARIA BIN ICH GEWEIHT, VERKÜNDE DAS AVE MARIA
WEIT UND BREIT, DREIMAL DES TAGES ALLE ZEIT

Maletg: Sontga famiglia

Cullader: GIESSER H.RÜETSCHI AG AARAU 1898

Zenn 3:

Diameter 60 cm; tun: e'; peisa: ca. 140 kg. Inscriziun:

EHRE SEI GOTT IN DER HÖHE, FRIEDE DEN MENSCHEN AUF ERDEN

Maletg. Aunghel pertgirader

Cullader: GIESSER H.RÜETSCHI AG AARAU 1898

Zenn 4:

Diameter 50 cm; tun: g'; peisa: ca. 80 kg. Inscriziun:

WILLST DU DIE HEILIGEN RECHT VERSTEHEN, MUSST DU DICH AN IHR BEISPIEL
KEHREN

Maletg: Jesus sco bien pastur

Cullader: GIESSER H.RÜETSCHI AG, AARAU 1889

Treis zenns portan l'annada 1898 ed il pign ei da 1889. Tuts quater ein vegni culai
dalla firma H. Rüetschi, Aarau.

Era igl altar grond ella nova baselgia derivava da quella caplutta a Gersau.

- 1959 Quei onn ei la caplutta da Sutcrestas, baghegiada 1853, che fuva en decadenza,
vegnida sliigiada si. Igl onn 1964 ha igl uestgiu lubiu da scarpar giu la caplutta e
plazzar leu sco regurdientscha ina crusch.

La statua da Nossadunna digl agid, entuorn 1500, ei vegnida transportada a
Selva. Leu ha ella obteniu in niev plaz ella biala finiastra da colur el chor. Cun
quella caschun ei igl altar da Gersau vegnius remplazzaus cun in pli sempel.
Dapi quei onn sesanfla il liug da pelegrinadi a Selva enstagl a Sutcrestas. La
baselgia da Selva ei lu era vegnida dedicata a Nossadunna.

- 1965 Dretg digl arviul vegn plazzau il tabernachel niev.
- 1968 Dapi 1968 ha Selva negin caplon pli. Ils uclauns Selva e Tschamut vegnan provedi
dil plevon da Rueras e dapi 1993 da Sedrun anora.
- 1972 La caplutta ei danovamein vegnida renovada. La scantschala, las truccas ed ils
altars existents ein vegni allontanai ed ins ha adattau igl intern dalla caplutta al
temps modern.
Seniester digl arviul vesein nus duas statuas modernas che representan s. Gion e
s. Valentin.
Dalla medema vart vid la preit ella nav stat ina statua d'ina Nossadunna dallas
dolurs or il 18avel tschentaner.
Dretg vid la preit penda in maletg d'in altar vegl che muossa Nossadunna cugl
affon Jesus. Renovaus 1947.

- 1982 Il temps da stad vegn celebrau survetsch divin duas gadas il meins, igl unviern
treis ga.
Naven dil matg entochen igl october vegn fatg sis gadas pelegrinadi tier
Nossadunna digl agid e quei mintgamai ina dumengia suentermiezdi.

- 1985 Il tuchiez ei vegnius electrificaus ed ils indrezs dils zenns ein vegni revedi.

- 1990 Nova orgla dalla Firma A. Hauser, Kaltbrunn. Suenter in harmonium ed ina orgla
electrica (1976) ei quei il tierz instrument ella nova baselgia. L'orgla sesanflava

dapi 1979 ella baselgia catolica a Flem.

- 1993 Sanaziun dil tetg baselgia. Las anteriuras truccas vegnan reinstalladas ensemen cun entginas pintgas midadas el chor.
- 1994 Ina part dil mir entuorn baselgia ei vegnius sanaus.
- 1995 El chor e davon ils altars laterals vegnan novs teppis.
- 2009 Sanau ils mirs da crappa entuorn baselgia, reparau il tetg ed installau in tilacametg.
- 2010 Embelliu la baselgia cun entagls da lenn dalla via dalla crusch. Avon survevan per quei intent sulettamein cruschs da lenn. Ils entagls da lenn ein in schenghetg da sur Cristian Monn alla baselgia da s.Giachen a Rueras.
- 2010 Naven dil meins da matg entochen igl october vegn fatg tschun gadas pelegrinadi tier la Nossadunna digl agid. Tut auter temps ei la caplutta serrada.

Caplons a Selva e Tschamut

1665-1681	Callemberg Pieder, Schlans
1681-1684	Valaulta Plaisch, Pigniu
1692-1693	Toscanus Antoni
1693-1700	Derungs Paul, Trun
1701-1708	Alig Nicolaus, Sursaissa
1708-1709	Zegg Gion Francestg, Val Müstair
1710-1715	Decurtins pader Ildefons OSB, Mustér
1715	Torson Giusep Nicolaus
1716-1718	Rothmund pader Sigisbert OSB, Mustér
1719-1726	Bischoff pader Baseli OSB, Mustér
1726-1728	Silvester Gion, Sursaissa
1729-1733	Freyer Flurin, Breil
1733-1736	Biart Giachen, Sedrun
1738-1744	Friberg Cristian, Trun
1744-1752	Pfister frater Bistgaun, Donaueschingen
1752-1754	de Castelberg Gion Giachen, Mustér
1753-1759	Peder Gion, Tschamut
1759-1761	Monn Vincens, Sumvitg
1761-1762	Genelin Placi, Mustér
1762-1765	Berther Giachen Antoni, Camischolas
1765-1766	Genelin dr. Giachen Mathias, Mustér
1766-1772	Leimbach Giachen, Val Müstair
1772-1777	Föhn Giusep Antoni, Muotathal, Sviz
1777-1785	Jäger Leci, Sursaissa
1785-1790	Nager pader Maurus OSB, Mustér
1790-1791	Cabrin Pieder Antoni, Falera
1791-1792	Rohrer Nicolaus, Sachseln
1792-1793	Arnold Giusep Mar., Spiringen

1793-1809	Weller Pieder Fidel, Sedrun
1809-1812	a Spescha pader Placi OSB, Mustér
1812-1818	Weller Pieder Fidel, Sedrun
1818-1859	Deplaz Gion Giusep, Selva
1860-1864	Monn pader Sigisbert, Buretsch-Mustér
1864-1866	Dosch Gion Gieri, Tinizong
1866-1886	Macolin dr. Giachen Andriu, Rueras
1891-1893	Sidler Francestg, Küssnacht, Sviz
1897-1905	Muoth Francestg Eduard, Breil
1906-1935	Elvedi Murezi, Cumbel
1935-1948	Venzin Hans Giachen, Selva
1948-1968	Schuler Steffan, Alpthal, Sviz

Selva avon 1949

La caplutta da Sut Crestas

Caplutta da Nossadonna digl agid, 1853 – 1964

La lavina da 1808 cun 25 personas mortas ha dau da patertgar als vischins da Selva. La situaziun era daventada pli che prigulusa. Igl Uaul da Rusas quasi svanius. L'idea d'in refugi pil unviern ei naschida e quei a Sut Crestas, in taschancun da diesch minutas dadens Selva.

La primavera 1852 han ins entschiet a baghegiar a Sut Crestas la caplutta cun ina stanza da scola e habitaziun pil scolast e la casa pervenda. Igl unviern 1853/54 ei sur Gion Giusep Deplaz serendius per l'emprema ga a Sut Crestas per habitar e tener survetsch divin leu.

La dislocaziun a Sut Crestas succedeva entuorn Nadal e cuzzava entochen miez mars. Buca per ditg ein ils Selvaners seschai sil niev uclaun; ei fuvì memia malcumadeivel ed il schar encrescher ha ugliau els da star casa. Plinavon ha la construcziun da lavineras e la plontaziun digl uaul sur Selva purtau adina dapli segirtad, aschia ch'ìls Selvaners han calau da serender igl unviern a Sut Crestas. Quei ei succediù aschia tec a tec alla fin dil 19avel tschentaner.

Dapi la sligiazion dalla scola, 1959, ei la caplutta totalmein vegnida negligida. Igl onn 1964 ha igl uestgiu lubiu da disfar la caplutta cun la cundiziun da tschentar leu ina crusch sco regurdientscha vid l'anteriura caplutta da Nossadonna digl agid.

La casa da scola pils Dadens igl uaul

La scola en casa pervenda a Sut Crestas ei buca stada emperneivla ed ideala per l'instrucziun e perquei ei vegniu instruiu en ina casa privata. Plirs onns ei vegniu dau scola en casa da Flurin Venzin gest sper la caplutta. Leu veva il scolast era siu tenercasa e combra da maner.

Igl onn 1863 ei la casa da scola nova vegnida baghegiada. Per quella han ils vischins da Selva e Tschamut survegniu l'auter onn sissu in premi cantunal da 400 frs.

Damai piazzada amiez ils dus uclauns, vegneva ella encunter als affons pertuccont il viadi da scola. Ils onns da famiglias grondas portan era bia affons da scola e quella daventa memia pintga per l'instrucziun da varga 30 affons. La populaziun da Dadens gl'uaul ha stuiu spitgar tochen 1919 sin in niev baghetg da scola. Cun 1959 ei la scola vegnida sligiada si ed ils affons han giu dad ir a Rueras ni Sedrun. La scola ei lu vegnida vendida ils 13 da zercladur 1964 per 37 000 frs. alla Uniun Vacanza da Lucerna.

La caplutta da s. Brida

La caplutta da s. Brida schai sper il stradun dil Pass Alpsu denter Dieni e Selva. Ella sesanfla cheu tut isolada enamiez in bi prau encunter il vau dil Rein. Leugiu ella profunditad ramura il giuven Rein Anterior ch'ei sin viadi viers la mar.

Daco denton secatta quella caplutta cheu tut bandunada? Tgi ha baghegiu ella? Quels ein stai ils motivs?

Aunc oz vegn ei raquintau il suandont sur digl origin da quei sanctuari.

Inaga avon bia onns ei rut ora ina nauscha malsogna. Tut las vaccas stuevan ventscher. Ei fuva ina malsogna dil lom. Quella malsogna era rutt'ora ella Bassa e vegneva ussa dalla val siado, pli e pli damaneivel. La malsogna ei arrivada tochen en Tujetsch. Udend ils da Selva e Tschamut, che la nauscha malsogna seigi gia en Tujetsch ein els serimnai per far cussegl. Ensemen ein els vegni oragiu tochen en quei liug, nua che la caplutta da s. Brida sesanfla oz. Leu ein els semess enschanuglias e fatg oraziun. Els han empermess da baghegiar gest en quei liug ina caplutta e dedicar quella a s. Brida, per che lur muvels vegnien preservai da quella malsogna. Ed aschia eisi daventau. La malsogna ei svanida. Ils da Selva e Tschamut han piars gnanc in animal ed era en l'entira Val Tujetsch gnanc in sulet pli.

Sch'ins ha mal ils dents, aschia raquenta la tradiziun, ston ins mo ir treis gadas entuorn la caplutta da s. Brida. Quei denton mintgamai in meter pli lunsch naven dalla caplutta. En buca ditg cala il mal, pertgei ch'ins croda sur il precipezi giu ella profunditad!

Giusep Steiner da Cumpadials ch'ei staus scolast a Selva da 1867 tochen 1870, ha scret ina poesia sur dalla Val Tujetsch. Ina strofa ei era dedicata a s. Brida.

Salida leu osum il grep,
Ina caplutta sco da gep.
Persula stat cheu s. Brida,
Mira co il mund semida.
Ella mir'anen e mir'ano,
E vesa bein ch'ei va zaco!

Historia

- 1736   Ils 12 da zercladur 1736 han ils vischins da Selva e Tschamut obteniu la lubientscha dad uestg Giusep Benedetg de Rost, Cuera, da baghegiar ina caplutta en honor da s. Brida.
- 1737   Entras la brev dils 27 da matg 1737 ein ils vischins dadens gl'ual s'obligai da mantener quei sanctuari. Tochen avon paucs decennis vegneva la caplutta ugadada da Selva anora.
Suttascretta ei la brev da: Julius Riedi, im Namen aller als Vogt, Hans Jörg Beer, Jacob Biart, parochus. Il sulom dalla caplutta hagi in Hasper de Plaz da Carmihut regalau.
- 1738   Da quei onn datescha igl altar. Perdetga dat il maletg enamiez che porta l'inscripziun: J.C.Brandenberg pinxit 1738.
Quei maletg representa s.Brida en costum da muniessa fagend oraziun avon il crucifix. Il maletg seniester muossa s. Gion da Nepomuc purtaus dad aungnels, el funs ves'ins la curdada da s.Gion sur la punt Moldau e dretg ei ina pictura cun la visitaziun da Maria. Sur il maletg enamiez ei ina Nossadunna digl agid.
Priu ora il maletg dretg, ein tuts dil medem artist, Brandenburg da Zug.
Characteristic da siu art ei il stgir-blau dil tschiel.
- 1739   Harta cun l'inscripziun: Antoni Deplatz hat diese Taffel machen lassen. Anno

1739. Maletg: ss.Trinitad e s.Antoni.

- 1740 Ina outra harta purtava la suttascripziun: Giachen Cundrau e Maria Catrina sia massera e ses fegls Gion Pieder e Giachen Antoni ex voto 1740. Maletg: s. famiglia, s. Lisabet e s. Gion. Quellas duas hartas ein medemamein da Brandenburg da Zug.
- 1741 Il sulet zenn ei culaus 1741. El ha in diameter da 37 cm; tun:c'; peisa ca. 35 kg e porta l'inscripziun:
AVE MARIA GRATIA PLENA DOMINUS TECUM. A. K. (Anton Kaiser) ZUG 1741.
Maletgs: crucifigaziun, tschut da Diu e l'Immacolata.
- 1763 El giebel sur la nav vesein nus aunc in auter maletg. El muossa la consecraziun da s. Brida en preschientscha da duas consoras entras igl uestg. Datum: 1763.
- 19avel tsch. Zacu, forsia el decuors dil 19avel tschentaner, ei il clutger sederschius. Schebein quei ei succediun entras in stemprau, ni dil buf dalla lavina giu dallas teissas spundas dil Tgom, ei buca d'eruir. Silsuentar ei il clutger vegnius translocaus da giudem sisum la caplutta sur l'entrada.
- 1920 En la radunonza da vischnaunca dils 18 da schaner 1920 han ils vischins da Tujetsch decidiu da festivar igl emprem da fevrer in firau en honor da s. Brida. Quei per pertgirar las mummas giuvnas dalla mort.
- 1924 Tetg da slondas vegn remplazzaus cun in da stuors.
- 1948 Nova porta-caplutta.
- 1974 La radunonza da pleiv dils 10 d'uost elegia ina cumissiun per la restauraziun dallas capluttas da s. Brida e s. Bistgaun.
- 1980 han ins dau l'entschatta alla restauraziun totala. Ils fundaments vegnan sanai, tratg giu l'aua ed aschia schigentau la miraglia. La miraglia ei vegnida remediada e dada alv.
- 1981 Restauraziun dil maletg el giebel dalla nav entras la firma Stöckli da Stans.
- 1982 Restauraziun digl altar entras la firma Stöckli. Remediau e megliurau la miraglia egl intern e colurau.
Ils bauns ein vegni rugalai e renovai.
Ils 22 d'uost ha il cussegl pastoral organisau ina fiasta d'inauguraziun dalla caplutta da s. Brida. La restauraziun ei gartegiada. La caplutta sepresenta en siu niev vestgiu - in ver deletg d'admirar igl altar renovau ed ils maletgs resplendan en nova colur.
Tgei donn cultural fuss quei bein stau da schar ir en decadenza in tal sanctuari!
Lein sperar che gest quella, e tuttas outras renovaziuns da nos edificis sacrlas, arvien ils eglis a scadin per che tuts beins culturals da nossa val vegnien manteni a nos descendents.
- 2000 Installau ina nova cassa el mir dalla caplutta.

Sogn Bistgaun a Giuv

Giuv sesanfla in tschancun sur il vitget da Dieni sin ina spunda al pei dil Péz Culmatsch. La caplutta dat aunc oz perdetga d'ina ucliva bandunada. Il num Giuv, en veglias scartiras era Juf, deriva dil plaid «jugum», che vul dir ton sco giuv ni crest.

Igl onn 1768 habitavan a Giuv aunc 22 persunas en 5 casas e tenor pader Placi a Spescha stevan 1805 aunc duas casas leu. Mo plaun a plaun ein ils davos habitonts da Giuv secasai giu ella vallada. Tschimun Decurtins ei staus il davos habitont e la davosa casa ei vegnida transportada a Rueras.

Per cletg! Igl onn 1836, per la fiasta da Nadal, destruescha ina lavina siat clavaus e nuegls culs muvels biestga. Tschun perveseders ein vegni satrai e da quels han dus piars la veta. La caplutta en honor da s. Bistgaun ha denton pituu negin donn.

Historia

Ella miraglia dalla caplutta da vart sura fuva biars onns l'annada 1552 veseivla, sgarflada en cun rida cotschna. Existeva gia lu la caplutta da s.Bistgaun? Ualvess, plitost haveva quei orsal in'otra muntada!

La fuorma dalla caplutta lai dubitar ch'ella seigi vegnida baghegiada el decuors dall'entschatta dil 17avel tschentaner.

1750 Igl altar construius entuorn la mesadad dil 18avel tschentaner, ei fetg sempels. Enamiez denter dus pilasters il maletg che representa Jesus vid la crusch, dretg s. Bistgaun e Maria, seniester s.Roc e s.Carli Borromeo. Il maletg el giebel muossa s.Nepomuc.

Il maletg digl antipendi muossa la mort dil marter s.Bistgaun. Sper il flum Tiber damaneivel da Ruma vegn s.Bistgaun mazzaus da ses inimitgs e torturaders cun sittar paliats. Dasperas vesan ins ils pescadurs vid la lavur ed ils habitonts dil marcau che spassegian.

1806 Il zenn el clutger aviert porta l'annada 1806. El ha in diameter da 34 cm; tun: e' e peisa circa 30 kg. El porta l'inscripziun:
S.MARIA ORA PRO NOBIS 1806 MEISTER JOSEPH UNT BONEFATZ VALPEN VON RECKINGEN FON WALS.

Maletgs: Maria e s. Antoni da Padua.

Avon la restauraziun fuvan pliras inscripziuns cun rida da pigner veseivlas. Aschia per exempel: «Sogn Bastgaun roga per nus», ed era differentas nodas-casa e l'annada 1552.

Pli da vegl sesanflava ella caplutta da s. Bistgaun ina statua da Nossadunna, che vegneva venerada leu. La scaffa culla statua, tschentada sigl altar, cuntegn oz ina da s.Bistgaun e la veglia inscripziun Mater Dolorosa ei vegnida remplazzada cun Sogn Bistgaun.

- 1924 Il tetg da slondas ei vegnius remplazzaus cun in da stuors.
- 1935 Ord la brev pervenda dalla caplania da Rueras 1935:
Il rivendissim sur caplon duei ira duas gadas culla s.messa a S.Bistgaun: Ina gada la primavera cura ch'il funs ei luvraus ed ina gada la stad cura ch'ei fan fein si Giuv, circa suenter miez fenadur.
- 1950 fatg en finiastras novas.
- 1974 La radunonza da pleiv dils 10 d'uost elegia ina cumissiun per la restauraziun dallas capluttas da s. Bistgaun e s.Brida.
- 1980 - Exteriuramein vegn la miraglia remediada e colorada. Ils proxims onns
1987 cuntinuescha la restauraziun. Igl altar vegn restauraus. La miraglia endadens vegn remediada e colorada. Ils bauns vegnan allontanai ed ei vegn fatg en in plantschiu niev da betun. Chor e pierti han retschiert in plantschiu da plattas. Las finiastras ein vegnidadas remplazzadas cun novas cun rom da lenn. Cun igl onn 1987 ei la restauraziun vegnida terminada.
- 2007 Igl entir exteriur ha retschiert nova color e las necessarias remaduras, aschia il tetg da stuors, la miraglia, escha e finiatras. Medemamein ei vegniu luvrau egl intern. Ils mirs ein vegni colorai da niev, las finiastras ein vegnidadas isoladas. Il lenn el chor e nav ei vegnius coloraus cun color brina. Las plattas en zuler e chor ein vegnidadas schubergiadas.
Nova splendor ha era igl altar retschiert cun ina radicala lavada e schubergiada. Suenter la renovaziun veva la caplutta survegniu bauns mo d'ina vart. Plirs bauns fuvan culs onns smarschi ni semplamein vegni duvrai per lenna da diever ni da brisch. Ils bauns restai intacts vevan tunschiu mo per ina vart. Il giavisch da tschentar era bauns da vart encunter la Val Giuv ei vegnius ademplus. Ils tschun bauns novs ein vegni construi tenor ils veders e tschentai sin in niev plantschiu da lenn.
- 2011 Per procurar avunda aria alla caplutta ein las finiastras vegnidadas endrizzadas cun in sistem dad arver ellas a travers. La caplutta ha retschiert in crucifix da lenn derivonts dalla scola veglia da Sedrun Sontget.

La baselgia da s. Giachen e s. Cristoffel a Rueras

Historia

Il vitg da Rueras ei il secund grond vischinadi dalla val. La baselgia dil vitg ei dedicata a s. Giachen e s. Cristoffel e datescha dil 18avel tschentaner. Ella ha da gliez temps remplazzau ina caplutta ch'era vegnida erigida el 15avel tschentaner. Oriundamein vegneva Rueras numnau 'Meierhof' pervia dalla sedia digl administratur dalla claustra da Mustér. Rueras ha giu da sbatter duas gadas cun catastrofas dalla natira. Ils 6 da fevrer 1749, suenter ch'ei haveva neviu in'entira jamna, ein las duas lavinias dalla Pulanera e Val Mila sederschidas a val. Las lavinias han satrau 100 persunas e 327 animals. 62 persunas han anflau la mort quella notg. 23 casas, 39 nuegls, 5 mulins ed ina resgia vegnan destrui. Suenter ina tragedia semeglionta cun 23 unfrendas igl onn 1817, vegn in immens mir d'ustanza baghegius dadens il vitg da Rueras per proteger glied ed animals dallas lavinias.

- 1490 Il clutger baselgia da Rueras porta il pli vegl zenn dalla val. El ha in diameter da 54 cm; tun: b'; peisa: ca. 90 kg. L'inscripziun secloma: **salva nos domine + an + no + dom + mcccci + rrrr +** (1490). El ei buca decoraus cun maletgs e culaus dalla firma Walpen a Reckingen el Valleis.
- 1491 L'emprema caplutta a Rueras ei vegnida consecrada ils 4 da december 1491 da uestg Heinric VI da Cuera. Ella possedeve gia da gliez temps treis altars. Igl altar grond fuva dedicaus a Nossadunna, s. Giachen e s. Cristoffel. Quella emprema caplutta fuva baghegiada cul chor encunter damaun, pia transversal da quella dad oz. El decuors dalla construcziun dil niev clutger 1928, han ins anflau dretg dalla entrada mirs dalla caplutta veglia, probabel ils fundaments ni rests da petgas.
- 1567 Zenn pign cun l'inscripziun: S. JACOBE ORA PRO NOBIS 1567
- 1643 Tier la visitaziun episcopala da 1643 han ils vischins da Rueras supplicau igl uestg Gion VI Flugli, ch'il gidonter dil plevon da Sedrun possi habitar sco caplon a Rueras. Quei ei vegniu concediu aschi gleiti sco ils vischins han giu baghegiu ina casa pervenda cun in iert e procurau per las necessarias entradas.
- 1730 La baselgia existenta ei vegnida construida igl onn 1730. Consecrau ha ella uestg Benedetg de Rost ils 9 d'october 1730.
- 1744 Igl onn 1744 ei vegniu celebrau per l'emprema ga ina fiasta solemna, Sontgilcrest, e dapi ils 30 da zercladur dil medem onn vegn il Sontgissim conservaus a Rueras. Ina procession solemna ha accumpignau il Sontgissim da Sedrun a Rueras.
- 1749 L'entschatta fevrer digl onn 1749 veva ei neviu e cufiau in'entira jamna. Ils 6 da fevrer, la sera allas diesch, sederschans las duas lavinias Pulanera e Val Mila a val. La lavina destruescha 23 casas, 33 truaschs, 39 nuegls, tschun mulins ed ina resgia. Ella satiara 100 persunas e 237 animals. 43 carschi e 19 affons anflan la mort.

- 1817 Puspei destruescha la lavina dalla Val Mila ina gronda part dil vitg. La lavina ei rutt'ora ils 6 da mars ella Val Mila ed ei ida tocca Rein. Ella ha sfraccau nov casas, tschun mulins ed ina resgia. Dallas 47 persunas satradas ein 27 mortas. Aschibein la baselgia da Rueras, sco era la casa pervenda ein restadas schanegiadas dallas duas lavinias da 1749 e 1817.
- 1848 La fiasta dil ss.Cor da Maria vegn celebrada a Rueras dapi quei onn, ils 30 da zercladur.
- 1892 ils 28 da matg ei la confraternitad dil ss.Cor da Jesus vegnida fundada. Dapi lu vegn quella fiasta celebrada el meins zercladur.
- 1893 La baselgia ei vegnida renovada da rudien sut la direcziun da B.Kopp da Oberhelfenswil, S.Gagl. Ils altars ein vegni restaurai dad Otto Hostenstein da Wil, S. Gagl. Cun quella caschun han ins aschuntau in niev tron sur il tabernachel, treis novs antependis e treis novas passeras.
- 1911 Quei onn ha la baselgia retschert in niev tetg cun tablas da stuors.
- 1928 Entochen 1928 existeva mo in clutger aviart el nord dil tetg. Il clutger dad oz ei vegnius baghegius quei onn.
- 1929 Ils 28 da matg ein ils zenns novs vegni consecrai e tratgs sin clutger.
Zenn grond, da sogn Giachen: diameter 126 cm; tun: f'; peisa 979 kg. Maletg da s. Giachen ed igl uoppen dils Cavegns e l'inscripziun:
 «DA STEMRAUS, LAVINAS, BOVAS, FIUG NUS PERTGIRA TRAS TIU SOGN RIUG - SOGN GIACHEN».
 DONATUR FAMILIA GION ANTONI CAVENG 1929
 Pign medagliun cun: RÜETSCHI AG AARAU
Secund zenn, da cor d'Jesus: peisa: 705 kg., tun: g'. Diameter: 118 cm. El ei decoraus cul maletg dil ss.Cor da Jesus, igl uoppen Berther e porta l'inscripziun:
 EN CRUSCHA, CONTRASTS, EN TUT PLIRAR,
 VEGNI TIER MEI, JEU VI GIDAR - SONTGISSIM COR DE JESUS
 DONATUR ARTAVELS DE GIUSEP SIGISBERT BERTHER 1929
 Pintga plachetta cun: RÜETSCHI AG AARAU
Tierz zenn: diameter 84 cm. Peisa 412 kg. Tun b'. Maletg da s. Giusep ed igl uoppen dils Derungs. Inscriptiun:
 PROTEGIA CHEU SIN TIARA NOSSA SORT
 E GIDA NUS TIER INA BUNA MORT - SOGN GIUSEP
 DONATUR FAMILIA DERUNGS 1929
 Pintga plachetta cun: RÜETSCHI AG AARAU
Quart zenn, da s. Antoni: diameter: 70 cm. Peisa 208 kg. Tun d'. Maletg da s. Antoni ed uoppen digl uestg Georgius Schmid de Grüneck. Inscriptiun:
 SOGN ANTONI DA PADUA ROGA PER NUS - SOGN ANTONI 1929
 «Sogn Antoni da Padua roga per nus».
 Pintga plachetta cun: RÜETSCHI AG AARAU
- Sco tschunavel il zenn vegl:
Zenn pign, da batten: diameter da 54 cm; tun: b'; peisa: ca. 90 kg. Inscriptiun:
salva nos domine + an + no + dom + mcccccl + rrrr + (1490)
 Senza maletgs, culaus dalla firma Walpen a Reckingen, Valleis.
- Las inscripziuns sils quater zenns novs ein da pader Baseli Berther, Rueras/Dieni (1858-1931).
 Il zenn pign ei il pli vegl zenn da nossa val e deriva dil cantun Valleis. Il zenn da 1567 exista buca pli.
- 1938 Engrondaziun dalla baselgia per tschun meters encunter miezdi. Vasta renovaziun e construcziun dalla laupia, novas decoraziuns cun stuccaturas el chor.

- 1951 Truccas novas
- 1960 Scaldament electric.
- 1965 Pli baul vegnevan ils vischins da Rueras a caschun da tuts firaus e tuttas fiastas a Sedrun al survetsch divin. Igl onn 1965 ei vegniu dau suatientscha alla damonda d'astgar festivar tuttas fiastas a Rueras.
- 1970 Confessiunal niev, bauns novs e plattas da granit ella nav, sco era el chor dalla baselgia.
Novas tablas dalla via dalla crusch en fuorma d'entagls da lenn dils onns 1960. Quellas ein denton vegnidas allontanadas igl onn 1995 e remplazzadas cun las anteriuras.
- 1971 Dapi Daniev da quei onn ei Rueras buca pli caplania, mobein in rectorat parochial ed il caplon in plevon rector.
- 1982 Fiastas e processions: Fiastas da parada: Cor da Maria e Cor da Jesus cun procession sil plaz da scola. Anceinza ei procession e benedicziun dil funs.
- 1984 Ord il rapport dalla pleiv: «Ella stat avon la renovaziun externa. In grev buordi da circa 300 000 frs smacca la schuiala dils parochians da nies vitget.»
- 1985 Renovazion exteriura: ura, tetg, fatschadas, izolaziun digl arviul, modificaziun dall'entrada e megliurament dalla ventilaziun dalla baselgia.
- 1995 Restauraziun interna: novs bauns, sanaziun dalla miraglia, tablas dalla via dalla crusch, modificaziun dalla lautga ed orgla.
- 2006 Restauraziun e renovaziun dallas tablas dalla via dalla crusch entras la restauratura taliana Romina De Virgilis.
- 2009 Novas installaziun per l'acustica
- 2010 Realisaziun da tualettas el local el sid suten.

Guid dalla baselgia da Rueras

- Altar grond* Maletg digl altar: Maria cun ils patruns baselgia s.Giachen e dretg s.Cristoffel. Il maletg pign muossa s.Placi. Da mintga vart baldachins da reliquias. Il tabernachel ei novs (1938), las figuras denton veglias, mo renovadas: s.Barla, s.Catrina, s.Giachen, s.Gion evangelist e Maria Immaculata. Quei altar ei carteivel vegnius construius el decuors dalla secunda mesadad dil 17avel tschentaner.
- Altar lateral dretg* Enamiez la statua dil ss.Cor da Jesus, Ecce Homo entuorn 1938, dretg s.Benedetg e seniester s.Martin. Suren enamiez igl aunghel pertgirader. Quei altar, ch'ei dedicaus als sogns aunghels, s.Martin e s.Benedetg ei construius entuorn 1750.
- Altar lateral seniester* Altar en honor da Nossadunna. Enamiez ina copia dalla statua dalla confraternitad dil ss.Cor da Maria da Paris, 1848. Quella ei vegnida regalada da Duri Battista Venzin (1808–1855) da Rueras, ch'ei staus litinent en survetsch franzos. Entuorn Nossadunna ein medagliuns culs 15 misteris. Dretg ina statua da s.Giusep e seniester ina da s.Gion Battista. Egl ault il s.Bab. Altar d'entuorn 1750.

<i>Statuas el chor</i>	El chor sur l'entrada el clutger stat ina statua dil cor da Jesus, da l'auter maun sul teschamber s.Antoni da Padua.
<i>Crucifix</i>	Il crucifix che penda egl arviul ei d'entuorn 1700.
<i>Tablas dalla via dalla crusch</i>	Dapi igl onn 1995 orneschan puspei las anteriuras tablas dalla via dalla crusch la baselgia.
<i>Meisa digl altar</i>	La meisa digl altar el chor ei construida ord parts dalla scantschala veglia, pia tocca d'entuorn 1700.
<i>Orgla</i>	La pli veglia orgla da Rueras fuva ina construcziun da Toni Sachi da Mustér. Damai ch'ella fuva en decadenza, ei 1899 vegniu cumprau ina orgla nova dalla firma Metzler da Favugn. Igl onn 1961 obtegn la baselgia da s.Giachen ina orgla nova, puspei dalla firma Metzler, Favugn.
<i>Entrada</i>	Dretg da ll'entrada en baselgia stat ina statua da l'enn da s. Nicolaus da Flia, entuorn 1938.

In sguard el'istoria dil sanctuari da Rueras

Igl onn 1491, han ils vischins da Rueras retschert lur caplutta en honor da s.Giachen il vegl e s. Cristoffel. Quella caplutta ei gia daditg svanida e remplazzada entras ina pli gronda baselgia. Perdetga da quella dat oz aunc sulettamein il document da consecraziun che sesanfla egl archiv dalla pleiv.

*Nos Frater Balthasar Ordinis Predicatorum Dei et Apostolica sedis gratia Episcopus Troyanus Reverendi in Christo patris et Domini Dni heinrici cadem gratia Episcopi Ecclesia Curiensis Vicarius in pontificalibus generalis recognoscimus pe presentes quod subanno domini **M CCCC LXXXI** (1491) quarta die mensis decembris Consecravimus Capelam in Thaeschi cum tribus Altaribus, gommom Altare autem in honore B.M.V., Jacobi Apostoli maioris, Christophori et Culusati martirum, et Anna matris Maria altare autem in sinistro latere intracundi in honore Sanctorum Ursula cum sodalibus suis Catharina, Dorothea, Caecilia et Barbara Virginum et Martirum, Altare uero in detra parte in honore decem Millium martyrum Mauricy cum Sociis suis, Quatvos decim adiutorium dominici Confessoris et Petri Martiris. Sta tamen quod dedicatio eiusdem Capela semper delet celebrari secunda dominica Adventus cum omnibus vere penitentibus Confessis et contritis qui in dedicatione ipsius Capela seu patrociny Altarium causa devotionis acces serint ibidem divinum Officium audierint seu adid aliquid sequerint, similiter qui dominicam orationem et Angelicam Salutationem omni feria tertia coram somnis altari trinies discerint ob reverentiam sancta Anna Matris Maria. Nos deomnipotentis dei misericordia sanctorum Petri et Pauli Apostolorum auctoritatibus confisi XL dies annuatim et centum Venialium dimittimus eis per presentes in domino misericordiber relaxamus in quorum omnium singulorum fidem atque*

Fieri nostri que sigilli pontificali appensione quo ultimur in hoc parte roborari fecimus ava acta suat anno et die quibus supra.

Text original dil document da consecraziun dils 4 da december 1491. Original, latin, pergameina, egl archiv dalla pleiv, nr. 84; inclusiv ina copia latina. Sigil maunca.

Ils 4 da december 1491

Pader Balthasar ord igl uorden dils predicatur, uestg da Troja, vicari general digl uestg Heinrich da Cuera, benedescha la caplutta (a s. Giachen) en Tujetsch cun treis altars. Igl altar grond en honor da Nossadunna, digl apiestel s.Giachen, maior e da s.Cristoffel. Igl altar dal maun dretg en honor da s.Ursula, s.Catrina,

Il sura document dat perdetga davart igl origin dall'emprema caplutta a Rueras. Cul datum dils 4 da december 1491 han ils vischins da Rueras giu lur atgna caplutta el vitg. Interessants ord vesta da nos sanctuaris en Tujetsch ei in documnet da 1368 che pertucca l'aua da Londadusa. En quel vegn fatg attents sin ina caplutta a Flurin Sura. Negliu auter che en quei document anfl'ins enzatgei davart quella caplutta svanida. Surveva quella caplutta tochen 1491 als vischins el contuorn da Rueras sco sanctuari?

Avon l'erecziun dalla caplutta vevan ils vischins secapescha da serender per mintga survetsch divin a Sedrun. En quels graus ha ei tuttavia buca dau grondas midadas. La baselgia da s.Vigeli ei restada baselgia dalla val. Ei ha tucchau vinavon dad ir a Sedrun, surtut las dumengias, firaus e fiastas. A Rueras vegneva carteivel il gidonter dil plevon da Sedrun duront la jamna per celebrar il survetsch divin. Il plevon sez fuva tenor il rapport da 1643 obligaus da celebrar in survetsch divin a Rueras. Persuenter retschaveva el dils vischins 5 bazs. A Sedrun deva ei aunc negina caplania. Quella ei vegnida fundada per 1749. Sco sustegn ed agid ella pastoraziun dalla entira vischnaunca veva il plevon parzialmein in tochen dus gidonters. Quels fuvan denter auter era obligai da dar scola ed instruir affons, giuventetgna e pievel els fatgs religios.

Pér igl onn 1643 ha ei dau empau midada e miglior pils vischins dadens il Dutg Grond. Gliez onn ha giu liug ina visitaziun ed ils habitonts da Rueras han supplicau igl uestg per in caplon permanent a Rueras. Il vischins da Rueras han stuiu baghegiar casa pervenda e procurar per las necessarias entradas. Quei ein stadas las pretensiuns da Cuera e sinquei han els retschiert sco emprem caplon sur Giachen Defect da Sedrun. Quei ha purtau miglior e levgiament pils parochians a Rueras.

La part dil protocol da visitaziun che sefatschenta cun Rueras drova els emprems puncts enstagl dil num caplon il plaid primissari. Ils primissaris fuvan gidonters a Sedrun che vegnevan tarmess a Rueras entras il plevon da Sedrun per celebrar messa ni per outras devoziuns. Ella retscha dils augsegners oriunds da Tujetsch anfl'ins ils suandonts primissaris: Sur Defect (de Fecht) Giachen, primissari a Sedrun da 1640 - 1645. Silsunter eis el sco gia sura menziunau daventaus igl emprem caplon a Rueras da 1645 - 1677. Pimissaris ein era ils suandonts stai: sur Giusep Beer da Gonda, da 1739 - 1745, sur Vigeli Monn 1749, sur Giachen Antoni Berther da 1757 - 1759.

Puncts concernent l'instituziun d'in primissari

1. Ils vischins da Rueras giavischan en emprema lingia ch'in tal primissari habiteschi a Rueras sper la baselgia da s.Giachen. Els vulan baghegiar ina casa cun in iert dasperas. All'entschatta vegn el a habitar sper baselgia parochiala a Sedrun e la cuminonza, vischnaunca, paga il tscheins-casa. Ils da Rueras san era sez numnar ina habitaziun ed obligar da habitar leu. Vul el lu tuttina habitar sper baselgia parochiala sto el sez pagar il tscheins-casa. Il visitatur dat als vischins da s.Giachen l'incarica che la casa dil primissari stoppi vegnir eregida enteifer dus onns. Schigleiti sco la casa ei finida vegn el obligaus da prender leu residenza. Fuss ella denton buca finida sil termin fixau, vegnan ils vischins obligai da pagar il tscheins-casa ella quala el vegn silsunter a habitar. Quei sa lu esser sper la baselgia parochiala ni enzanua auter.
2. Ei vegn pretendiu ch'el celebreschi quater dis ad jamna el meins mars a Rueras. Il tierz di denton alternond a Selva ni Tschamut, sco ei va per el il meglie. Sch'el sa buca persolver las messas sin quella moda il temps d'unviern, pervia dallas nevadas, duei el prender suenter sco igl ei pusseivel. Dumengias e firaus eis el obligaus da celebrar en baselgia parochiala. Quei denton mo, sch'ei resta per el dus dis liber ellas singulas jamnas.
3. Ei vegn plinavon giavischau ch'il caplon seigi obligaus da gidar il plevon

ell'administraziun dils sacraments tenor puder, denton silmeins duront l'absenza dil plevon. El temps pascal e tier autras fiastas solemnas duei el segidar cun dar penetenzia e far priedi . Per quellas lavurs vegn il plevon a remunerar cun 10 R.

4. Plinavon giavischan ins ch'ei vegni fatg viaspras las sondas a Rueras, cun exepziun da fiastas e temps d'unviern. La stad denton e temps ch'il viadi ei pusseivels, eis el obligaus, priu ora la sonda, dad esser presents tuttas dumengias e fiastas ella baselgia parochiala per far viaspras.

5. Ei vegn era pretendiu ch'el detti scola. Persuenter paga mintga affon per meins treis bazs. Sch'in affon frequenta era mo treis ni quater dis eis el obligaus da pagar ils treis bazs per meins.

6. Ins vul ch'il plevon celebreschi la messa immediat suenter il priedi las dumengias e fiastas. Duess in auter temps esser als parochians pli cumadeivels, sto el sedrizzar tenor giavisch e meini dil pievel.

7. Da stad ed unviern ei il caplon obligaus da leger messa els loghens sura menziunai e quei mintgamai allas siat.

8. En cass da negin caplon a Rueras, dueien las entradas vegnir repartidas e duvradas per sustener la parochiala e las autras capluttas. Plinavon era per basegns dil paupers e per caussas pias. Quei tut tenor cussegl dil plevon e fundaturs. Denton sut neginas cundiziuns ordeifer la pleiv da Tujetsch.

1744 ei per l'emprema gada vegniu celebrau a Rueras ina fiasta solemna, numnadamein Sontgilcrest. Il Sontgissim ha astgau vegnir conservaus a Rueras per adina naven dils 30 da zercladur dil medem onn. Aunc tochen viaden ils onns 1940 seradunavan tuts umens dumengia per dumengia gl'entir onn ora a Sedrun al survetsch divin principal. Igl onn 1965 ei vegniu dau suatientscha al giavisch da saver festivar tuttas fiastas a Rueras. Tochen tier quei onn serendevan ils vischins a caschun da fiastas e firaus tier s.Vigeli a Sedrun, ella baselgia parochiala.

Avon 1491 existeva en nossa vischnaunca la baselgia da s.Vigeli a Sedrun, construida entuorn 1200. Lu era la gia sura numnada caplutta a Flurin Sura. Buca segir dad eruir ein, schebein nossas pli veglias capluttas a s.Onna e s.Clau fuvan gia eregidas lezs onns. Datums precis mauncan. La caplutta da Rueras ei vegnida eregida cul chor viers damaun. Da lezs onns ei da supponer che la caplutta hagi retschiert in altar el stil gotic, semeglionts agl altar da s.Onna a Camischolas. Anno 1893 e lu puspei 1928 han ins cattau restonzas da mirs vegls, probabel ils fundaments dalla veglia caplutta.

Cun l'entschatta dall'erecziun igl onn 1490, han ils vischins empustau ils zenns per la caplutta nova. Lezs onns retergevan ins ils zenns neu dil Valleis. Forsa existevan aunc lu contacts pli stretgs, damai che biars sesents da Rueras fuvan Gualsers emigrai ella val entuorn 1300. Perquei porta il zenn, dil reminent il pli vegl da nossa val, l'annada 1490. El ha in diameter da 54 cm e porta l'inscripziun: **+an+no+dom+mcccccl+rrrr+**. El ei vegnius culaus dalla firma Walpen a Reckingen. Co po bein il transport da quei zenn esser staus? Sur dus pass culs mieds da transport da lezs onns!

Tochen igl onn 1730 ha quella caplutta surviu als vischins da Rueras. Carteivel fuva ei vegniu empau stretg per tut ils vischins. La carschen dalla populaziun era lezs onns gronda. Rueras dumbrava igl onn 1768 gia 214 habitonts. Vitier vegnevan aunc gliez onn 21 persuna da Giuv. Segiramein han motivs da plaz sfurzau dad engrondir la caplutta. Aschia ei la caplutta da 1491 vegnida disfatga e la hodierna baselgia ei vegnida eregida. Uleriuras midadas vid quella baselgia ha ei dau 1926 entras l'engrondaziun dil teschamber;

Iu 1928 l'erecziun dil clutger ed 1938 ei la baselgia vegnida prolunghida per tschun meters viers miezdi.

Caplons a Rueras

1521	Brogger Bartholomeus
1645-1666	Defect Giachen, Sedrun
1672-1685	Jagmet Ludivic, Trun
1690-1691	Derungs Paul, Trun
1691-1701	Callemborg Pieder, Schlans
1701-1707	Plaisch Martin, Lumnezia
1708-1710	Decurtins pader Ildefons OSB, Mustér
1710-1712	Derungs Gelli Duri
1712-1728	Camenisch Mathias, Trun
1728-1730	de Castelberg Gion Giachen, Mustér
1730	Biart pader Martin OSB, Mustér
1731-1733	Biart Giachen, Sedrun
1733-1734	Jagmet Flurin, Mustér
1734-1736	Tgetgel G. Leci Augustin, Sumvitg
1736-1741	de Castelberg Gion Giachen, Mustér
1741-1749	Degonda Giachen Antoni, Rueras
1749-1753	Pfister frater Bistgaun, Donaueschingen
1754-1762	Monn Vigeli, Sedrun
1762	Genelin dr. Giachen Mathias, Mustér
1762-1765	Friberg Cristian, Trun
1766-1771	Pally Giachen Antoni, Rueras
1772	Pally Placi, Surrein-Sumvitg
1773-1776	Leimbach Giachen, Müstair
1776-1783	Schmed Giusep Lorenz, Rueras
1784-1788	Venzin Vigeli I, Rueras
1788-1789	Venzin Martin Felici, Rueras
1789-1790	Rothmund Gion Valentin, Mompé-Medel
1790-1791	Monn Vigeli, Sedrun
1791-1799	Condrau Giachen Antoni, Rueras
1799-1804	Riedi pader Martin O.S.B., Mustér
1806-1807	Venzin Vigeli II., Gonda
1807-1809	de Castelberg Gion Cristian, Rueras
1809-1810	Riedi Gion Evangelist, Tschamut
1810-1844	Venzin Vigeli II., Gonda
1844	Capeder Mathias Antoni, Curaglia
1844-1847	Andreoli pader Martin OSB, Mustér
1847-1849	Riedi Giachen Lurenz, Rueras
1850-1853	Beer Gion Bistgaun, Gonda
1853-1856	Berther pader Adalgott OSB, Mustér
1856-1867	Venzin Vigeli III., Gonda

1867-1873	Soler Flurin Antoni, Vrin
1873-1875	Stiefenhofer Gion Giusep, Mustér
1877-1884	Riedi Giachen Lurenz, Rueras
1885-1886	Alig Rest Martin, Sursaissa
1886-1935	Venzin Gion Antoni, Selva
1935-1944	Berther Cristian, Segnas
1944-1955	Caviezel Giusep, Siat
1955-1956	Baier Giusep, Diebach (Württemberg)
1956-1965	Albin Baseli, Mustér
1965-1975	Bearth Martin, Acla/Medel
1975-1976	Sialm pader Teodosi, Segnas
1976-1988	Baselgia Benedetg, Lantsch
1988-1993	Venzin Pius, Mustér

La caplutta da Zarcuns

La caplutta da Nossadunna e Gionet da Giuv ein ligiai cul vitget da Zarcuns. La detga raquenta che Nossadunna seigi cumparida 1622 el liug dalla caplutta a quei Gionet. La caplutta ei lu vegnida construida igl onn 1629. Admirabels ein ils maletgs murals che muossan muments ord la veta da Jesus. Gest sper caplutta sesanfla ina casa construida en tipic stil dil Gottard. Vid la casa el vest dil vitg penda ina crusch culs requisits dalla crucifigaziun da Jesus. Ella regorda als gidonters ch'eran semess sin via encunter Rueras igl onn 1749 per vegnir en agid allas unfrendas dallas lavinas e ch'eran sezs vegni satrai d'ina lavina, dalla lavina da Londadusa.

La tradiziun raquenta:

«A Giuv viveva dad in temps in pietus e sogn um cul num Gionet. Schegie buca versaus en scienzas mundanas era el ton meglier enconuschents cun la veta dils sogns ed exercitava en particulara moda la pietusadad. Sia speciala oraziun era il paternies. El meditava il cuntegn da quel cul spért ed entrava aschia ellas grondas verdads dalla oraziun, ch'il Segner ha sez mussau. El haveva da dir in paternies daven da Giuv entochen a Zarcuns, ina mesa ura lunsch. Proablamein mava el dalla senda, che meina ussa aunc tras Budas, Cascharollas, Flurin e Zarcuns. Quei era la via da bara dils da Giuv e forsa l'emprema via tras la vallada. Fertion che Gionet mava inagada aschia meditond e recitond il paternies, ei Nossadunna cumparida ad el en quei liug, nua che la baselgia da Zarcuns stat dapresent ed ha fatg da saver ad el, che sch'ils habitonts da Tujetsch veglien prender si da sanctificar la sonda cun far ina processiun en quei liug, sche vegni ella a far medirar il graun. La caplutta da Zarcuns seigi sin quei vegnida baghegiada da Gionet da Giuv.»

Tenor pader Baseli Berther «Sas era nua Giuv ei?» en Ovras da pader Baseli Berther Tom I 1858-1931 ediu igl onn 2007 entras il Forum cultural Tujetsch.

Historia

- 1622 La caplutta ei baghegiada 1622 en quei liug, nua che Nossadunna ei tenor la legenda cumparida a Gionet da Giuv ils 8 da schaner da quei onn. Perdetga da quei dat l'inscripziun el maletg sur l'entrada che secloma:
SICUT IPSAMET B MA V. CUIDAM JOANNI DE GIUF ANNO 1622 DIE VIII
JANUARY IN HOC LOCO MIRACULOSE COMPARENS TESTATA EST. QUOD
LITERIS, TRADITIONE ET PRAESENTE EF'FIGIE OSTENDITUR PIEQUE CREDITUR.
- 1630 Igl altar grond ei vegnius consecraus ils 13 da zercladur 1630 da Giusep Mohr, uestg da Cuera, en honur da Nossadunna, s.Maria Madleina e s.Marta.
- 1672 La caplutta existenta ei denton vegnida consecrada ils 8 da fenadur 1672 d'uestg Duri VI de Mont en honur da Nossadunna dalla neiv.
- 1679 Il maletg digl altar dil maun dallas femnas muossa ina Nossadunna e giusut enschanuglias il donatur cun sia famiglia. Il feagl vegl en habit da pader ei igl

- avat Gallus de Florin da pli tard (1663-1724).
Enamiez giudem igl uoppen dalla famiglia Deflorin ei l'inscripziun: «Votum fecit gratiam precepit Durig de Florin 1679» e dasperas: «Aetatis suae 49».
- 1700 D'entuorn 1700 ei il crucifix che penda amiez igl arviul.
- 1750 Igl altar principal ei baghegiaus si cun pilasters e la part suren ei ord travs entagliadas. Ella nischa ei tschentada ina statua da Nossadunna. Dretg ina s. muniessa e seniester ina sontga cun cavazza e crusch.
- 1750 Ils altars laterals ein semeglionts agl altar grond, denton simplificai.
Egl altar seniester il maletg gia sura menziunaus sut 1679. Dretg s. Gada e seniester ina s. regina cun la palma dil marteri.
Igl altar dretg ornescha in maletg en num da Jesus. Da mintga vart ein statuas.
Dretg in sogn cun stab e seniester in sogn cun crucifix.
Quels treis altars ein vegni construi el decuors dall'emprema mesadad dil 18avel tschentaner.
- 1750 e ei vegniu concediu differents perduns per la caplutta da Zarcuns.
1775
- 1763 L'entira caplutta ei ornada cun maletgs. Quels sesanflan egl arviul e muossan scenas ord la veta da Nossadunna. Il maletg sur la nav muossa co Nossadunna ei cumparida a Gionet da Giuv. Las picturas ha frar Barclamiu de Castelberg malegiau igl onn 1763. Ils onns 1882/84, tier la renovaziun, ein la plipart dils maletgs vegni renovai e surmalegiai bravamein entras frars Columberg.
- 1788 Ils da Zarcuns han schau cular novs zenns per la caplutta.
Il zenn grond ha in diameter da 56 cm; tun: f'; peisa: ca. 100 kg e porta l'inscripziun:
ET VERBUM CARO FACTUM EST ET HABIT IN NOBIS.
ANTON BRANDENBERG IN ZUG GOSS MICH 1788.
Maletgs: Maria, s.Gion e crucifigaziun.
Il zenn pign cun in diameter da 47 cm; tun: b'; peisa: ca. 70 kg e porta l'inscripziun:
AVE MARIA GRATIA PLENA, DOMINUS TECUM.
A.B.B. (Anton Brandenburg) IN ZUG GOSS MICH 1788.
Maletgs: crucifigaziun, s.Antoni da Padua, Maria cun s.Giachen il vegl.
- 1800 Dretg ella nav ei ina statua da Maria cugl affon e seniester in maletg: Maria cugl affon, in papa e procession.
- 1882 Ils onns 1882/84 ei la caplutta vegnida renovada. Igl ei vegniu restaurau ils maletgs egl arviul e nav entras Frars Columberg, cementau il plantschiu, fatg en bauns novs ed ina porta nova.
- 1888 Ils 16 da fenadur 1888 ei la confraternitad da Nossadunna dil ss.Cor vegnida fundada.
- 1910 Il tetg da slondas ei vegnius remplazzaus cun in da stuors.
- 1914 Quei onn ei vegniu construiu ina nova suschna avon baselgia e menau la via davostiervi.
- 1954 Per part cun agid dalla Cumpignia da mats Tujetsch ei l'entira caplutta vegnida renovada 1954. Ils altars ha la firma Stöckli da Stans restaurau.
La statua da Nossadunna sigl altar grond d'entuorn 1900 che valevi pauc, han ins saviu remplazzar cun ina Nossadunna bein vestgida, ch'ins ha anflau en in encarden. Medemamein ein toccha da candalors vegls vegni neunavon ed ins ha era saviu renovar quels.
- 1960 Finiastras novas.

- 1960 Enzatgei singular per Tujetsch era la processiuin dalla sonda, naven da sogn Placi entochen la fin da settember che mava mintgamai naven da Sedrun e naven da Rueras tochen a Zarcuns. Leu vegnevan lasduas processiuins ensemen per la sontga messa. Accumpignada dall'orgla en caplutta da Nossadunna ei adina la medema messa vegnida cantada: «La messa da Zarcuns», «O Segner cun fidonza». Ils cantadurs da Sedrun vevan il privilegi d'astgar star el chor sper igl altar. Quella processiuin ei vegnida supprimida all'entschatta digl onn 1960 pervia dil grond traffic sin via cun caschun dall'erecziun dils lags artificialis da Nalps e Curnera. Il transit sin via ei suenter buca vegnius pli pigns e la processiuin ei stada naven. Igl intent da quella processiuin era l'oraziun per ina buna raccolta.
- 1982 A Zarcuns vegn fatg messa mintga tschun jamnas e duront la stad mintgamai la sonda endamaun.
Gliendisdis Tschuncheismas, pli da vegl fiasta dalla confraternitad da Nossadunna dil ss.Cor, ei messa marveglia.
- 1983 Mess en veider en las duas finiastras dil maun sura. Per evitar humiditad dalla vart degl ost vegn menau giu las auas en ina turrera.
- 1985 Muort donns d'aua el clutger vegnan la crusch ed ils ornaments allontanai dil clutger ed ei vegn reparau tut mo provisoriamain. En vesta stat ina renovaziun pli vasta.
- 1987 La caplutta ha basegns d'ina renovaziun e sanaziun externa. Ils 18 da november 1987 decidan vischinas e vischins la renovaziun. Ils cuosts ein calculai cun 70'000.00 francs.
- 1988 Il rapport annual plaida sco suonda: La renovaziun para da buc esser schi semplia. Las lubientschas ein aunc buca avon maun. Danovamein ha la cumissiuin da renovaziun tschentau la damonda d'astgar mantener e rugalar ch'ei detti surpresas pli grondas. Empau discussiuin el ravugl dils vischins da Zarcuns ha la proposta d'allontanar il baghetg da lenn avon caplutta caschunau. Ins temeava il slargiamet pil traffic e parcadis.
- 1990/91 Restauraziun externa dalla caplutta; allontanaziun dil pierti el nord cun erecziun d'in plaz avon caplutta enramaus d'in mir; tetg da slondas; discuvretg ed aviert la finiastra cun glasa colorada el sid. La renovaziun ei stada finida cun la fin fenadur 1991.
Ussa sepresenta la caplutta en in oreifer bi vestgiu. Il tetg cul zun admirabel clutger fa pareta tut speciala. Ils cuosts totals per la renovaziun han muntau 222 882 frs. Suenter la contribuziuns da cantun e confederaziun resta ei aunc in deivet da rodund 30 000 francs.
- 1993 Orgla: l'anteriura orgla che sesanflava a Trun el museum ha anflau la via anavos ella caplutta. Ei setracta d'ina orgla ord il luvratori da Gion Flurin Coray (1820-1897) da Laax e datescha digl onn 1856. L'orgla vegn restaurada dalla firma Caluori a Says. Legreivlamein maunca digl instrument da 1856 gnanc in toc digl original. Cuosts totals 33 000 francs. La fiasta da benedicziun e presentaziun dalla anteriura orgla ha giu liug Sontgilcrest, ils 10 da zercladur 1993.
- 2000 Niev scaldament electric.
- 2009 La radunonza extraordinaria dils 28 d'october 2009 conceda in credit da 15 000 frs. per schar intercurir ed examinar tgei remaduras internas che la caplutta basegna e tgei cuosts.
- 2011 Ils 6 da zercladur 2011 ha la radunonza da pleiv concediu da schar planisar las lavurs da restauraziun dalla caplutta
- 2012 En la radunonza da pleiv vegn informau detagliadamein davart la sanaziun e

restauraziun digl intern dalla caplutta.

2013 Entschatta dalla restauraziun dils maletgs ella caplutta.

2015 Cun la primavera ein las lavurs da restauraziun idas a fin. Bruno Indergand ei staus il responsabel architect ed Ivo Rampa il restauratur. Hans Rutishauser, dalla Tgira da monuments cantunala, ha accumpignau il project e cussegliau ils responsabels. Ils 31 da matg 2015 ha giu liug a Zarcuns la fiasta da terminaziun ed inauguraziun. Ils responsabels han presentau la caplutta e declarau als interessai las midadas ed oravontut ils dessegn muralis dalla caplutta che sepresentan ussa en stan original.

S. Onna a Camischolas

Intern dalla caplutta

Camischolas e Zarcuns

Altar gotic

Historia

La caplutta da s. Onna cun siu altar gotic e maletgs egl arviul dil chor vegn documentada 1517 per l'emprema gada. Il barschament dil vitg il di da s. Placi, ils 11 da fenadur digl onn 1822, ha destruiu quei sanctuari ed igl entir vitg. La restauraziun dalla caplutta igl onn 1997 ha purtau alla glisch ils maletgs egl arviul dil chor. Muort il svilup turistic ei il vitg carschius ils davos onns ed aschia s'unius cun Gonda.

- 1515 L'emprema caplutta a Camischolas po esser vegnida baghegiada entuorn l'entschatta dil 16avel tschentaner.
- 1517 Il fetg bi e custeivel altar gotic datescha digl onn 1517.
- 1563 Documentada vegn la caplutta per l'emprema ga igl onn 1563 en ina fundaziun d'ina messa. Quei ei stau landrehter e commissari Pieder Berchter da Tujetsch, che ha fundau ina messa perpetna ch'ei da leger mintgamai ils 21 da november.
- 1587 Da quei onn exista in «Zinnsrodel der St. Anna Kapelle». Quel enumerescha entradas ed expensas dalla caplutta naven da 1587 tochen la secunda mesadad dil 17avel tschentaner.
- 1643 En il rapport dalla visitaziun episcopala, fatga en Tujetsch 1643, stat ei scret, che la caplutta da s. Onna havevi ina facultad da 480 renschs. Annualmein obteneva la caplutta aunc 30 crenas pieun per la glisch. Plinavon veva il plevon da Sedrun l'obligaziun d'ir inaga per meins culla s. messa a Camischolas. El vegneva bonificaus cun 2 renschs.
- 1655 La caplutta ei probabalmeyn vegnida renovada e construida empau pli gronda.
- 1658 Ils 4 da settember ha uestg Gion VI Flugli consecrau la caplutta.
- 1670 La cronica raquenta che Anna, feglia da mistral Giachen Berchter, hagi ca. 1670: «in St. Anna kirkchen ein schönes sidenes geblüombtes rothess antependium mit 2 paar Mayen auf dem Altar lassen machen».
- 1731 La caplutta da s. Onna possedeve quei onn 640 renschs. Ils da Camischolas han contribuü 150 renschs als vischins da Rueras per baghegiar quei onn la baselgia da s. Giachen.
- 1745 Da mintga vart digl arviul sesanfla in altar pign. Da vart dretga penda in

maletg da s. Bistgaun e s. Roc. Davostier il datum 1745, denton senza num digl artist. Seniester penda in maletg da Nossadunna ch'ei senza datum e num.

- 1750 La caplutta retscheiva ina brev d'indulgenza da cardinal Passioneus.
- 1812 Pader Placi a Spescha ch'ei staus da 1809-1812 caplon a Selva e 1812-1815 caplon a Sedrun, scriva en sias scartiras il suandont sur dalla caplutta da s. Onna: «Der äusserliche Bau derselben ist unansehnlich, die innerliche Auszier aber vorzüglich, was die Altäre anbetrifft sehr angenehm.» Ed en in auter liug: «Die Kirche St. Anna in Camigolas ist inwendig fein ausgeziert.»
- 1822 Per il di da s. Placi ei gl'entir vitg da Camischolas barschaus giu. Tier quella disgrazia ei era la caplutta daventada ina unfrenda dil fiug. Sulettamein ils mirs eran restai e differentas statuas, caussas moviblas e parts digl altar gothic ch'ils plevons ein vegni da spindrar. Suenter il barschament han ins construiu in arviul cun aissas ed in tetg da slondas. Endadens cavegliau, empau in denter l'auter, las differentas statuas ch'ins haveva giu spindrau.
- 1826 Quei onn obtegn la caplutta puspei dus zenns. Els ein vegni culai dalla firma Josef Walpen da Reckingen el Valleis.
- 1850 Il pictur Georgi da Glion ha dessignau in grond maletg da s. Onna, da mudesta valeta. Quel ei vegnius tschentaus sigl altar e da mintga vart fermu ina porta gotica digl altar vegl. Oz sesanfla quei maletg sur l'entrada.
- 1899/1900 La caplutta ei vegnida renovada da rudien. Igl entir plantschium ei vegnius cementaus. Igl arviul cun aissas ella nav han ins remplazzau cun in da gep. Plinavon ha la caplutta survegniu novs bauns, ina nova porta ed in vestgiu alv dadens e dadora.
- 1914 Quei onn han ins clamau igl artist e restauratur Theodor Schnell da Ravensburg per schar restaurar igl altar. El ha demussau fetg grond interess per quei custeivel altar. Igl onn 1915 han ins tarmess las statuas a Ravensburg per la restauraziun.
- 1916 La lavur ei stada finida 1916. Ils 4 d'avrel da quei onn ei igl altar puspei vegnius tschentaus si. Igl altar ei reconstruiu, ornaus e suleraus taluisa ch'el ha oz ina gronda valeta artistica.
- 1917 Niev tetg cun plattas ord il Valleis.
- 1922 Il zenn pign ei sefess. Cun quella caschun ein gest omisdu zenns vegni culai danovamein Il tuchiez ha quei mument era obteniu in meglier e pli harmonic tun. Quei ei succediu entras la firma Wilhelm Egger a Staad, S.Gagl.
Zenn grond: diameter 53 cm; tun g'; peisa: ca. 130 kg cun l'inscripziun:
AB OMNI MALO LIBERA NOS DOMINE
GEGOSSEN VON WILH.EGGER STAAD BEI RORSCHACH 1923
Maletg: in sogn uestg.
Zenn pign: diameter 43 cm; tun: ais'; peisa: ca. 70 kg e l'inscripziun:
AVE MARIA GRATIA PLENA
GEGOSSEN VON WILH.EGGER STAAD BEI RORSCHACH 1923
Maletg: Nossadunna.
La benedicziun dils zenns novs succedida ils 23 d'october 1923 entras plevon sur Gion Antoni Fetz.
- 1960 Renovaziun e novas finiastras.
- 1982 A Camischolas vegn celebrau s. messa mintga tschun jamnas e da s. Onna, ils 26 da fenadur.
- 1983 Rugalau il tetg e remediau las fassada caschunai entras donns da neiv.

- 1989 Nova entrada, ch'ei stada necessaria muort l'erecziun dalla nova via da quartier S.Onna. Nova illuminaziun el chor ed ella nav.
- 1996 Stabillissau ils mirs dalla caplutta. Ils scavaments, via cantunala e via da vitg, dils davos onns el contuorn dalla caplutta han era caschunau donns a quella. Las grondas sfendaglias els mirs tschontschan in clar lungatg. Las preits che havevan entschiet a dar a funs e schizun ira dapart vegnan stabilisadas. Sut resalva dall'approbaziun alla radunonza da pleiv preveda la suprastonza da restaurar la caplutta el decuors da 1997. Suandontas lavurs ein previdas : metter en uorden il tetg, menar giu las auas entuorn caplutta, sanar ils mirs datoravi, restaurar igl intern dalla caplutta, ils mirs, igl arviul, il plantschiu ed ils maletgs ed endrizzar in niev scaldament
- 1997 La radunonza generala ha dau glich verda per restaurar la caplutta.
- 1998 Suenten treis onns da restauraziun ei quella terminada. Ils maletgs scuvretgs egl arviul ed el chor ein stai la sensaziun ed enriheschan ussa a moda tut genuina ed unica la biala caplutta da s. Onna. Ils 9 da december 1998 – il di da missiun pil vischinadi da Camischolas – ha sur Manetsch saviu benedir en la caplutta restaurada.
- 2007 La suprastonza preveda da turnar a sanar ils mirs dalla caplutta, demai che la ligiadira dadora dat naven e dadens ein donns vid ils mirs bein vesibels.
- 2008 Entschiet cun la sanaziun dils mirs che tilan humiditad e bettan ora salpeter. Ei basegna in temps per schar schigiar ora avon che cuntinuar cun la sanaziun.
- 2009 Dapi gl'atun 2009 ein las lavurs egl intern dalla caplutta finidas. Dado entuorn ei previu da finir la stad 2010. Essend il credit per la sanziun buca duvraus diltut, ha era il tetg che fuva en in schliet stan saviu vegnir remplazzaus cun stuors galvanisau. Plinavon ei era vegniu montau canals, aschia duess il conturon ed ils fundaments dalla caplutta restar pli schetgs. Suenten las lavurs da tetg vegn il conturon schubergiaus ed il material contaminau cun salpeter vegn midaus ora. Alla fin vegnan ils mirs giudem entuorn ligiai giu da fin. Quella tiarza sanaziun dils mirs el decuors d'in cuort temps ei stada nunevitabla. Tut ha speronza sin finalmein ina lavur beinfatga che cuntenta e tegn ditg e bein.
- 2010 La sanaziun ei vegnida terminada igl atun. Partenend la humiditad vegn sincereau ch'ei vegni meglier ed appellau d'haver empau pazienza, demai ch'ei seigi stau ina stad schi bletscha. Ils mistergners ein sedeclarei prompts da remediar ils donns veseivels.

Igl altar gotic tardiv da 1517

Igl altar original ei vegnius construius alla fin dalla epoca gotica. Igl entir altar ei denton ina reconstrucziun digl onn 1916. La fuorma digl altar, la scaffa enamiez (reliquiari), la predella e l'entira encoronaziun ei niev. Era las statuas ein vegnidas renovadas e suleradas quei onn. La lavur ha il restauratur ed artist Theodor Schnell da Ravensburg fatg. Sulettamein las statuas e las duas alas ein originalas, pia da 1517. Las statuas representan: enamiez Nossadunna, seniester s. Conrad e dretg s. Clau. Sin la vart dadens dallas alas en reliev s. Gieri seniester e s. Madleina dretg. Ils maletgs sin las duas portas representan seniester s. Catrina e dretg s. Ursula. Giudem ils dus maletgs numnai las cefras 15 e 17, pia igl onn 1517. Suren ella encoronaziun stat enamiez ina statua da Jesus denter Nossadunna e s. Gion evangelist. Giudem igl altar ina custeivla statua da s.Onna ord il temps gotic, entuorn 1515, s. Onna metterza.

Ord tgei luvratori deriva e da tgei artist ei igl altar da Camischolas? Erwin Pöschel, che ha perscrutau nos sanctuaris sa dar negina risposta. El scriva sulettamein ch'igl altar seigi fetg

semegliants cun quel da Sevgein (dapresent el museum a Turitg) e quei principalmein ils reliefs e las duas alas.

Pader Baseli Berther denton scriva en siu cudischet «A Camischolas» cumpariu 1917: «Tgei artist ha ussa giu fatg quei altar all'entschatta, pia 1517? Nus havessen aunc bugen dau risposta sin quella damonda, mo nus havein anflau neginas positivas notizias, malgrad tutta tscherca. Forsa Iwo Strigel, che ha construui 1489 igl altar gotic, che sesanfla ella baselgia a Mustér? Ni in da ses scolars? - Nus cartein plitost Kendel da Bibrach, che ha giu furniu 1516, pia grad in onn avon, in semegliant altar gotic ella caplutta da s. Gions-Medel, dapresent restauraus e tschentaus ella baselgia da Vignogn, Lumnezia.»

Las picturas muralas

Ils maletgs vid igl arviul ein picturas d'entuorn 1658. Igl onn 1997 ein els vegni scuvretgs e restaurai e per part era completai. Ils maletgs muossan:

l'ascensiun da Maria
s.Zacharias
Maria cugl affon Jesus
sontga Catarina
s.Onna metterza
Maria sco instruidra
s.Nicolaus
Maria sco Eva
s. Elisabet cun s.Gion

Vid igl arviul denter nav e chor :
Jesus vegn tschentaus en fossa
ed Arma Cristi.

La baselgia parochiala da s. Vigeli a Sedrun

Historia

Il vitg Sedrun ei baghegiaus sin las restonzas dil run giud la spunda el nord dil vitg. Perquei era il num Sedrun, pli baul Surdragun (1483), che munta ton sco eregius sin il dargun. Sedrun ei oz il vitg principal dalla Val Tujetsch. Il vitg vegn dividius entras il Run giu dil Cuolm da Vi en las duas parts Sedrun e Gonda.

Baselgia s. Vigeli

La baselgia sesanfla agl ur dil vitg e survescha sco baselgia principala dalla val. Dapi sia erecziun eis ella stada ina baselgia dalla val. Quei fatg documentescha era il santeri che sesanfla giusut il sanctuari, il sulet santeri per l'entira vallada.

La baselgia ei dedicata a sogn Vigeli, uestg da Trient, che ha viviu el quart tschentaner e che ha cristianisau grondas parts dallas valladas el nord dall'Italia.

Igl onn 1205 ei l'emprema baselgia en Tujetsch, a Sedrun, vegnida consecrada. Quei fatg ei documentaus egl urbari da 1456. La baselgia dad oz ei vegnida erigida ils onns 1691/95. Igl onn 1703 ein ils altars vegni terminai e consecrai. La baselgia impona entras sias excellentas proporziuns ed oravontut entras ses altars dil temps baroc. Quels altars derivan dil luvratori da Johannes Ritz, Selkingen, Valleis. Igl altar grond ei ina preziosa ovra dil 'meister' sez, ils dus altars laterals ein ovras da ses dus fegls.

Il clutger da 42 meters altezia ei aunc pli vegls. Avon il 17avel tschentaner sesanflava la baselgia numnadamein el vest da quei clutger. Pervia dil Run han ins la finala baghegiu la baselgia da 1691 egl ost dil clutger. Dil reminent ei la baselgia la pli aulta baselgia baroca dil Grischun en in vitg!

1205

Egl anniversari dil 15avel tschentaner cun indicaziuns da 1205-1948 stat ei scret sper il datum dils 26 da zercladur: «**Anno domini M^o CC^o V^o [=1205]. Nota quod dedicacio huius ecclesie Tifesch celebratur semper in dominica proxima post festum sancti Vigili episcopi et martyris**», vul dir che la dedicaziun dalla baselgia da Sedrun crodi sin ils 26 da zercladur, la fiasta da s.Vigeli. L'emprema baselgia da Tujetsch ei vegnida consecrada quei onn.

Quella baselgia, baghegiada entuorn 1200 schischeva pli anen encunter il Run. Perdetga dat aunc oz igl imposant clutger, ina construcziun che datescha senza dubi dalla entschatta dil 13avel tschentaner. Las ruosnas-finiastira dil clutger encunter miezdi, laian denton era supponer, che la tuor fuvi inaga diltuttafatg libra. Forsa savev'ins entrar naven dil teschamber el clutger. La crappa pil clutger hagi il pievel da Tujetsch, aschia raquenta la tradiziun,

rabitschau las dumengias ord Plidettas sper Burganez en Val Nalps. Schebein ei ha gia existiu ina caplutta ni baselgia a Sedrun avon quella, ei buca d'eruir. Tujetsch ei vegnius populaus plirs tschentanners avon e quei lai bein sminar l'existenza d'in edifeci sacral per l'emprema pintga populaziun. La tradiziun raquenta era che quels emprems habitons stuevien serender las dumengias a Mustér.

- 1408 Ils 11 da matg ei igl altar inferiur vegnius consecraus, «altaris inferioris», e quei en honor da Nossadunna.
- 1490 Ils 10 da schaner 1490 ha papa Innocens VIII incorporau la baselgia da s.Vigeli alla claustra da Mustér. Carteivel veva quella gia da vegl enneu il dretg da collatura – il dretg da metter plevon!
- 16avel tschentaner D'ina nova construcziun ni era pli gronda renovaziun el decuors dil 16avel tschentaner ei nuot enconuschent. Igl altar gotic en la caplutta da vart dretga ei ina construcziun digl onn 1515 e fuva da gliez temps altar principal. Quei fatg dat perdetga d'ina construcziun d'ina baselgia el 16avel tschentaner.
- 1609 A Sedrun ei vegniu fundau ina Confraternitad da s.Giachen. Ventgasis Tuatschins fuvan quei onn serendi en Galizia/Spagna tier s.Giachen a Santiago di Compostela. Returnai han els fundau la Confraternitad da s.Giachen. Egl anniversari da 1456 ein els nudai. Entochen 1809 ein aunc registrai novs commembers e commembras. Silsunter svanescha la cumpignia da s.Giachen e mo pli cudischs e gliestas dils confrars e consoras dattan perdetga d'ina gruppaziun da tempra religiosa da tschels onns.
- 1617 Il tetg dil clutger fuva construius el stil roman e cuvretgs cun plattas da crap. Quei onn han ins tratg el ad ault en fuorma da péz e cuvretg cun slondas. Da dem entochen sum mesira el dapi lu 42 meters. Quella lavur ei d'engraziar als dus ugaus baselgia da gliez temps, numnadamein Clau Paul e Giuncher Gion de Medell.
- 1630 Ils 30 da zercladur 1630 ei igl altar da s.Brida che steva amiez la baselgia avon ils scalems e pass dil chor vegnius consecraus.
- 1643 Quei onn ei stau visitaziun episcopala. Sur dalla baselgia ch'existeva lu dat il rapport dalla visitaziun in ualti clar maletg. Ella fuva situada pli anen encunter il Run ed era bia pli pintga. La baselgia formava in dretganghel, il chor haveva arviul, il plantschiu-sura dalla nav denton fuva plats ed ord aissas. El vegneva tenius da duas retschas petgas. Sco altar grond steva igl altar gotic cun las statuas da Nossadunna, s.Leci, s.Flurin, s. Vigeli e s.Bistgaun. Oz ei quei igl altar lateral dalla s.fossa. Dal maun dallas femnas, da vart seniastra, sesanflava in altar da s. Bistgaun. Dasperas fuva la porta dil clutger. Da l'autra vart ornava in altar da Nossadunna dil s.rusari la baselgia. Sper quei altar fuva el mir da maun sut il baptiszeri, ina gallaria da lenn. In pierti da lenn cun il carner serrava giu la baselgia.
- 1691 Igl onn 1691 vegn dau l'entschatta cun l'erecziun d'ina baselgia nova. Carteivel fuva ella en decadenza ni memia pintga. Encunter sera smanatschava la baselgia da sederscher enagiu el Run. Perquei ei la nova vegnida construida pli fetg encunter damaun, aschia ch'il clutger, ch'ins ha schau star, ei oz davon il sanctuari. La lavur vid la baselgia nova, cun l'erecziun dils altars ha cuzzau entochen 1703. Durent la lavur vid la construcziun dalla baselgia da s.Vigeli, nua che segiramein gl'entir pievel fuva gideivels, ei in quader daus giu sin Margretta, dunna dil Giachen Gion Pieder. Ella ei morta ils 12 d'uost 1691.

- 1691 La Confraternitad dil s.rusari ei vegnida fundada. La fiasta dil s.rusari, adina l'emprema dumengia dil meins d'october, ei semantenida entochen al di dad oz. Cugl onn 1971 calan las registraziuns el register dalla confraternitad. Il davos registrau ei Toni Soliva, naschius 1962, da Sedrun
- 1692 Igl emprem batten ella baselgia nova a Sedrun ei staus ils 22 da november 1692. Gl'emprem affon ei stada la Maria Catrina Beer, feglia da Giachen e Maria Berther.
- 1695 Ils 12 da fenadur 1695 ei la baselgia dad oz vegnida consecrada.
- 1703 La Confraternitad dil s.Scapulier vegn eregida ils 18 da schaner 1703. Igl onn 1970 ei quella fiasta vegnida sliada si.
- 1839 Tier la renovaziun da 1981 ei era la rucla dil spitg dil clutger grond vegnida allontanada. Tuts fuvan spanegiai sin siu cuntegn! En ina scatola da lenn vegn neunavon in sempel cedel cun la suandonta cuorta notizia:
«Anno post Christum natum 1839
Dum Aethuati essent
Parochus Josephus Hitz
Lucas Caveing Curator E..a paroch.
Landammanus Christ. Wenzin
Joannes Michael Mon et
St Joan Sebastian Mon Jurati
Orate pro nobis.»
- 1885 Ils scrinaris Maissen da Rabius furneschan alla pleiv da Tujetsch per la baselgia parochiala:
- ina porta gronda da ruver per pierti
- ina porta encunter santeri cun finiastra suren
- dus eschs en baselgia
- passeras per ils altars e construcziun dallas gallarias
La ferradira dallas portas ha fravi Clau Albin da Rabius furniu.
- 1888 L'entira baselgia ei vegnida renovada da rudien tenor plans dil rivendissim domvicar Dengler da Regensburg e dalla firma Frars Goss Stadtamhof-Regensburg, Baviera.
- 1889 La firma Goss en Baviera furnescha ina statua da Nossadonna che las mattauns da Tujetsch han per part pagau. Las tablas dalla via dalla crusch che orneschan aunc oz nossa baselgia dateschan era da quei onn. Igl ei ina lavur ord il luvratori da devoziunalias da Gion Giusep Deplaz da Regensburg, oriunds da Selva. Tuts 14 maletgs cun rama han custau 950. - francs. Igl onn 1936 ein las ramas vegnidas reducidas ed igl onn 1973 ein ellas vegnidas allontanadas diltuttafatg e 2006 puspei reconstruidas el stan original.
- 1893 «Eisi fatg e dau colur il tetg dil clutger-baselgia da Sedrun. Sco era mess si la crusch e cuppa nova.» Aschia secloma ina notizia scretta quei onn.
- 1917 Il tetg-baselgia sco era ils dus tetgs dils clutgers ein vegni cuvretgs cun plattas dil Valleis.
- 1919 Installaziun d'ina illuminaziun electrica entras la firma Edgar Lüthy, Bazenheid.
- 1935 La baselgia vegn renovada e restaurada ils onns 1935/36. Ils altars ein vegni restaurai dalla firma Stöckli, Stans. Josef Malin da Lichtenstein ha fatg la stuccatura ell'entira baselgia. Avon fuvan quellas parts dalla baselgia picturadas cun numerus ornaments.
- 1951 Scaldament electric entras l'Installaziun electrica Surselva.
- 1963 Niev confessiunal ella nischa digl anteriur baptiszeri ed in niev tabernachel sut igl existent, necessitau per segirezia encunter enguladetschs. Omisduas

novaziuns da quei onn ein oz allontanadas.

- 1965 Il settember ein ils emprems aultplidaders vegni installai.
- 1973 Quei onn ei vegniu baghegiu en bauns novs, rinforzau e renovau la lautga e mess plattas da granit els corridors e colurau igl intern dalla baselgia. Era in niev scaldament electric vegn drizzaus en.
- 1979 La vischnaunca endrezza ina caplutta da morts en zuler-baselgia el local digl anteriur archiv da vischnaunca. Il maletg en caplutta ei ina creaziun da Linus Flepp e la finiastra ei ina ovra artistica da Dea Murk. En quei connex ei era gl'entir zuler vegnius renovaus.
- 1981 Igl onn 1981 succeda ina renovaziun dalla part externa dalla baselgia da s.Vigeli. La miraglia ei vegnida remediada, ligiada giu e dada alv. Il tetg-baselgia ha obteniu plattas d'irom. Il clutger ei medemamein vegnius restauraus. Da sum tocca dem ei la crappa vegnida schubergiada ed il teg dil clutger obtegn in niev tetg ord plattas d'irom.
- 1983 Midadas ed adattaziuns el chor.
- 1984 Isolau igl arviul baselgia.
- 1987 Sanaziun dalla caplutta da morts. Linus Flepp da Mustér/Medel picturescha da vart seniastra il maletg dalla sontga tscheina. Da vart dretga penda in tgierp da Cristus da lenn, derivonts d'in crucifix pli vegl.
- 1991 La pleiv festivescha il giubileum da 300 onns dalla baselgia s.Vigeli. Ils 24 da zercladur cloman ils zenns da s. Vigeli tier la festividad giubilara „300 onns hodierna baselgia da s.Vigeli“.
- 1991 La notg dils 7 sils 8 da november ein nunenconuschents ruts en en baselgia ed engulau tuttas statuas digl altar gotic dalla s.fossa. La primavera 1992 ei la statua da Nossadunna vegnida anflada ella vischinonza dad Andermatt. Las autras ein aunc adina sparidas. Oz orneschan statuas reconstruidas il bi altar dalla s.fossa.
- 1992 Per la fiasta da Nadal presenta sur Alexi Manetsch ensemen cun scolasts, scolars e scolaras dalla 6. classa las novas figuras dalla stalla da Nadal.
- 1994 Endrizzament d'in sistem electronic da tucclar. Restauraziun dil maletg da s.Gieri vid il clutger baselgia entras Jörg Joos dad Andeer. Il maletg ei tenor la tradiziun in'ovra da Felici Diogg, oriunds dad Ursera. Sia mumma ei stada ina Deflorin da Tschamut.
- 1995 Restauraziun dalla statua da Nossadunna, stada engulada il november 1991 e puspei anflada ad Andermatt. - Las canals dil tetg e grunda pretendan ina remediaura intensiva. - Il sistem da tucclar ha stuiu vegnir remediaus.
- 1996 Tutta escha vegn sanada e restaurada; per part fatg nova e surtratg cun il tabliu vegl. - Modificaziun dalla lautga; teppis, crunas e scaffas.
- 1997 Installaziun d'in indrez per regular la temperatura dil scaldament.
- 1999 Igl altar dalla s.fossa ha retschiert novas statuas. Suenter igl enguladetsch da 1991 ein ins stai necessitai da reconstruir tuttas statuas. La lavur ei vegnida fatga d'in artist dil Tirol dil Sid, Italia.
- 2000 Engrondaziun dil santeri entras la vischnaunca. - Ils maletgs dils dus altars laterals ein vegni restaurai entras il restauratur Jörg Joos, Andeer.
- 2004 Renovaziun baselgia s. Vigeli. La radunonza dalla pleiv dils 14 da fenadur 1992 decida la restauraziun interna dalla baselgia. Ils cuosts totals muntan a francs 1 397 940.

- 2005 800 onns pleiv Tujetsch e baselgia sogn Vigeli. Sur igl entir onn giubilar ora vegnan pliras occurrenzas organisadas. Aschia: avertura dallas festivitads da Daniev 2005; referat; fiasta da s.Vigeli; concert da stad; notg da film; di dallas portas aviartas; processiuin sil S.Gottard; luvratoris pils affons; fiasta dil s.Rusari a Mustér en claustra; concert da Nadal e sco terminaziun ina occurrenza da s.Silvester.
- 2005/06 Restauraziun e renovaziun interna: sanaziun dils mirs e nova color; restauraziun da tuts maletgs al stan original; niev plantschii ella nav e bugadai ils bauns; restauraziun da tuts altars al stan original; novas finiastras cun rundellas; niev scaldament e nova illuminaziun; sanaziun dil tuchiez e l'ura. Restauraziun dalla lautga ed orgla. Midadas el chor cun novas plattas e l'allontanaziun d'ina retscha da trucca. La fiasta da benedicziun ha giu liug per la fiasta da s.Vigeli, ils 25 da zercladur 2006.
- 2007 La crusch egl vest dil tetg-baselgia vegn destruida entras il vent, aschia ch'ella pende mo pli vid il fildirom dil tila-cametg. Construiu in niev sochel ed ina nova crusch. Entgins commembers dalla colonna d'agid han surpriu quella malsegira acziun dalla demontascha dalla crusch veglia e la montascha dalla crusch nova. Quella renovaziun ha custau rodund 8 000 francs.
- 2011 Terminau las lavurs vid igl access alla baselgia ed il plaz avon l'entrada.
- 2012 Midadas vid ils aultplidaders.
- 2014 Il tuchiez dalla damaun ed il dar las uras ei adina puspei in tema per emeziuns e discussiuns. La suprastanza decida la reducziun dil tuchiez dalla damaun sin duas minutas, tegn serrau ils barcuns dil clutger e montescha leu isolaziun per mitigar il tun.

Suenter la restauraziun da 2005/06

Guid dalla baselgia da s. Vigeli a Sedrun

Altar grond Igl altar grond ei dedicaus al patrun baselgia sogn Vigeli ed ei in'ovra meistrila da Johann Ritz da Selkingen el Valleis. Igl ei stau gl'emprem altar che Ritz ha eregiu el Cantun Grischun. Interessants ei en quei connex il contract denter la pleiv e Ritz:

«Im Jahr 1702 den 6. Aprilis, ist ein auffrechter und redtlicher mercht geschehen entzwischen dem kirchen vogt S. Vigilij zu Thawetsch sambt den gesmbten herren einess theilss und den meister Johannes Ritz bildthawer von Walliss zu Seelgen gelegen mit nach vollgenden pacten wie nachvollget:

Erstlichen soll dass chor altar gemacht werde nach ausweigung dess abriss sambt den tabernakel in dem fuess einzusezen. zum andern soll die kirchen geben wegen diser arbeit 230 reichss thaler, den halben theil zu bezahlen mit bahrem gelt, den andern mit vüch. letstlichen ist dem meister auff dem mercht geben worden 4 philipp, falss er mit todt abgienge, sollen solche seine Kinder erstatten, und ist solches geschrieben durch mich Ludwig Jagmet, da mahlen pfarherren zu Thavetsch in beysein der herren geschworenen alss namblichen Herrn str. Jacob Durtschey, Herrn str. Jakob Soliwa, Herrn str. Johan Mon und Herrn str. Benedict Siewi, kirchenvogt, den tag und jahr wie obstehet. Ich Johannes Ritz beken wie obstett»

Igl altar ei ina construcziun da considerabla qualidad, schebein en sia cumposiziun, sco era en ils numerus detagls. Il maletg digl altar che representa il marteri da s. Vigeli ei ina ovra dil pictur Sigisbert Frey da Mustér, malegiaus igl onn 1703.

Seniester dil maletg stat la statua da s.Pieder e dretg quella da s.Paul. Pli ad ault ei s.Antoni seniester e da l'auter maun s.Leci. Denteren ei tschentada ina biala statua da Nossadunna che va a tschiel e sur quella ina dil s. Bab.

Da mintga vart digl altar central sesanflan scaffas da reliquias sut baldachins ch'ein vegnidas vitier pli tard, carteivel ina construcziun da Jodok Ritz, fegl da Johann. Il tabernachel ei in'ovra da gronda qualidad meistrila. Suren el pavigliun ei la s.tscheina cun Jesus ed ils apostels presentada. Da mintga vart ha Ritz entagliau quater scenas dalla passiuon da Jesus Cristus.

Igl altar ei signaus: **IOANNES - RIZ - VON WALS - HAT - DISEN - ALTAR GEMACHT - 1703**

Altars laterals Ils dus altars da mintga vart digl arviul, avon l'entrada el chor, derivan era ord il luvratori da Ritz. Els ein denton buca vegni construi da Johann Ritz, mobein da siu fegl Jodok Ritz. Omisdus ein construi entuorn 1725.

Vart dretga Altar da s.Bistgaun. Maletg central, s.Bistgaun, s.Placi, s.Giachen e s.Carlo Borromeus, probabel ina ovra da Sigisbert Frey, Mustér. Dretg dil maletg ina statua d'in uestg nunenconuschent, seniester s.Martin, sul maletg enamiez s.Leci, dretg s.Emerita e seniester s.Placi.

Vart seniastra Altar da s.Brida. Maletg, carteivel era da Sigisbert Frey, s.Brida dall'Irlandia e s.Brida da Sveda sco muniessas. Dretg s.Flurin da Ramuosch, suren s.Mattiu; seniester s.Giusep e suren s.Gion evangelist; enamiez suren la statua da s.Bistgaun.

<i>En la caplutta da vart seniastra</i>	<p>Altar da Nossadunna dil s.rusari ed altar dallas duas confraternitads, quella dil s. scapulier e s.rusari. Igl altar cumpeggia duas petgas ord marmor artificial tgietschen e decoraziuns el stil da rococo. Enamiez ina statua da Nossadunna. Entuorn Nossadunna ein tschentai medagliuns culs quendisch misteris.</p> <p>Igl altar ei vegnius construius culla baselgia nova da 1691. Igl onn 2005 ei igl entir altar vegnius restauraus el stan original. Il manti da puorpra picturaus, igl umbrival dretg e seniester digl altar, ch'era cuvretgs, ei puspei vegnius refatgs al stan original.</p>
<i>En la caplutta da vart dretga</i>	<p>Altar dalla s.fossa. Quei altar gotic s'auda denter ina dallas custeivladads dalla baselgia parochiala. Tenor il rapport da visitaziun da 1643 consisteva igl altar principal da gliez temps ord elements da quei altar gotic.</p> <p>Igl artist da quella biala lavur ei deplorablamein buca enconuschents. Igl altar d'entuorn 1515 ei vegnius restauraus 1888, ils maletgs 1934 da dr. Lausser. La restauraziun da 2005 ha contribuuiu alla bellezza cumparsa actuala.</p> <p>El centrum vesein nus Nossadunna cul Bambin, seniester s.Vigeli uestg e s. Bistgaun culs paliats; dretg s. Brictius uestg e s. Leci cun rucla e stab. Suren decoraziuns da feglia e denter reliefs d'utschals ed aungnels s.Flurin ed in uestg.</p> <p>Sin l'ala, porta, dretga s. Ursula cul paliet e s.Brida; sin l'ala seniastra s.Catrina e s.Barla cul calisch.</p> <p>Giudem igl altar ella predella Cristus ed endisch apostels. La predella ei nova, digl onn1888, las figuras denton originalas.</p> <p>Il maletg sin las alas serradas representa la viseta dils treis s. retgs a Betlehem.</p> <p>Davos igl altar, buca veseivel, il maletg cun Cristus ed ils giuvnals egl lert dallas ulivas.</p> <p>Ella meisa digl altar cun duas portas ei Jesus tschentaus en fossa, ina figura da 1888. Sin las portas aviartas dus aungnels sco guardia.</p> <p>Suren diltut ina custeivla statua da Cristus.</p> <p>Igl onn 1991 ein tuttas 22 statuas vegnidas enguladas. La statua da Nossadunna ei vegnida anflada la primavera 1992 ed ei oz deponida en in liug segir. Tuttas statuas ein reconstruidas tenor fotografias d'in artist dil Tirol dil Sid igl onn 1999.</p>
<i>Crucifix</i>	Il crucifix da grondezia naturala che penda egl arviul ei d'entuorn 1690.
<i>Candelabers</i>	Ils candelabers dil temps baroc all'entrada el chor ein da circa 1670.
<i>Truccas</i>	Las truccas el chor ein per part construidas dil temps dall'erecziun, denton renovadas, lu amplificau davontier cun truccas pli pintgas, las qualas ein vegnidas allontanadas igl onn 2005.
<i>Bauns</i>	Ils bauns ein digl onn 1973. Igl onn 2006 ein ils bauns vegni bugadai ed il plantschiu ei vegnius remplazzaus cun in da stgein.
<i>Portal</i>	<p>Il portal ei ina bellezza construcziun da reliev d'entuorn 1692. La sava ei nova e da Clau Antoni Beer 1936.</p> <p>Da mintga vart dalla entrada egl intern dalla baselgia stat ina statua. Omisduas representan in uestg, carteivel s.Vigeli.</p>
<i>Scantschala</i>	La scantschala ei carteivel ord il medem luvratori sco las truccas e portal, pia d'entuorn 1692.

- Confessiunals* Il confessiunal da maun dretg ei digl onn 1935. Igl onn 2005 ei il confessiunal da vart seniastra (femnas) vegnius allontanaus. Avon sesanflavan leu da mintga vart in esch ora el liber. Il confessiunal da vart dretga ha retschert in vestgiu da color alva. Avon l'erecziun da quels dus vegneva dau penetienza davos igl altar grond. Ils onns 1960 ei plinavon vegniu construui in confessiunal el liug dil baptiszeri. Quel ei vegnius disfats ils anno 1971 e la nischa dil baptiszeri mirada si.
- Baptiszeri* Il baptiszeri fuva ina part dalla baselgia originala da 1691. Ils onns 60 dil 20avel tschentaner ei vegniu construui en quei liug in ulteriur confessiunal. Igl onn 1971 ei quel puspei vegnius allontanaus e la ruosna serrada si cun in mir. La restauraziun da 2005/06 ha danovamein aviert il baptiszeri e plazzau en quel il crap da batten.
- Via dalla crusch* Las tablas dalla via dalla crusch dateschan digl onn 1889 ed ein ina lavur ord igl atelier da Gion Giusep Deplaz, Regensburg, oriunds da Selva. Igl onn 1935 ein las ramas vegnidas reducidas da 12 sin 8 cm e la decoraziun suren ei vegnida prida naven; anno 1973 ein las ramas vegnidas allontanadas diltut ed igl onn 2005 ein las ramas originalas vegnidas reconstruidas.
- Maletgs* Il maletg sur la laupia representa il patrun-baselgia s.Vigeli, la baselgia parochiala ed ina part dil vitg da Sedrun. Il maletg enamiez muossa l'appariziun dil s.spert als giuvnals; maletg niev d'anno 1936, gia il maletg vegl representava la vegnida dil s.spert. Il tierz maletg egl arviul muossa la levada dil Salvader. Ils maletgs sur laupia ed il maletg dalla levada ein maletgs dall'entschatta dalla construcziun dalla baselgia parochiala; il pictur da quella lavur ei buca enconuschents. Ils maletgs sigl arviul ein medemamein dil temps dalla construcziun. Seniester Nossadunna e sil sochel: ECCE FILIUS TUUS; dretg: sogn Gion evangelist e giusut il text: ECCE MATER TUA.
- Orgla* Pli da vegl sesanflava quella sin laupia el chor da vart seniastra sur il secund teschamber. Igl onn 1805 ha Silvester Walpen, Valleis engrondu e translocau quella sin la laupia nova sur il portal dalla baselgia. Gl'onn 1888 ei la laupia vegnida engrondida per l'entira ladezia dalla baselgia. Igl onn 1899 ha la firma Mayer da Feldkirch furniu ina orgla nova cun 16 registers e dus manuals. Ils 6 d'october 1957, per la fiasta dil s. Rusari, ei stau l'inauguraziun dalla orgla nova. Ella ei vegnida construida da Frars Metzler, Dietikon, Turitg. Igl onn 2006 ha l'orgla, che fuva da lenn natural, retschert ina nova fatscha en color: marmor ner cun parts suleradas.
- Statuas* Dretg e seniester dalla sortida dalla baselgia stattan duas statuas pli veglias da nies patrun baselgia, sogn Vigeli.
- Pierti* Dil maun seniester sesanflava il carner. Las cavazzas ed in maletg dil purgateri ein vegni allontanai. Igl intent ei semidaus e la nischa porscha la pusseivladad da schar arder candeilas per ils pli mutifars basegns humans. Las statuas da s. Dumeni e s. Catrina cun enamiez in bi crucifix, orneschan quella caplutta. Dretg el pierti sesanflava pli da vegl igl archiv-baselgia e da vischnaunca ch'ei oz en casa communal. Dapi igl 1979 sesanflava leu la caplutta da morts. La finiastra ei digl artist grischun Dea Murk ed el muossa: levada - tschun plagas - sulegl da Pastgas. Il maletg dalla sontga tscheina ei creaus

1987 da Linus Flepp, Mustér/Medel.

Clutger-pign Ils zenns dil clutgeret ein:
Igl emprem zenn, cun in diametter da 46 cm, porta l'inscripziun: Et ferbum (!) caro factum est. Anno 1759. A.K. (Anton Keiser) ZUG GOSS MICH. Ils maletgs ein la crucifigaziun e Nossadunna.
Il secund zenn ha in diameter da 47.5 cm. L'inscripziun secloma: Judica DNE nocentes me et expugna impugnantes me. JO BAPTISTA UND HANS GEORG ERNST ZU LINDAW GOSSEN MICH 1628

Il clutger Il stil ei romanics - fuorma quadra e cun finiastras dad artg rodund. L'altezia dil clutger tocca sisum la crusch mesira 41.95 m. El ei vegnius eregius alla fin dil 12avel, entschatta 13avel tschentaner. La crappa per quel hagi il pievel da Tujetsch rabbitschau ord Plidettas sper Burganez en Val Nalps. «*Per quella crappa seigien ei i en e purtau ora las dumengias suenter viaspras, tut la glieud, umens e femnas ed affons. Mintgin purtavi sco el pudevi; ils affons predevan in pign, e quei vegneva ora in detg magliac crappa.*» Igl onn 1617 ei il tetg sempel vegnius alzaus e tratgs ad ault en pez e cuvretgs cun slondas enstagl da crappa. «*Cu ins ha baghegiu si il clutger, levan ei metter ina crusch-fier sisum. In um ei ius si culla crusch sil spitg dil clutger. Lu cu el ha vuliu tschentar la crusch, ha el viu treis ruosnas. El ha griu giu alla glieud en tgeinina el dueigi metter la crusch. Quels giusut han saviu, ch'igl um hagi il sturnezi, cul vesevi treis ruosnas - ei era gie mo ina. Els han griu si: En quella enamiez! Els han manegiau che quella enamiez seigi la dretga ed igl ei gartegiau. El ha mess en la crusch ed ei daus giu e staus morts.*» Las duas detgas ein ord Arnold Büchli, Mythologische Landeskunde, pag. 134

Zenns sil clutger **Zenn grond:** Diameter 124 cm; tun: cis'; peisa: ca. 1050 kg. Inscriptiun: TU NOCUOS IM(B)RES INIMICOS TU AERIS AUSUS CHRISTI MERITUM TU PROCUL HINC AGITO.
SANCTA MARIA ORA PRO NOBIS MDCCCXXI (1821) J.B.MONZINI FUDIT
Maletgs: s.Flurin, s.Giachen il vegl, s.Roc e crucifigaziun.
Secund zenn: diameter: 110 cm; tun: g'; peisa: ca. 780 kg.
A CUNCTIS POPULUM PROTEGE CHRISTE MALIS
SANCTE VIGILI ORA PRO NOBIS. J B M F (J.B. Monzini fudit) MDCCCXXI (1821)
Maletgs: s. Murezi, s. sacerdot, s. Michel e crucifigaziun.
Tierz zenn: vegn era numnaus zenn talianer; diameter 99 cm; tun: gis'; peisa: ca, 500 kg. Inscriptiun:
FISSAM RESTITUIT FIDES PIETASQUE PARENTUM.
HEU MEMORI GRATUS MENTE IZEPONE PIOS.
S.ANTONI ORA PRO NOBIS
J B M F (J.B. Monzini fudit) MDCCCXXI (1821)

Quels treis zenns ein vegni culai a Mustér en santeri da s.Gion igl october 1821 da J.B. Monzini da Bergamo.

Quart zenn: diameter 70 cm; tun: c'; peisa: ca. 190 kg. Inscriptiun: ET VERBUM CARO FACTUM EST ET HABITAVIT IN NOBIS ANNO 1759 A.K. (Anton Kaiser) ZUG
Maletgs: Immaculata, s.Michel, s.Antoni da Padua, crucifigaziun.
Zenn pign: diameter 50 cm; tun: gis'; peisa: ca 100 kg cun l'inscripziun: SANCTA MARIA ORA PRO NOBIS 1816
Culaus da niev 1906 dalla firma Rüetschi ad Aarau.

Maletgs: Nossadunna, s.Clau da Flia

Dapi 1965 vegn buca pli tuccau a maun.

- Maletg sil clutger* Encunter mesanotg in maletg da s.Gieri. El datescha dil 18avel tschentaner. La tradiziun raquenta ch'il pictur Felici Diogg, morts 1834, hagi giu fatg quel en ses giuvens onns. Sia mumma ei stada Maria Catrina Deflorin da Tschamut. Avon quel ornavi il clutger el medem liug in maletg da s. Cristoffel.
- Santeri* Il santeri giusut la baselgia da s.Vigeli a Sedrun ei adina staus il santeri per l'entira vallada. Igl onn 1959 ei il santeri vegnius engrondius e partius en da niev. Avon existevan fossas da famiglia. Igl onn 2000 ei ina engrondaziun puspei stada necessaria.
- Per conclusiun* La baselgia da s.Vigeli cumpeglia ils treis pli impurtonts stils da baghegiar, numnadamein il romanic, il gothic ed il baroc. Romanics ei il clutger, 12/13avel tschentaner, il tetg da péz ei da 1617. Igl altar dalla s.fossa datescha dil temps gothic 1515, artg git. La baselgia cun ils altars, baghegiada 1691-1703 ei da tempra baroca. Renovaziuns: 1888, 1935/36, 1973 e 2005/06 intern, 1981 extern.

Plevons a Sedrun

Passeyer Georg 1456. El introducescha igl urbari da 1456, il pli vegl cudisch egl archiv dalla pleiv. Quel cuntegn notizias da tut gener da 1205 entochen 1948. Silla cuviarta da quel fa el la suandonta remarca: *O qualiter seductus sum ad illum mirabilem desertum, in quo humana mens caret gaudio!* Tier quella disposiziun dallas olmas vegnel speranza buca a stuer star ditg en quei desiert!

Cristoffel da Mustér 1577-1580 scriva: «cheu plitost ord malprecauziun.»

Liem Gion da Trun ei morts a Sedrun dalla muria igl onn 1584.

Derungs Barclamiu 1617-1621. Dad el anflein egl urbari ina interessanta descripciun dils embrugls grischuns, *über die bösen Zeiten*, 1618-1622.

Friberg Giachen da Trun 1623. Visitaziun entras il nunzi e cresmau 600 personas.

Decurtins Andreas 1656-1672. El ha entschiet 1664 cun ils cudischs da battens, lètgs e da morts. Els ein oz indispensabels per perscrutaziuns genealogicas.

Jagmet Ludivic 1691-1716. Da 1691-1703 ei la presenta baselgia vegnida construida ed el po esser staus il grond iniziand da quella interpresa cun l'erecziun dalla pli gronda baselgia baroca d'ina pleiv el Grischun. Excepziun fa la baselgia dalla claustra da Mustér.

Biart Giachen, Sedrun 1736-1749. Vulend sur Biart dar gl'emprem agid als disgraziats ella lavina dils 6 da fevrer 1749 a Rueras, daventa el sez l'unfrenda dalla lavina da Londadusa dadens Zarcuns, ils 7 da fevrer. Ina gronda ed interessanta crusch l'Arma cristi, vid la casa Schmid a Zarcuns, regorda nus aunc oz vid quella disgrazia e tragedia.

Degonda Giachen Antoni da Rueras 1749-1788. Duront sia pastoraziun a Sedrun ha el giu 1396 battens e la populaziun da Tujetsch ei carschida quels onns da 700 sin varga 900 olmas. - El ha giu reformau 1769 las statutas dalla «Confraternitad da s.Giachen», ch'era

vegnida fundada 1609 e ch'ei sparida all'entschatta dil 19avel tschentaner. - Sur Degonda ei staus il menader dils dudisch pelegrens da Tujetsch, ch'ei serendi 1775 tier il giubileum grond a Ruma, tut a pei ed en agen vestgiu da pelegrin. Il viadi haveva cuzzau da miez october entochen l'entschatta fevrer digl onn 1776.

Venzin Vigeli da Rueras, 1788-1800. El ei staus plevon duront l'invasiun dils Franzos. Ils 6 da mars 1799 ei buca mo la baselgia vegnida sblundergiada e la casa pervenda arsentada - sur Condrau Giachen Antoni che fuva caplon a Rueras - ei vegnius mazzaus dils Franzos a Mira.

Hitz Giusep, Rueras 1810-1846. El ei il davos spiritual ch'ei vegnius satraus en baselgia.

1456	De Passeyr Gieri
1481	Gisel Gion
1485-1491	Gabler pader Oswald OSB, Mustér
	Calbiert Martin OSB, Mustér
-1508	Martin de Set
	Giger Gion (diocesa da Constanz)
1522	Soliva Lurenz
	Busch Gion
	Lucius
1555-1566	de Castelberg Cristian
1566-1574	Tyron Nicolaus, Trun (avat)
1574-1577	Andreas de Lumnezia
1577-1580	Cristoffel, Mustér
1580-1584	Liem Gion, Trun
1584-1587	Durig Gion, Tujetsch
1587-1590	Caretus Bistgaun
1590-1595	Teodor dall'Italia
1595-1604	Hohl pader Gieri OSB, Mustér
1604-1606	Pancrazi Placi, Sumvitg
1606-1609	Nasser Giachen
1610-1614	de Castelberg Bistgaun, Mustér (avat)
1614-1616	Derungs Gioder, Mustér
1617-1629	Derungs dr. Barclamiu, Mustér
1629-1642	Friberg Giachen, Mustér
1642-1656	Schgier dr. Mathias, Ruschein
1656-1672	Decurtins (im Hof) dr. Andriu
1672-1690	Schgier dr. Gion, Ruschein
1691-1716	Jagmet Ludivic, Trun
1716-1724	Schmed dr. Giachen, Casti
1724-1730	Huonder Giusep, Mustér
1730-1736	de Castelberg Gion Giachen, Mustér
1736-1749	Biart Giachen, Sedrun
1749-1788	Degonda Giachen Antoni, Rueras
1788-1800	Venzin Vigeli I, Rueras
1800-1810	Schmed Giusep Lurenz, Rueras
1810-1846	Hetz Giusep Antoni, Tschamut

1846-1863	Durgiai Giusep Antoni, Mumpé-Tujetsch
1863-1881	Desax Maurus, Mustér
1881-1885	Beer Tumaisch Giusep, Gonda
1885-1897	Muoth Francestg Eduard, Breil
1897-1922	Engler Gudegn, Surava
1922-1948	Fetz Giachen Antoni, Domat
1948-1976	Durschei Giusep, Segnas
1976-1989	Cathomas Giusep, Surrein-Sumvitg
1989-2006	Manetsch Alexi, Mustér
2006-2013	Nay Reto, Zignau/Glion
2013-2017	Arkuszewski Thomas
2017	Chibuzo Agu

Vicaris

2001-2007	Nwachukwu Ozioma
2003-2005	Wangler Albert
2005-2006	Varghese Benny

Caplania a Sedrun

Tenor pader Baseli Berther

Beinenqual plevon ha giu pli da vegl a Sedrun denter en in u l'auter gidonter, ch'el stueva denton sez pagar, forsa era cun agid dalla vischnaunca. La caplania da Sedrun ei vegnida fundada pér ils 4 da zercladur 1749. Il plevon da gliez temps, sur Degonda, era staus fetg encunter. La principala obligaziun da quei plevon fuvà all'entschatta da dar scola als affons stad ed unviern, mussar da leger e scriver. Plinavon dar ductrina alla giuventetgna las sondas suentermiezdi. La vischnaunca decideva numnadamein da lezzas uras, cun votar giu onn per onn, da far firau las sondas suentermiezdi. Dasperas aveva il caplon da leger la messa marveglia firaus e dumengias e dad esser gideivels ella pastoraziun. Savevan ils caplons buca dar scola pervia dil lungatg, sche surprendeva il plevon l'instrucziun dils affons. Quei ha cuzzau entochen scolasts han entschiet a dar scola. Pli tard han entgins caplons da Sedrun surpriu l'aschi numnada «scola tudestga», pli tard ei naschida ord quella la scola reala. Il davos caplon che ha dau scola ei stau sur Tuor 1870/74.

Il caplon habitava pli da vegl en casa pervenda, quei silmeins dapi 1745. Per cun 1848, cun l'erecziun dalla casa da scola sin Cadruvi, ha era il caplon obteniu ina habitaziun en quella. Tenor tradiziun sesanflava la veglia casa pervenda a Dulezi. Il rapport dalla visitaziun da 1643 dat la suandonta descripziun da quella: La casa ei pintga e da lenn, ha ina stiva cun stivetta vitier, cuschina, dus tschalers, suren treis combras; il tetg ei buns e las finiastras en bien uorden; in nuegl ed in iert ein uni cun la casa. Il Run fuvà da lezs onns mo pigns. Ina senda menava dalla casa pervenda viagiu en baselgia, ch'era lu bia pli anen. - La historia raquenta digl onn 1610 dad ina erupziun d'in cuolm «eruptio montis». Forsa ch'igl ei manegiau cun quei il Run, l'aua che curreva pli baul pacificamein suenter la spunda da Valtgeva enagiu ell'aua da Strem, sco ins encorscha aunc oz il vau, ni sper Salins e Gonda giu. Forsa ei quei stau igl onn, aschia raquenta la tradiziun, ch'ins ha priu la decisun da schar ir il Run, leu nua ch'el va la proxima gada. Quei ei per cletg ni discletg stau la direcziun viers Sedrun/Gonda.

La caplania a Sedrun ha cuzzau entochen igl onn 1965. Il davos caplon ei stau sur Victor Maissen.

Caplons a Sedrun

1666-1677	Defect Giachen, Sedrun
1677	Decurtins Andreas
1690	Derungs Paul
1711-1717	Derungs Giuli Duri
1726-1730	Castelberg Gion Giachen, Mustér
1734	Rothmund pader Sigisbert OSB
1748-1749	Monn Vigeli, Sedrun
1749-1754	Pfister Franz Bistgaun
1755-1759	Castelberg Gion Giachen, Mustér
1759-1762	Berther Giachen Antoni, Camischolas
1762-1764	Friberg Cristian, Trun
1764	Spazzini Pieder, Bellinzona
1766-1767	Deporta Giusep Antoni, Sumvitg
1767-1768	Rothmund Gion Valentin, Mompé-Medel
1768-1770	Tafelli Gion Battesta, Trient
1771	Föhn Giusep Antoni, Sviz
1772	Frossard Caspar Isidor, Valleis
1773-1774	Jäger Gion Battesta, Surmir
1776-1783	Degonda Giachen Stiafen, Rueras
1783-1784	Caminada Gion Battesta, Savognin
1784-1788	Condrau Giachen Antoni, Rueras
1788-1802	Degonda Giachen Antoni, Rueras
1803-1805	Venzin Vigeli II, Gonda
1808-1810	Venzin Vigeli II, Gonda (2. ga)
1812-1815	a Spescha pader Placi OSB., Mustér
1816-1820	Gieriet Gion Antoni, Rueras
1822-1832	Camenisch Giusep Maria, Surrein-Sumvitg
1832-1840	Camenisch Giachen Martin (frar dil sura)
1840-1854	Venzin Vigeli II, Gonda (3. ga)
1854-1856	Venzin Vigeli III, Gonda
1857-1860	Monn pader Sigisbert OSB., Mustér
1861-1867	Schuler pader Augustin OSB., Mustér
1868-1870	Casanova Gion Antoni, Vrin
1870-1874	Tuor Gion Gieri, Rabius
1874-1878	Augustin Giachen Antoni, Alvaschein
1878-1881	Beer Tumaisch Giusep, Gonda
1881-1885	Berther Tumaisch Giusep, Dieni
1886-1887	Alig Rest Martin, Sursaissa
1888	Macolin dr. Giachen Andriu, Rueras
1889-1894	Giger Giachen Antoni, Mustér
1895-1901	Soler Flurin Antoni, Vrin
1920-1922	Simeon Calist, Lantsch
1922-1959	Rageth Luregn, Domat
1959-1965	Maissen Victor, Trun

Johann Ritz

Igl ambizius altar principal ella baselgia parochiala da **Sedrun** ei l'emprema ovra digl artist Ritz fatga sin terren grischun. Sco tier strusch in auter altar baroc vallesan essan nus orientai exact e bein sur il temps e las circumstanziass dalla lavur sco tier quei altar. Johann Ritz siara il cuntract per la construcziun digl altar e tabernachel culla pervenda da Tujetsch ils 6 d' avrel 1702. Suenter la finiziun digl altar anno 1703, l'annada ei entagliada el tschep sil qual la statua da s.Pieder stat, taglia el sil tschep che porta la statua da s.Paul ils plaid »**IOANES RIZ VON WALS HAT DIESEN ALTAR GEMACHT**«. El di pia sez ch'el seigi igl artist che hagi fatg igl altar. Quei vul denton

buca dir che negin hagi gidau a preparar il lenn e che scrinaris hagian buca exequiu la lavur »platta«, la lavur ordinaria da scrinari. Aschia eisi gie era stau il cass tier auters artists ed en auters loghens. Nus savessen gie schiglioc strusch s'imaginar ch'in altar cun tontas figuras ed ornamentals fuss staus finius en aschi cuort temps, numnadamein en strusch in onn e miez. Ils 2 da fenadur 1703 habitescha Johann Ritz scadin cass aunc a Sedrun ed ei perdetga dil contract dil pictur Sigisbert Frey da Mustér concernent il maletg principal digl altar. Probabel tuorna el aunc avon la fin digl atun sur ils dus pass a casia, forsa eis el turnaus el Valleis gia per la naschientscha da siu affon ils 14 d'uost. Sia dunna cumpogna buc el sin ses viadis e sils plazs da lavur, sco quei ei stau igl usit tier biars auters artists, per semeglia siu fegl Jodoc e siu schiender Casper Leser. Tuts affons da Johann Ritz ein naschi a Selkingen. Malgrad tut para ei che Ritz hagi adina luvrau el liug nua ch'el era engaschus. Tenor cuntract sto el retrer digl ugau baselgia spisa, vischala, letg e habitaziun per prezi fixau, e quels cuosts vegnan tratgs giu dalla pagaglia ch'il meister retrai. Il contract ei vegnius serraus per 230 talers. La mesadad duei vegnir pagada agl artist en daner blut, l'otra mesadad en biestga (»vüch«). Sche nus savessen cons tgaus biestga ch'el ha retschiert, lu savessen nus s'imaginar con ch'ins ha pagau da quei temps per ina tala ovra artistica. Quei savein nus denton buc e consequentamein plaidan las cefras pauc, perquei che schibein la valeta sco il cuors dil daner han midau bein savens dapi lu.

Igl **altar principal da Sedrun** fa in effect magic ed ina splendor festiva cun sia tarlischur d'aur e sia rihezia en fuorma e color. El ei construius ord duas architecturas da petgas ina sur l'otra sco la gronda part dils altars barocs dil Valleis, Svizra centrala e dil Grischun. Il giebel dalla part inferiura ei ruts atras aschia che da mintga vart ei mo l'entschatta d'in arviul avon maun. Las petgas sesaulzan siadora en fuorma da struba. Da quei motiv da »petgas strubegiadas« ha Bernini fatg diever cura ch'el ha construiu igl altar ella baselgia da s.Pieder a Ruma e da leu anora ei il motiv vegnius derasaus egl entir mund catolic. - La part inferiura digl altar da Sedrun cuntegn il pli bi maletg da Sigisbert Frey. El representa l'encarpada da s.Vigeli, patron baselgia da Sedrun. Da mintga vart dallas petgas veglian ils dus prenci-apostels Pieder e Paul.

Ella secunda alzada digl altar ei la part amiez aviarta. Cheu ei postada ina statua da Nossadunna che mira plein desideri culla bratscha stendida ad ault encunter tschiel. Giu dil culmar, in tschupi oval da feglia d'acantus tagliada meisterilmein, mira il sogn bab encunter ad ella. Sia cavallera, siu manti e sia barba vargan ora ellas varts sco sch'il vent suflass si cheu.

Sils giebels e sils perseuls sesan e stattan aungnels da differenta grondezia baul sco leghers affons, baul sco giuvens teners. Tuts sustegnan cun lur posiziun il gest dalla

purschala. Il bi tabernachel ha la fuorma d'in tempel da duas alzadas. Ella secunda alzada, ina sala aviarta, ei representau davon la sontga tscheina. Sils perseuls e las alas lateralas vesein nus scenas ord la passiuin da Niessegner, la flagellaziun, l'encorunaziun da spinas, la via dil Calvari, Gethsemane.

Altar e tabernachel ein ornai rehomein cun feglia d'acantus. Tagliond quella feglia impunda igl artist tut igl inschign da siu maun d'artist. Aschia ein ils ornaments laterals, feglia e flomma ella quala aunghelts ein postai d'eleganza dad acrobats, tagliai ord in soli toc lenn.

Las parts digl altar nua che las reliquias ein exponidas vegnan ord il luvratori da Ritz, denton ein quellas probabel vegnidas fatgas in temps pli tard, forsa da medem temps sco ils altars laterals. Sin quei lain concluder las architecturas da petgas ch'ei postadas sillas cantunadas.

Plinavon ein quels suffixs buca numnai el contract, quei fuss stau il cass sch'els fussen stai prevedi dalla biala entschatta. Denton han ins giu l'impressiuin ch'il spazi dretg e seniester digl altar seigi memia vits e vuleva buca star anavos alla moda dil temps.

Malgrad tut cuntenta la sligiazion mo per part. Las architectuars lateralas fan igl effect d'ina musica d'accompignament malruasseivla sper igl altar ch'ei in'ovra per sesez.

Architecturas sco igl altar principal da Sedrun, sco las baselgias barocas, vulan vegnir vesidas sco enzatgei entir e perfetg. Ils detagls ston sesuttametter ed ein cheu mo per igl effect digl entir edifeci. Perquei succeda ei che las parts secundaras vegnan buc adina exequidas cun tonta premura ch'ellas pudessan vertir l'observaziun sin cuorta distanza. Tier igl altar da Sedrun ei quei denton buc il cass. Buca mo ils ornaments, era las singulas statuas ein d'ina bellezza magnifica. Sche nus mirein empau meglier, vesein nus ch'ellas ein parentadas ell'expressiuin dalla fatscha, dil pass ed ella fuorma dil vestgiu. Ellas audan tier ina »famiglia« e portan la »noda« da lur schlatta.

Beinenqual da quels segns tipics demuossan era l'influenza dil temps, denton las singularitads specialas dallas fauldas tradeschan l'atgnadad dalla »famiglia«, q.v.d. dil luvratori dil qual ellas sortan. Quellas singularitads ein da menziunar cuortamein. Ellas ein descrettas liung e lad en ina lavur sur Johann Ritz ed auters meisters.

Las fatschas, oravontut quella dalla Nossadunna e dils aunghels ein per la gronda part buca simetricas. Ils egl miran orasut las surventscheglias ch'ei viultas engiu sco farclas; els ein pleins melanconia e seriusadad. En fuorma d'undas artisticas cuvieran ils cavels ils tgaus e las barbas ein viultas sillas varts sco sch'il suffel targess dapart ils cavels. In grond moviment tschappa igl entir tgierp. El ha la fuorma d'in S ni d'ina farcla, leutier sestrubegian aunc horizontalmein tgau e bratscha, peis e caluns.

Entuorn quels corps sguschan las numerusas fauldas dils vestgius. Sco per semeglia tier la madonna dalla part superiura e bia figuras d'auters altars circumdattan ils mantials il tgierp cun penetronta impetusadad. Ils urs entscheivan d'in nuv sin ina vart ni davontier e vegnan rulai ensemen alla fin sc'in scarnuz smugliau. E malgrad stattan quellas figuras en lur moviment dil tgierp e dalla vestgadira sc'in siemi e patertgond e representan figuras ord in auter mund. Igl ei sco sch'ellas fussen strienadas entras il magnific concert da colurs e fuormas, che giubilescha entuorn entuorn il splendus altar.

Era ils **dus altars laterals** all'entrada dil chor dalla baselgia parochiala da Sedrun ein vegni fatgs el luvratori da Johann Ritz. Quei demuossa l'expressiuin dallas fatschas dallas figuras ed il stil dils vestgius clar e bein. E tonaton stattan ellas anavos allas figuras digl altar principal. Lur effect ei pli massivs e grevs. Quei factum lai sminar che Johann Ritz hagi surschau la gronda part da quella lavur ad in ni plirs da ses gidonters, che havevan da setener aschi exact sco pusseivel vid ils dessegn e skizzas dil meister e principal dil luvratori. Sco gidonter vegn oravontut en damonda il fegl digl artist, Jodok Ritz, nus savein ch'el ha era gidau vid l'execuziun d'auters altars.

La paregliaziun cun autras ovras dil giuven sculptur, ch'ei d'anflar egl Uri, Göscheneralp 1724, ils altars laterals da Wassen 1733 ed auters, lai sminar quei. Cheutras s'allontaneschan ils altars laterals da Sedrun era el temps digl altar principal, numnadamein circa 1720.

Dil maun da Johann Ritz, probabel dil temps ch'igl altar principal ei vegnius eregius, ei era

il crucifix el carnè dall'entrada en baselgia. In fetg semegliont crucifix taglia igl artist era per igl arviul dil chor dalla caplutta de Camischolas.

Ord: Der Bildhauer Johann Ritz von Selkingen und seine Werkstatt 1666-1729
Da pader Otmar Steinmann OSB, Mustér; cumpariu 1952
Romontsch da Guido Condrau

Sogn Vigeli - nies patrùn-baselgia

La baseigia parochiala da Sedrun ei il sulet sanctuari digl uestgiu da Cuera ch'ei dedicaus a s.Vigeli. S.Vigeli deriva dad ina veglia famiglia romana. Suenter ils studis da filosofia ad Athen e da teologia a Ruma eis el vegnius ordinaus spiritual ed ha entschiet a pastorar circa igl onn 380 a Trient. Da leu anora ha il giuven spiritual entschiet a cristianisar la tiara che fuva per gronda part aunc pagauna ni ch'apparteneva alla heresia ariana. Malgrad sia giuventetgna ha la giuvna cuminonza cristiana eligiu Vigeli per siu uestg. Il renomau s.Ambrosi da Milaun ha ordinau el uestg da Trient. Il grond arzustg da Milaun ei segidaus cun siu giuven confrar cun plaid e cussegl. E veramein, entras ses priedis perschadents, entras sias admoniziuns plein carezia, entras siu operar prudent ed entras sia oraziun nunstunclenteivla eis ei reussiu al niev uestg da gudignar il marcau da Trient en cuort temps per la religiun cristiana.

Suenter ch'el ha giu baghegiu ina baselgia el marcau episcopal e liberau quel da tuttas heresias e cardientschas blauas ha s.Vigeli entschiet a perdegar ora silla tiara. El ei buca senuspius da far stentus e prigulus viadis en vitgs muntagnards ed en vals isoladas, nua ch'el ha fundau novas cuminonzas cristianas e baghegiu buca meins che trenta baselgias. Vigilius ha giu cletg. S.Ambrosi ha tarmess ad el treis excellents concluvrers. Ensemen cun quels curaschus umens eis ei tilaus ella contrada selvadia dil nord da Trient. Fiug e flomma per la caussa da Cristus han els entschiet lur greva missiun. Ad Anagne ha s.Vigeli convertiu e battegiu in grond diember pagauns. Returnai a Trient ha el schau anavos ses treis cumpogns. Cuort suenter ha el retschert la tresta nova ch'els seigien vegni assassinau dils pagauns.

Denton veva bunamein igl entir territori acceptau la religiun cristiana. Mo la bandunada Val Redena, oz Madonna di Campiglio, ha salvau il cult paganil. Cheu sesanflava in sanctuari paganil da Saturn, el qual ils pagauns fagevan lur unfrendas. S.Vigeli ha era empruau da converter quella part dalla tiara. El ei serendius en quei liug selvadi, ha smardigliu cun agens mauns lur idol e fiers las scalgias en ina cavorgia. Lu eis el seglius sil pustament, leu, nua ch'igl idol steva avon, ed ha perdegau il sulet ver Diu. Schegie che sia ovra curaschusa ha imponiu ina gronda part dils pagauns, ein auters vegni neutier cun crappa per mazzar il sogn. En lur gretta han els la finala priu lur calzers-lenn ed han sturniu el. Quei ei capitau ils 26 da zercladur entuorn igl onn 405.

Vigeli, Vigilius deriva dil plaid latin vigilare, e quei vul dir vegliar. Nus lein urar che s.Vigeli vègli sur nossa baselgia, sur nossa pleiv e sur nossa biala Val Tujetsch e ch'el intercedi avon il tron da Diu, ch'il Bab en tschiel mantegni a nus ed a nos vegnentsuenter la cardientscha da nos perdavons.

sur Alexi Manetsch

Caplutta da s. Giusep a Bugnei

Bugnei cun la caplutta da s.Giusep

Historia

Bugnei ei il davos vitg, tras il qual ins passa avon che bandunar la vischnaunca da Tujetsch en direcziun da Mustér. Il patrùn dalla caplutta ei s. Giusep. El 19avel tschentaner existeva a Bugnei ina pintga fabrica da vischala da tiaracotga. Quella vegneva menada da Sep Antoni Deragisch, numnaus il "Hafner".

- 1734 Da quei onn ei ina donaziun enconuschenta per «den heiligen Joseph zu Bugnei».
- 1744 La caplutta dad oz ei vegnida consecrada ils 13 da settember 1744. Fastitgs indicheschan denton ch'ei existeva gia avon ina caplutta en quei liug. Perdetga dat era la donaziun da 1734.
Igl altar ei baghegius cun elements gotics denton en fuorma dil stil dall'entschatta dalla renaschientscha. Statuas originalas ein mo quellas da mintga maun, dretg s.Gion evangelist e seniester s.Giusep.
La statua da Nossadunna ch'ei postada enamiez sesanflava pli baul ella veglia casa pervenda a Sedrun.
Il maletg suren representa la s. famiglia: Maria, s.Giusep cugl affon Jesus.
- 1754 Da quei onn datescha in urbari dalla caplutta da s. Giusep.
- 1775 Ils 17 da mars ha la caplutta da s.Giusep retschert ina brev d'indulgenza en favur digl altar, entras cardinal de Comitibus.
- 1843 Zenn pign cun in diameter da 37 cm; tun: h"; peisa: 35 kg culaus dalla firma Theus a Favugn.
Inscripziun: +GEGOSSEN VON FRANZ THEUS IN FELSBERG FÜR DIE EHRSAME GEMEINDE TAWETSCH - 1843+
- 1885 La statua da Nossadunna da Lourdes ei in schenghetg da Lucie Marie Curschelles 1885. Ella deriva dalla Maison Verrebout a Paris.
Da mintga vart pendan maletgs che representan la via dalla crusch, entuorn 1800. Inscriptiun en latin e spagnol.
- 1903 ei la caplutta vegnida renovada. Igl arviul dad aissa han ins remplazzau cun in da gep.
- 1933 Pli vasta renovaziun, denter auter era in niev tetg.
- 1956 Igl altar ei vegnius restauraus dalla firma Stöckli da Stans.
Quei onn ei aunc il zenn grond sefess e vegnius remplazzaus. Il zenn fuva digl onn

1816.

Diameter 50 cm; tun: gis'; peisa: ca. 60 kg. Inscriziun: SANCTA MARIA ORA PRO NOBIS

Maletgs: Maria e Nicolaus da Flia. Culaus 1956 da H. Rüetschi, Aarau.

1960 Fatg en novas finiastras. Ils uoppens ellas finiastras indicheschan mintgamai ils donaturs.

1981 *La suprastonza dalla pleiv ensemen cugl ugau caplutta s. Giusep prevedan da renovar empau la caplutta da s. Giusep a Bugnei.*

1982 Survetsch divin mintga 5 jamnas e da s.Giusep, ils 19 da mars.

1983 Menau giu las auas entuorn caplutta.

1984 Il rapport dalla pleiv plaida: Cun plascher savein nus communicar che la renovaziun dalla caplutta s.Giusep seigi reussida e bein gartegiada.

2007 La caplutta ha survegniu in bi esch niev ed ina cassa montada el mir.

La caplutta da s. Antoni a Surrein

La caplutta d'avon 1927 si Foppas/Surrein

Historia

Surrein vegn da 'sul Rein'. L'ucliva da Foppas s'auda era tier Surrein. Pli baul fuvan era Nacla, Sax e Canadal habitai. S. Antoni ei il patrun dalla caplutta ch'ei vegnida dislocada 1927 giu da Foppas el liug actual, gest amiez las duas parts dil vitg.

- 1679 Entras la brev dils 11 da november 1679 han ils vischins da Surrein obteniu digl uestg Duri VI de Mont la lubientscha da baghegiar ina caplutta en honor da s. Antoni da Padua.
Igl altar principal deriva dal temps dalla erecziun dil sanctuari.
Enamiez ei il maletg da 1948 che representa s. Antoni duront siu priedi miraculus als peschs. Dretg da quel ina statua da s. Placi e da l'auter maun s. Francestg. Suren stat ina statua da Nossadunna. Sigl antipendi ina figura da reliev digl evangelist Lucas.
- 1683 Ils vischins da Surrein, Foppas e Nacla s'obligheschon visavi igl uestg, entras ina brev dils 10 da zercladur, da mantener la caplutta.
Ils 20 da zercladur ei la caplutta vegnida consecrada cun mo in altar entras uestg Duri de Mont, Cuera.
- 1700 Ils dus altars laterals ein semegliants agl altar grond ed ein vegni tschentai si entuorn igl onn 1700. Dretg ornescha in maletg da s. Giusep, signaus: Johann Sepp, Maler, suren secatta in maletg che representa s. Flurin. Igl altar seniester ei decoraus cun in maletg da Nossadunna cugl affon, s. Giachen e s. Gion evanangelist, suren s. Gieri e s. Barla.
- 1754 Da quei onn datescha in urbari dalla caplutta da s. Antoni.
- 1775 Il **zenn grond** ha in diameter da 50 cm; tun: gis'; peisa ca. 80 kg e porta l'inscripziun:
AVE MARIA GRATIA PLENA DOMINUS TECUM A. B. B. (Anton Brandenburg) ZUG
ANNO 1775
Maletgs: Nossadunna, s. Antoni da Padua e s. Roc.

Il **secund zenn** ei d'in diameter da 47 cm; tun: ais'; peisa: ca. 70 kg porta negina inscripziun.

Ils maletgs muossan s. Antoni da Padua e la crucifigaziun.

- 1906 La caplutta ei vegnida renovada dadens e dadora ed ha aunc survegniu vitier in pierti cun aissas, sco schurmetg per l'entrada.
- 1917 Il tetg dalla caplutta ei vegnius cuvretgs cun plattas dil Valleis.
- 1927 L'actuala caplutta ei vegnida baghegiada quei onn. Tochen gliez onn sesanflava ella si Foppas. Oz anflein nus leu in pign sontget en honor da s. Antoni. Ins ha stuii translocar la caplutta muort prighel da bova. Il terren era periclitaus da sbuar a Rein. Il Run furiava vehementamein e directamein ella costa dil Tgom e magliava ora terren. Ils altars ein restai ils veders.
- 1947 Restauraziun dils altars entras la firma Stöckli da Stans.
- 1948 Igl altar grond ha obteniu in niev maletg digl artist pictur Wanner. El muossa s. Antoni duront il priedi miraculus als pèschs.
- 1960 Novas finiastras culs uoppens dils donaturs.
- 1982 A S. Antoni vegn celebrau il survetsch divin mintga tschun jamnas ed il di da s. Antoni, ils 13 da zercladur.
- 1985 Damai ch'il tetg fuva bravamein taccaus dalla ruina eis el vegnius coluraus da niev.
- 1987 Nova illuminaziun.
- 1995 Colurau tuttas fatschadas exteriuras.
Era il Sontget si Foppas ei vegnius remediaus e coluraus quei onn.
- 2000 Niev scaldament electric.
Dapi decennis steva la crusch dil clutger crutsch; quei ei vegniu midau entras ina curaschusa acziun.

S. Leci el Plaun da Cavorgia

Historia

Il secund uclaun da vart dretga dalla val ei Cavorgia. El ei il vitg il pli bass situau da l'entira val. El Plaun S. Leci sesanfla la caplutta dedicada al sogn numnau. Da Cavorgia anora meina ina biala via da spassegiar si sur Stagias ella Val Medel ni giu Mompé Medel.

- 1609 Gl'empre mussament d'existenza dalla caplutta da s. Leci a Cavorgia ei il zenn pign che porta l'annada 1609. El ha in diameter da 32 cm; tun: g'; peisa: ca. 31 kg e porta l'inscripziun:
AVE MARIA GRATIA PLENA DOMINUS TECUM - 1609
Cullader: nunenconuschent
Maletgs: dus reliefs rodunds semegliants a muneida.
Il zenn grond ha in diameter da 40 cm; tun f'; peisa: ca. 60 kg e porta negin datum ed ei segiramein era buca aschi vegls sco il pign; cullader nunenconuschent.
L'inscripziun secloma:
S.LUCI FLORINE ORATE PRO NOBIS Maletgs: s. Giachen e s. Gion evangelist.
- 1643 La caplutta vegn numnada el cudisch da visitaziun.
- 1658 Ils 8 da settember ei la caplutta vegnida consecrada en honor da s. Leci e Carlo Borromeo e quei probabel suenter ina pli vasta renovaziun,.
- 1720 Igl altar ei concepìus en ina construcziun ualti gustusa, embellius cun pilasters ed ornaus cun entagls dil temps da rococo.
Da mintga vart dil maletg las statuas da s. Leci dil maun dretg e s. Giusep seniester. Quellas ein postadas sin consolas ed encorunadas cun in baldachin, semegliants ad in parisol. Las statuas sesanflan denton buca directamein sut quels. Quei lai sminar che las sculpturas dils dus sogns seigien vegnidas tschentadas pli tard sigl altar. Il maletg representa la crucifigaziun, Nossadonna, s. Gion, s. Leci e s. Carli Borromeo. Suren ei in maletg cul s. Bab.
- 1731 Ils ugaus da s. Leci tenevan fetg bein cassa. Pliras ga han els susteniu generusamein baselgias, pervendas e scolas dalla val. Aschia obtegn la baselgia da Rueras igl onn 1731 ina summa da 250 renchs per gidar a baghegiar la baselgia nova. Persuenter haveva il caplon da Rueras l'obligaziun d'ir dudisch ga ad onn a s.Leci e leger leu ina sontga messa.
- 1847 Ils vischins da Cavorgia contribueschen ord la cassa da s.Leci 1300.- frs. al fondo da scola.
- 1880 Egl ost dalla caplutta vegn construìu in pierti da lènn per schurmegiar l'entrada.
- 1908 Renovau la caplutta e fatg en in plantschiu cun plattas da cement.

- 1911 La caplutta survegn in tetg da stuors.
- 1923 Vid la preit encunter mesanotg sesanflava ina statua da Nossadonna Immacolata. Quella ha sculptur Josef Berther da Rueras, morts ad Augsburg, giu tagliau ora per la baselgia parochiala a Sedrun. Ella ei denton vegnida translocada a Cavorgia. Quella statua ei ussa tschentada el sontget amiez il vitg da Cavorgia. La statua che ornescha ussa la preit encunter mesanotg sesanflava pli baul el sontget e datescha circa dalla fin dil 16avel tschentaner. Da l'auter maun ves'ins ina statua da Jesus.
- 1927 Als vischins da S. Antoni vegn contribuuiu 1000.- francs per la nova caplutta a Surrein.
- 1934 Renovau e fatg enqual midada interna. Il pierti da lenn vegn remplazzaus cun in da mir. Igl altar ei vegnius restauraus da Stöckli, Stans.
- 1934 Avon la restauraziun da quei onn sesanflavan aunc dus altars da mintga vart digl arviul. Quels fuvan da mudesta valeta e qualitad. Persuenter decoreschan da mintga vart ils maletgs da s. Emerita e s. Leci.
- 1960 Finiastras novas.
- 1967 Colurau l'entira caplutta
- 1980 Il tetg ei vegnius coluraus da niev.
- 1982 A Cavorgia vegn la messa legida mintga tschun jamnas. La perdanonza da s.Leci croda sin ils 2 da december e vegn festivada cun in survetsch divin.
- 1994 Il tetg retscheiva nova colur.
- 1995 Il tetg sto parzialmein vegnir pinaus.
- 1996 Erecziun d'ina senda tier la caplutta da s.Leci.
- 2011 Restauraziun dil cundrez da tucclar e dils zenns. – Illuminaziu exteriura dalla caplutta duront il temps d'unviern.

Usit

En la caplutta da s. Leci fuva pli baul igl usit da recitar suenter rusari tschun paternos per ils tschun vischins da Cavorgia ch'ei vegni ils 23 da mars en ina lavina sil Vanatsch. Els havevan leu ina meidia fein e pastg. La disgrazia digl onn 1784 aveva tucchau: Statalter Sep Maria Beer, Gion Casperin cun ses dus fegls Gion Flurin e Sep Maria e Gion Antoni de Pelly. Quei bi usit ei semantenus entochen entuorn 1930.

Sontgets

Sontget a Dieni

In pign sontget sesanflava a Dieni. Duri Battesta Berther da Dieni ha schau construir quel entuorn 1875. Ina crusch fier steva gia avon leu en memoria da Giusep Maria Peder (1790) da Rueras ch'ei vegnius pella veta en in squatsch lavina en Val Giuv sut il Draus ils 23 da matg 1843 cun far nitschuns. – Ina crusch lenn, piazzada en quei sontget, fuva ina memoria da Giachen Fidel Maria Cavegn (1811) da Rueras, disgraziaus ils 12 da settember 1872 en Val Giuv cun cavar cristallas. Las duas pintgas statuas da s. Giusep e s. Vendelin han Vigeli Giusep Berther (1856-1925) da Dieni e sia sora Maria Turte (1860-1925) tschentau lien. Els han era giu quitau pil manteniment. Il sontget ei svanius igl onn 1974 e quei en connex dall'erecziun d'ina garascha en quei liug.

Sontget a Camischolas

In sontget steva pli da vegl entadem il vitg Camischolas da maun sura. Il num "Prau Sontget" ei restaus tochen al di dad oz. Forsa ha il buf d'ina lavina giud il Pegn dil Tgapi ruinau el ina gada. Vegnend il stradun sull'Alpsu construius 1862-1864 ei il sontget svanius totalmein. La pintga statua da Nossadunna, che ornava quel, ha statalter Gion Andriu Berther (1805-1887) spindrau e tschentau quella el mir da sia casa a Camischolas.

Sontget dils mats a Gonda

Il sontget dils mats sesanflava sper la punt a Sedrun, giudem la via da Gonda. El representava Niessegner vid la crusch e purtava sin la fatschada l'inscripziun «Ecce Homo». Il sontget ei vegnius baghegius 1864 sin sulom, che famiglia Martin Beer, Gonda, ha giu regalau. Da vegl enneu existeva gia in tec pli anora in sontget fatg sin petgas e tabliaus cun aissas. Quel ha denton stuiu ceder vegnend il stradun sull'Alpsu baghegius. El ei aunc documentaus igl onn 1837 sin la carta dalla via entras inschignier Salvetti. Avon onns serimnava la cumpignia da mats avon quei sontget per rugalar mintgamai lur fatschentas, sco per exempel metter capitani, reparter las bandieras per las fiastas ed auter. Il sontget s'udeva alla cumpignia da mats, che ha era baghegiu e manteniu el. Per quei intent vegneva ei priu si mintg'onn la fiasta da Sontgilcrest in'unfrenda denter la cumpignia da mats. 1909 han ins enrihiu el cun in niev garter da fier ed igl onn 1911 renovau el. Pli daditg vegnev'ei era schau arder ils davos dis dalla jamna sontga ina glisch en quei sontget. En connex cun il slargiamet dil stradun e l'erecziun dalla via da Gonda ha il stradun stuiu ceder allas relaziuns modernas da traffic.

Il sontget dils Gedijs a Sedrun

Il sontget cuntegn quater figuras da lenn en grondezia naturala: Jesus, Maria e dus Gedijs. Ellas representan **la quarta staziun dalla via dalla crusch**.

Historia

Oz buca pli, mo pli da vegl sesanflava il sontget tut isolaus dador il vitg da Sedrun spel stradun viers Mustér. Il vitg ei carschius ed il sontget ei oz ina part da quel.

- 1835 La historia da quel entscheiva el 19avel tschentaner, exactamein cugl onn 1835. Quei onn han statalter Gion Antoni Curschellas da Bugnei e Sep Antoni Caviezel da Sedrun fatg in pelegrinadi a Nossadunnaun. In pelegrinadi che vegneva frequentaus stediamein dalla part sura dalla Cadi e che menava sul Pass la Crusch. Mond els dus sur il Hacken el Cantun Sviz, vesan ed admiran els in sontget cun la quarta staziun dalla via dalla crusch. Quel, e forsa era gl'entir pelegrinadi e la ferma religiun, han fatg impressiun sin els dus ed els han priu la decisiun d'ereger in semegliont en Tujetsch, a Sedrun.
- 1836 Stai anavos han els anflau en Gion Battesta Andreoli il dretg sculptur e tarmess quel en quei liug per studegiar las sculpturas e surdau ad el la lavur d'entagliar enzatgei semegliont. Denton ei Sep Antoni Caviezel morts e Gion Antoni Curschellas ha baghegiu e pagau tut persuls il sontget ed igl intent ei staus quel da far ina buna caussa. Las statuas ha pia Gion Battesta Andreoli da Mustèr entagliau. La lenna persunter ha el pinau a Carerra, visavi Disla. Il Placi Francestg Schmed da Faltscharidas ha gidau a tagliar il da grob culla sigir aulta, ferton che Andreoli cumandava. Il gediu pign ha il meisterentagliader tagliau ora tenor ina dunna da Funs, numnada la Buscha. Il gediu grond ei fatgs suenter la figura dil sura Placi Francestg Schmed. Finida la lavur, ein las figuras vegnidadas transportadas a Sedrun. Ellas ein vegnidadas tschentadas en casa pervenda. Quella stiva ei persunter adina vegnida numnada la stiva dils gedius.
- 1837 Venderdis sogn digl onn 1837 ei vegniu arranschau ina processiun. Las statuas ein vegnidadas transportadas naven dalla casa pervenda tiel sontget.
- 1923 Pli tard ha Tumaisch Curschellas, sutnevs dil sura Gion Antoni Curschellas, giu quita dil sontget e cun 1923 han frars Soliva dil mulin a Gonda surpriu il manteniment dil sontget.
- 1925 Il sontget fuva fetg pigns e consisteva mo ord il chor dad oz. Perquei eis el vegnius engrondius igl onn 1925 e dapi lu dattan entgins bauns al visitader la pusseivladad da seprofundar en oraziun. Il tetg da slondas ei vegnius remplazzaus cun stuors. Da lu naven ornescha era in pign clutgeret cun in zenn il sontget. Sur l'entrada ei in maletg che muossa Jesus suenter la mort vid la crusch. Dumengia da palmas vegn la palma benedida avon il sontget dils gedius. Silsuenter suonda la processiun alla baselgia parochiala.
- 1928 Ils 24 da settember 1928 ha il sontget retschiert in niev zenn culla peisa da 35 kilos, cul tun cis e culaus dalla firma H.Rüetschi, Aarau. Il zenn ha custau en tut "fix und fertig montiert und zum Läuten eingerichtet" 371 frs. Quella summa ha dunna Onna Roman-Huonder, domiciliada a Mustér pagau. Il zenn porta l'inscripziun: **S.Anna, roga per nus 1928**. Il tun cis dil niev zenn ei vegnius eligius, sinaquei ch'el corrispundi cul tuchiez da Sedrun. Maria Onna Roman-Huonder, la benefactura, habitava pli daditg cun ses geniturs a Sedrun ella casa gest sper il sontget e sco vischina ed engrazieivla a Tujetsch, ha ella pagau quei zenn. La damaun dils 24 da settember 1928 ha plevon sur Giachen Antoni Fetz, en preschientscha dalla famiglia Soliva, possessura dil sontget, benediu il zenn ch'era ornaus cun in tschupi e quei tut tgeuamein. Silsuenter ha il montader fatg sia lavur.
- 1999 Tochen igl onn 1999 han Pieder Deflorin e Testi Soliva giu quita pil manteniment

dil sontget e cun quei onn surpren la Pleiv Tujetsch la tgira dil custeivel sanctuari.

- 2005 El decuors dils onns 2004/05 vegnan ils mirs sanai ed avon caplutta vegn il plaz cuvretgs cun crappa tagliada.
- 2006 Las statuas fuvan era vegnidas veglias ed il temps veva sgurdinau vid la colur. Plinavon eran ellas zacu vegnidas coluradas a moda fetg convenziunala. L'artista taliana Romina De Virgilis ha igl onn 2006 surpriu il pensum da restauraziun ed ha fatg buna lavur cun restaurar las statuas al stan original.

Il sontget da Sontg'Antoni a Foppas/Surrein

Il sontget sesanfla a Foppas el liug dall'anteriura caplutta da s.Antoni. Muort prighel da bova ei quella vegnida dislocada igl onn 1927. Sin iniziativa da Battista Soliva-Cavegn (1882-1957) vegn eregiu igl onn 1946 il sontget da sontg'Antoni. El fa quei ord motivs fetg persunals, clamond en agid s.Antoni d'urbir ora sanadad a sia

dunna. Ils 13 da zercaldur 1947, igl usitau di dalla processiu da s.Antoni, ei il caplut vegnius benedius. Ina statua da s.Antoni cugl affon Jesus ornescha la capluttetta. Il quitau pil sanctuari ei vegnius surdaus agl ugau dalla caplutta da s.Antoni.

Sontget da Nossadunna dallas dolurs a Cavorgia

Amiez il vitg da Cavorgia stat quei sontget. Quel ha ina famiglia Jacomet baghegiu circa alla fin dil 18avel tschentaner. Sco la tradiziun raquenta ord il suandont motiv: Quella famiglia haveva giu dus affons morts senza batten e lu empermess da baghegiar in sontget cun ina statua da Nossadunna dallas dolurs. Silsuenter seigien ils affons buca pli morts ed arrivai tier il s. batten.

Caplutta svanida

Caplutta a Flurin Sura

In document dils 10 da november 1368, renovaus ufficialmein igl 1. da zercladur 1664 ed ils 28 da november 1834, tracta ina dispeta denter vischins da Flurin Sura, Flurin Sut e Camischolas Sura pervia da dretgs vid l'aua da Londadusa. Entras questa scartira eis ei vegniu renconuschiu e decidiu, che tala aua hagi da cuorer a Flurin Sura «dadora la baselgia giu» ed hagi da survir allas casas ton a Flurin Sura, sco a Flurin Sut.

Ord tala decisiun san ins concluder, ch'ei existevi pli baul ina caplutta a Flurin Sura, dalla quala ins ha denton anflau entochen oz negins fastitgs e ch'ins sa era buc a tgei sogn ni sontga ella fuva dedicata.

Cruschs

Tier ina cuntrada sacrala sco la Val Tujetsch s'udevan e s'audan era las numerusas cruschs tschentadas si ella val. Ellas regordan pil pli ad eveniments tragics ed ad accidents mortals ni en memoria da disgrazias ed a schabetgs historics. Cruschs ein d'anflar sin pezs e sin crests, sin praus e pradas e vid casas e baghetgs.

Quella survesta duei clamar en memoria las differentas cruschs tschentadas si en nossa val, era quellas ch'ei gia daditg svanidas e mo pli enconuschentas entras scartiras e documents.

Sisum la val

La pli dominonta crusch sin nies intschess ei la crusch sil Calmut. Ella ei vegnida tschentada igl onn 1932 e regorda a cusseglier naziunal Georg Baumberger da Turitg. El ei staus in grond benefactor e fautur dil pievel dallas muntognas svizras. En sia memoria ei la crusch vegnida tschentada quei onn en preschientscha dallas autoritads federalas, cantunalas, districtualas e communalas. Anteriur president communal e deputau Gion Felici Monn ha giu organisau e preparau in digna fiasta sil Calmut. L'inscripziun sil crap da fundament secloma: "Et montibus salus".

Entochen 1927 existeva era in crusch sin l'Alp Tiarms enasisum il Tierm. Duront igl unviern 1927 ha ina secziun schuldada bivacau per pli liung temps sill'alp. Muort la gronda scheltira e ferdaglia han els perfin duvrau la lenna dalla crusch per far fiug e sescaldar. Suenter eis ella buca pli vegnida tschentada.

Ina crusch ei dapi 1986 veseivla sil Crest dil trutg da Puozas dil Lai. Quella crusch ei vegnida eregida sin iniziativa privata entras signur Vils da Bad Ragaz. Sia idea primara fuva l'erecziun d'ina caplutta sil Pass Alpsu. Pli tard eis el secuntentaus cun la crusch che sesanfla en in veramein bi liug che vegn visitaus il temps da stad da fetg bia turists.

Ella storta dalla via dil Pass Alpsu, gest sur la tegia dil viè, ei in monument cun crusch en memoria dalla disgrazia cun automobil dil cont Waldburg-Zeil da Württemberg.

En Val Maighels ha Giusep Schmet da Salins giu fermu ina crusch sin in crap avon tegia.

Ella vischinonza dil lag da Maighels, gest sper via sin in terment crap, ei ina tabla cun ina crusch en memoria dil recrut Gustav Hunziker da Turitg ch'ei sedisgrazias enten far exerchezis cun muniziun.

Ina crusch existeva era pli baul en prau Mulins dadens Tschamut sin in baghetg odem giudem. Ella steva en memoria d'ina disgrazia da lavina ni forsa en regurdientscha da Onna Catrina Deflorin che fuva vegnida sut draussa en traversond l'aua dil Rein. El ei stada la dunna dil grond da Tschamut.

En Val Curnera ei tschentau ina crusch per Stiafen Giger negaus el Rein ils 21 d'uost 1958. La crusch ha Ignazi Gadola schau ereger.

La crusch per igl inschignier Renato Grassi sesanfla en in grep sur la via al lag da fermada Curnera. El ei ruclaus enten ademplir sia lavur cun traversar in dutg cuvretgs cun glatsch e sesturnius sin la via sur il Stavel da Cavradi ils 4 da november 1965. El derivava dalla Italia e sia dunna fuva ina Glarunesa.

Sin l'alp Tschamut, gest sper la senda viers il Lai da Tuma ei tschentau ina crusch en in grep en memoria dil disgraziau pilot J.Bischof, morts ils 26 d'avrel 1986.

Ils davos onns ei vegniu eregiu ina crusch enta Maighels el liug numnaus Siara.

Sin la veglia stalla da Tschamut fuva ei pli baul ina crusch. Ussa eis ella tschentada vid la tegia d'alp.

Selva e Tschamut

A Selva e Tschamut sesanflavan aunc 1926 circa 15 cruschs-lenn sin praus e plauncas encunter casas e capluttas. Ellas regurdavan allas numerusas disgrazias da lavinas, als numerus paupers disgraziati, parentai pli u meins cun scadina casa e famiglia, ton ch'els svaneschien buc ord la memoria dils vegnentsuenter.

A Tschamut vid la caplutta da s.Clau da maun sut dretg dalla entrada fuvan pli baul treis cruschs. Ina allas cruschs steva per in luvrer talian che era sedisgraziaus igl onn 1862 duront l'erecziun dalla via Alpsu cun schluppentar greppa e morts dadens l'aua dalla Val Val. - Ina crusch duess esser stada per ina buoba ni matta ch'era ruclada davos Tschamut giu el Rein. - La tiarza regurdava ad Onna Catrina Deflorin sedisgraziada 1902.

Sur il vitg da Selva exista aunc ina crusch per il vegl nurser da Tujetsch, il Sep Maria Albin, che ha giu ina attacca dil cor en quest liug e morts.

Ina crusch sesanfla dador il vitg da Selva, leu nua che scolast Gion Giusep Giossi ei daventaus ina unfrenda dalla lavina giu da Milez igl onn 1951.

Dado Selva nua che la via veglia dalla val mava atras, vegn numnau las Cruschs dils Rests. Stevan cheu pliras cruschs? Beinenqualin ein stai cheu denter Carmihut e Selva en prighel da veta entras lavinas. La cronica da disgrazias plaيدا da differnetas disgrazias sin quei tschancun.

Per il disgraziu cun auto, Edmund Simon sin la via cantunala ils 25 da fenadur 1970, ei ina crusch agl ur dalla via dado il dutg da Caspaua.

Ina crusch en memoria dil buobet Isidor Loretz, daus a s.Brida sur la greppa giu, ei ussa prida naven. Quei buobet fuva in frar da Franz Loretz numnaus sisura.

Sutcrestas

Treis cruschs pendeavan vid la caplutta da Nossadunna a Sutcrestas; ina en memoria dils frars Peder, il Barclamiu e Vigeli sedisgrazia ils 14 da fevrer 1888 vi Plaun Miradas. L'autra regurdava vid Flurin Venzin sedisgraziaus dad ir a catscha e la tiarza fuva en regurdientscha da Franz Loretz ch'ei daus giud ina suga duront in transport da draussa ils 27 d'october 1945.

Ina crusch ei tschentada el liug dalla anteriura caplutta da Sut Crestas. Igl onn 1964 ha gl'uestg lubiu da scarpas giu la caplutta culla cundiziun da tschentar leu ina crusch en memoria dalla caplutta en honor da Nossadunna digl agid.

Caspaua

Pli da vegl existeva ina crusch si Caspaua vid il baghetg enagjudem encunter Selva. Quella ei gia dapi biars onns svanida. Ella regurdava vid la mort d'in giuven vegnius en in squatsch neiv si Caspaua entuorn 1670.

Vid il secund baghetg odem Caspaua ei eregiu ina crusch en memoria da Giachen Giusep Venzin-Riedi da Selva ch'ei morts leu en nuegl.

Giuv e Mulinatsch

A Mulinatsch ei tschentau si ina crusch enasisum ils baghetgs da maun da Craps. Leu existevan avon onns dus baghetgs, il tschaler d'alp ed il baghetg da Sigisbert Berther. Quels e quater auters baghetgs ein vegni destrui en Mulinatsch. La lavina fuva vegnida

tochen oragiu la Rufna da Giuv dalla Val oragiu entochen l'acla numnada. La crusch han ils da Mulinatsch tschentau si.

Pli da vegl fuvan treis cruschs vid la caplutta da sogn Bistgaun a Giuv. Ina per ils morts dalla lavina digl onn 1836, ils 24 da december a Giuv; ina per Rest Giusep Peder ruclus da far nitschuns 1843 en Val Giuv e l'otra ei buca pli enconuschent.

Sin Giuv dado la baselgia, en memoria dalla lavina da 1836.

Dieni e Rueras

Ina crusch fuva a Dieni vid il vegl sontget, ina memoria a Giachen Fidel Maria Cavegn, naschius 1811 da Rueras, disgrazias ils 12 da settember 1872 en Val Giuv cun cavar cristallas, dil reminet igl anflader digl εμπrem Milarit.

Ina crusch fier steva gia avon leu en memoria da Giusep Maria Peder (1790) da Rueras ch'ei vegnius pella veta en in squatsch lavina en Val Giuv sut il Draus ils 23 da matg 1843 cun far nitschuns.

La crusch sur il vitg ei vegnida tschentada da sur Gion Venzin, il qual duess ver empermess che la lavina hagi buca pli da far donn a nies vitg. Eregida igl onn 1924, renovada entras Felici Monn e Flurin Berther!

Amiez il vitg da Rueras, sin igl aschinumano clavau dils Stens Vigelis, ei fermu ina crusch en memoria d'il giuven Giachen Antoni Alig, ch'ei entras malprecauziun tier ina fiasta da parada vegnius per la veta igl onn 1786. Quella crusch han ils vegnesuenter dils Vigelis Stens (Schmid) adina manteniu; Duri Vigeli Cavegn.

Orasi sur Giassa, nua che las duas vias vegnevan plia baul ensemen, fuva ei era montau ina pintga crusch en memoria d'ina matta veglia tschocca che veva en quei liug giu pegliau ina daguota. Mantenida dils vegnesuenter da Duri Battesta Muggli. La matta veva schlatteina Monn.

Orasi Sur Giassa da Rueras en memoria da Margreta Monn.

Ina sut casa da Duri Vigeli Cavegn a Rueras si pil clavau.

Sut l'ustanza da Rueras en memoria dallas duas lavinas grondas, quella da 1749 e l'otra digl onn 1817.

Zarcuns

A Zarcuns sin la casa stada da genau Sep Antoni Schmid (1882-1955). El hagi sez giu fabricau quella crusch gronda e massiva culs divers utensils dalla crucificaziun en memoria dallas persunas vegnidas leu en la lavina cun vuler dar agid als disgraziai da Rueras igl onn 1749, ils 6 da fevrer. La crusch stat en memoria da sur plevon Giachen Biarth e tschun da ses gidonters. Tenor Sep Antoni Schmid fuvi leu gia da vegl enneu tschentau ina crusch, denton fuvi quella en schliet stan e per part smarschida. Quei hagi motivau el alla construcziun da quella crusch. El ha giu fatg la lavur sin agen quen en pietad e memoria dils disgraziai.

Gonda e Sedrun

Ora a Mira dadens la caglia da Mira fuva ei pli baul in vegl clavau e sin quel ina crusch en memoria dil caplon Giachen Antoni Condrau e Gion Fidel Venzin ch'ei vegni assassinai leu dils Franzos igl onn 1799. La crusch sesanfla oz sin la casa da Emil Schmid-Beer a Gonda.

A Sedrun odem il vitg dadens il Sontget dils gediun fuvan dus baghetgs; in da Vigeli Venzin cun ina crusch per sur Maurus Desax. El fuva staus ella cumissiun per ir per farrer e

sin viadi da retuorn, entupond pliras personas hagi el detg: Nus vein farrer e morts sil plaz! Schabegiau ils 20 da mars 1881.

Sil Sontget dils mats a Gonda pendevan treis cruschs: ina per Ignazi Cavegn, vegnius sut in automobil en ils 19 da fenadur 1926, l'otra per Remigio Locatelli, ch'ei sedisgrazias cul tranport d'ina platta scalegl (1932) e Curschellas Giachen Antoni, morts cun 17 onns igl onn 1888 sco caverer.

Ina crusch steva si pil clavau da Rest Antoni Gieriet odem il vitg Sedrun, en memoria da Vigeli Venzin. Avon steva quella giudem igl iert dalla casa da Jacomet.

Bugnei

Ina crusch gronda fuva tschentada o l'Acla oragiusut Bugnei per Gion Battesta Sialm da Segnas, ina unfrenda dils Franzos igl onn 1799. La crusch ei oz exponida el Museum La Truaisch.

Buca lunsch dadens sper via veglia da Bugnei steva ina crusch en memoria da Vigeli Monn, sedisgrazias igl onn 1932 cun ruclar giud in Chischner a Nislas.

O l'Acla, cura ch'ins vegn da Mustér sin via nova. Cheu stattan duas cruschs si pil clavau. Ina per memoria da Gion Battesta Sialm, ch'udeva tier la cumpagnia dils catschadurs da Mustér e ch'ei vegnius sittaus giu cheu d'in schuldau franzos anno 1799. L'otra stat en memoria da Gion Antoni Deragisch.

Giudem il Drun da Bugnei stat ina crusch encunter la bova. Quella ha Vigeli Monn-Berther tschentau si leu.

Ina outra crusch steva vi sum la Val Bugnei sur via. Quella ei gia daditg svanida.

Ellas alps e sin pezza

Egl Uaul Siaras, Val Nalps, fuva tschentau si ina semplia crusch per ils dus giuvens Giusep e Vigeli Valier morts en la lavina ils 4 da fevrer 1892.

Era sil vegl clavau ni faner da Burganetz fuva ei pli da baul ina crusch.

Dadens il dutg da Val Stgira/Val Nalps fuva tschentau si ina crusch per Sep Antoni Giossi da Surrein ch'ei ruclus dil glatsch giu tochen en via e sesturnius 1853. La crusch ei la davosa gada vegnida restaurada da scolast Barclamiu Peder che fuva parentaus cun il disgraziau.

Era sil Péz Badus ei avon entgins onns vegniu mess si ina crusch fier entras Bruno Berther, Rueras.

Medemamein il Péz Culmatsch ha survegniu ina gronda crusch lenn rabitschada si entras Paul Berther da Dieni.

Ina crusch pli nova ha in idealist dalla megliuraziun da funs schau metter si si Muschnatscha sin in faner.

Ina crusch existeva sin in faner sin Budas per Lucas Cavegn da Cadruvi morts leu dalla mort anetga.

Ina brev da vendita digl onn 1762 numna in liug a Sedrun: „auf Budas sort dalla Chrusch" (Mira: Urbari dalla caplania a Sedrun p. 121).

Orasi sut ils baghetgs da Malamusa fa ina crusch endamen la mort prematura dil buobet Gion Giachen Monn da Rueras ruclus enasi dadens il Baun dil Detg ils 6 d'ust 1936.

Sur stavel da Cuolm Val, sisum entadem il plaun, ei tschentau si ina crusch en memoria dil giuven Leci Antoni Caduff da Rueras tuccaus leu dil cametg la sera dils 25 da fenadur 1958 pertgirond las vaccas dall'alp dil Cuolm.

En la medema alp orasi sur il Stavel da tegia gronda ei tschentau si ina crusch per l'alp. Ussa vegn quella mantenida dalla societad dils runals.

Ina crusch en memoria dil scolast da skis Antieni Cavegn ei eregida si Cuolm Val encunter la Val Giuv. El ei vegnius en la lavina seniester en la val da Plaunca Biala ils 2 da mars 1972.

Per il disgraziau Serafin Cavegn da Rueras, ina unfrenda dil sport da skis, ei tschentau si ina crusch a Scharinas vid il baghetg da Duri Vigeli Cavegn, morts igl emprem da mars 1978.

Processiuns

Processiuns svanidas

Davart las processiuns en Tujetsch vegn fatg el protocol da visitaziun da 1643 la suandonta remarca:

Il zercladur vegn fatg processiu sil S.Gottard, la vigelgia da s.Gion Battesta a s.Bistgaun a Segnas e da s.Martin a Mustér en claustra.

Processiuns ord la val

- S.Gottard La processiu ei documentada l'emprema gada el cudisch da quen: „Die Rechnungen des Tales Ursern vom Jahre 1491 – 1501“. Il text en quei document plaida sut igl onn **1494** suandontamein: «Item ich ama, het xxxiiii (34) mass uss gen von den tallüten wegen ein legelen win, het xxxiiii (34) mass, ye ein mass umb x (19) angster, die man denen von Kurwal geschenckt het, do sy mit dem crütz gen sant Gotthard sin gsin und iii (4) quertli des umb die xiiii (14) angster dem herren in die fleschen v (5) ss kess und brot.» El 17avel tschentaner vegn ella confirmada duas gadas, el protocol da visitaziun da 1643 e cun la remarca el cudisch da batten sut il datum dils 29 da zercaldur 1697: "R.D.Kallenberg capellanus me absente Ludovic Jagmet ad processionem montem Gotthardi." La processiu cuzzava mintgamai dus dis, ils 28 e 29 da zercladur. La davosa ga ha plevon Giusep Hetz menau igl onn 1827 ils Tuatschins sil Gottard. Ils motivs ein bein stai la fleivla participaziun ed ins stueva sfurzar da prender part alla processiu ni pagar castitg. Mintga fiug fuva obligaus da tarmetter ina persuna. Persuenter ei vegniu fatg ina processiu a Tschamut per il di da s.Pieder e s.Paul. Quella ha cuzzau entochen igl onn 1911 e da lu naven a Zarcuns ella caplutta da Nossadunna.
- Mustér Il di da s.Gieri entochen igl onn 1907.
- Segnas La vigelgia da s.Gion Battesta entochen igl onn 1904.
- Mustér Da s.Martin entochen igl onn 1907. Ina notizia e remarca da professor Placi Condrau, fatga 1863 en la Gasetta Romontscha, a caschun ch'ils da Tujetsch ein vegni per l'emprema ga sin via nova a Mustér da s.Martin secloma: ..... nua che tuts ch'ei stai ina ga ni l'autra official da vischnaunca han survegniu il gentar en claustra per engrazionta memoria pils survetschs, ch'ils da Tujetsch han giu prestau alla abazia en in combat cun ses renitents subdits dalla Val d'Ursera.
- Segnas Pli da vegl fagevan ils Tujetschins aunc ina processiu da s.Roc a Segnas per rugar Diu da salvar dalla muria - forse dapi la muria da 1637/38.

Processiuns enteifer la val

- Da s.Marc A Zarcuns
- Gliendisdis da rogaziuns A Sutcrestas, Selva
- Mardis da rogaziun A Rueras
- A Zarcuns Processiu cun la particla dalla s.crusch a Zarcuns e benedicziun dil funs.
- Entuorn baselgia Las dumengias suenter messa entuorn baselgia, naven da cargar entochen s.Rusari.
- Confraternitads Processiuns dallas confraternitads suenter viaspras entuorn

	baselgia.
Fiasta dil Scapulier	Fiasta da parada ols Plauns Sedrun.
Fiasta dil s.rusari	Fiasta dalla confraternitad ols Plauns Sedrun.
S. Antoni	Vi Surrein, ils 13 da zercladur.
S. Gion	Enta Zarcuns ils 23 da zercladur.
A Zarcuns	Da s.Pieder e sogn Paul sco regurdientscha alla processiuin sil Gottard.
A Zarcuns	Mintga sonda avonmiezdi a Zarcuns naven dalla emprema dumengia suenter s.Placi entochen s.Michel
A Sedrun	Processiuin da perdanonza, la fiasta da s.Vigeli, ils 26 da zercaldur. Igl onn 1908 ei la pleiv da Mustér vegnida quei di per la davosa gada en Tujetsch cun processiuin.
Tenor in basegns	Processiuin tenor basegns, per bialaura ni per plievgia.

Las pli biaras processiuins ein svanidas ord motiv dil carschen da traffic sin la via cantunala. Las autras ein daventadas l'unfrenda d'in auter patertgar pertuccont las processiuins.

Processiuins digl onn 1982 en la Pleiv da Tujetsch

Dumengia da palmas	A Sedrun naven dil Sontget dils Gedijs en baselgia parochiala. A Rueras dil plaz dalla scola en baselgia.
Anceinza,	Processiuin cun benedicziun dil funs avon Tgèsa communal, a Camischolas e silla staziun da viafier. A Rueras sil plaz scola.
Cor da Jesus a Rueras,	Processiuin cun parada silla piazza da scola
Sontgilcrest a Sedrun,	Fiasta da parada e processiuin sil plaz scola
S.Vigeli, fiasta dil s.patrun,	Processiuin da perdanonza cun parada sil plaz sper Tgèsa communal a Sedrun
Cor da Maria,	fiasta da parada a Rueras, processiuin sil plaz scola
S. Rusari, emprema dumengia d'october,	Fiasta da parada a Sedrun, processiuin giuls Plauns da Sedrun

Las processiuins digl onn 2018

Dumengia da palmas	A Sedrun naven dil Sontget dils Gedijs en baselgia parochiala, a Rueras.
Anceinza	
Cor da Maria a Rueras	Processiuin cun parada odem il vitg
Sogn Vigeli a Sedrun	Processiuin cun parada si avon Casa s.Vigeli
S.Rusari a Sedrun	Processiuin cun parada ols Plauns Sedrun

Aspects sacrali ella detga tuatschina

La fontauna dad aur ella greppa giusut la caplutta da s. Leci a Cavorgia

Mintg'onn vegneva in signur da zanunder lunsch neutier en Tujetsch e mava giun Cavorgia ella greppa sut la caplutta da s. Leci per ina butteglia plein aur, che culava ord ina fontauna. Ei mava adina in entir onn avon che quella seigi plena e lura turnava el a metter suten in'otra. In onn ha el lu detg als Tujetschins: Ussa seigi el rehs avunda e vegni buca pli. Sin quei han ils da Cavorgia encuretg ditg e liung quella fontauna mo mai anflau nuot. E sch'ella ei buca schigiad'en, sch'eis ella aunc oz leu.

Il striegn e l'enzenna da s. Benedetg.

Anno 1922 ei succedi in remarcabel schabetg si Culmatsch. Ei fuva las uras da mulscher e las vaccas ein en stavel. Ei fuva in di da bialaura. La fumeiglia, in tscheu ed in leu, eran vid il mulscher. Il signun pesava ual ina sadiala latg en tegia. Cheu dat ei ina scarsada sco ina lavina e tut las vaccas sco ina camiada ord stavel e d'in rieven giu en ina gonda! Ils mulschèders sin la suppia e la sadiala giun plaun, las vaccas naven stulidas senza ch'els sappien co! Ils pasters cloman puspei siado las vaccas e vesan pér uss, che las quater vaccas d'in pur schaian aunc leu en in cantun dad in maun. Ils buobs han marveglias pertgei e perco e vesan lu, che quellas vaccas han tuttas fermu vid la curregia in'enzenna da s. Benedetg. Raquintond quei a sur Venzin da pia memoria, di el, ch'in siu amitg da scola sin pervenda giu S. Gagl, scrivi era d'in semegliant cass. Leu eri il stavel circumdaus d'in mir e tuttenina erien las vaccas dador il mir. Sur Venzin ha allura l'auter onn benedend l'alp, fatg fermar sin la preit dalla tegia in crucifix dil perdun e suenter han ins mai udiu zatgei pli.

Il prer cun il cudisch

Sin Tschamut en Prauina da quei maun dalla punt ei in mir vegl. Sut quei mir ora vegneva adina la sera denter stgir e clar in prer, in um grond cun in cudisch enta maun. Quel mava sper il Rein si ed engiu, e lu eis el puspei svanius. Nus mattauns temeivan quel. Sche jeu stuevel ir leu a segar, sundel jeu ida a casa avon ch'ei vegni stgir. Quei prer stueva probabel far penetenzia e leger siu brevier ch'el veva negligiu ina gada.

Nadalnotg en nuegl

Mintga sera sun jeu ida en nuegl culla latiarna per mirar, sche tuts animals sigien rentai. Mo da Nadalnotg sun jeu buca ida. Jeu hai giu tema, perquei ch'ei dian, ch'ils animals resdien duront che la messa da Nadalnotg vegni legida.

Si Caspau era ei in pur che mudergiava e carpentava siu muvel. Quel leva buca crer, ch'ils animals resdassien da Nadalnotg duront messa, ed alla finala ha el tuttina fatg ina emprova, per mirar, sche quei seigi ver ni buc. El ei staus sin clavau e tedlau ora. El era sisur la palaunca che veva ina ruosna ed el ha veramein udiu a resdond ils animals. Tuts eran malcontentes cul patrun, tuts selamentavan, tgi dallas fridas e tgi dalla maglia. Ina mugia ha selamentau, ch'ella stoppi ira ora egl uaul per trer lenna. El carghi memia bia silla sliusa e bastuni ella, sch'ella vegli ruassar in tec e suenter survegni ella gnanc bien fein e mo pauc. Mo quei pegli gleiti ina fin, quella tirania. Ella detschi inagada ina curnada ad el, ch'el stetti sil plaz. Allura ha el tertgau: "Aha, ussa fas auter culs tiers!" e suenter eis el staus megliers ed ha giu bien uorden e mai bastunau pli ils animals, dau da magliar detgavunda ed aschia ha el perservau sia veta da disgrazias.

La buoba loscha

Sin Tschamut fuva ei igl usit ch'in vischin stueva pertgitar ils pors las fiastas. Quei mava en roda. Inagada ha ei tucchau ad ina matta ualti luschara ed adina beinvestgida. Quella fuva buca cuntenza ch' ella saveva buca ira a Sedrun a Sontgilcrest cullas mattauns. Ella leva buca pertgitar ils pors. Perquei ha ella dau tissi a siu piertg e la damaun era il piertg ventschius e cu tuts auters fuvan pinai per ira giu Sedrun ha ella griu suenter ad ina outra: "Giu culla purschala!"

Si culla tschupella!

Miu piertg ei schluppaus!"

Ella ha fatg ina sgnocca per buca stuer star a casa ed ei ida cun las autras a far Sontgilcrest. Per castitg eis ella vegnida scungierada suenter la mort sil Badus. Si leu ha ella stuiu star ella greppa dumengias e luverdis.

Processiun

Ins ha viu ina processiun a mond naven da Nurschallas, umens e femnas cun resti tgjetschen cun ordavon in cafanun. Els ein i encunter il Badus, da clar bi di.

Legenda da Sontgaclau

In di mava in um da Selva a Tschamut tier sia famiglia. El stueva ir ensi. La famiglia spitgava gia daditg sin el e quei plein anguoscha. Els temevan la lavina. Ussa fuva el sin via e mava sur Sutcrestas. Leu fuva ei il pli segir, buca aschi malsegir sco sur Cargnola. Ventireivels eis el arrivaus tochen tier la caplutta da Sontgaclau. "Ad el è ius ain caplutta da Sontgaclau par angraziè, tg'era betga vegniu giu la lavina, tg'el tumeva, tg'el era aun adina co, ad o fatg oraziun tier Sontgaclau. Ain quai mumen sai vegniu tut stgir ain caplutta. El so tut tge quai munta. El so: ussa sè la lavina vegnida! Ad uscheia sel staus liberaus del prighel. Scha'l mava bétga ain caplutta, sch'er'el morts ain la lavina."

Gionet da Giuf

Sin Giuv viveva pli da vegl in um pietus che veva num Gionet Beer. Quel meditava ils plaids dil paternies, ch'el scheva plaunsiu da bass, schi ditg, ch'el veva dad ir da Giuv tochen Zarcuns, ch'ei bunamein in'ura viadi. Sin quei viadi ei Nossadunna in di cumparida a quei um da Giuv. Ella ha empermess, che da cheu naven vegni ei adina a dar graun en Tujetsch. Tochen lura deva ei buca graun en Tujetsch. Sin quei han ils vischins baghegiu ina baselgia en honor da Nossadunna a Zarcuns, e mintga sonda naven da Sogn Placi tochen Sogn Michel fa l'entira vischnaunca, priu ora ils Dadens gl'uaul, per engraziament ina processiun en la baselgia da Zarcuns, e leu vegn fatg messa, sunau orgla e cantau veglias canzuns romontschas e rugau, che Nossadunna laschi madirar bein il graun en Tujetsch.

La baselgia ei ornada cun bials maletgs da Nossadunna. In maletg fetg vegl muossa Gionet da Giuv, che stat enschanuglias avon Nossadunna, e sigl altar ei ina statua da Nossadunna vestgida sco ina regina cun in bellezza mantel tessiu. Ils Tujetschins tegnan ault quei liug e fan enqual pelegrinadi tier Nosadunna enta Zarcuns e speronza semantegn quei era da cheu naven.

Sontga Margreta

ha fatg siat onns paster grond sill'alp Cuolm Cavorgia. Ella scheva crescher la jarva schi biala e plein latg, ch'ils paster stuevan mulscher las vaccas treis gadas per di, inagada aunc da mesa notg. La fumeiglia d'alp ha saviu nuot. Mo in di ha il paster pign viu vid il pèz, ch'il paster grond er'ina dunschala. Mo ella ha scumandau ad el da dir ora, schiglioc fetschi ella sfundrar el. Mo il buob ha buca pudiu quescher ed ha detg alla fumeiglia d'alp ch'il paster grond seigi ina dunschala. Lura levan ei buca pli schar far ella paster grond sill'alp Cuolm Cavorgia. Lu eis ella ida, mo il buob ei sfundraus sco ella veva smanatschau. La jarva da Sontga Margreta e secada dapertut; mo aunc ussa eis ella ina medischina per gliued e tiers.

La baselgia da Sedrun

Gl'emprem levan ei baghegiar la baselgia da Sedrun sin Cadruvi sut la via nova. Ei trevan la crappa sin Cadruvi, mo la damaun era la crappa giu sin quei prau, nua la baselgia stat oz. Ins ei secussegliai sin vischnaunca da baghegiar ella giu leu, nua ch'ella stat oz.

La crappa pil clutger e crappa tagliada da natira, quella deva ei en Burganez. Per quella crappa seigien ei i en e purtau ora las dumengias suenter viaspras, tut la gliued, umens a femnas ed affons. Mintgin purtavi, sco el pudevi; ils affons prendevan in pign, e quei vegnev'ora in detg magliac crappa.

La baselgia spel Run

Cu ins ha baghegiu si il clutger, levan ei metter ina crusch-fier sisum, ed in um ei ius si culla crusch sil spitg dil clutger. Allura, cu el ha vuliu metter en la crusch, ha el viu treis ruosnas, e lu ha el griu giu alla glied, ch'eran giu sil plaz, ch'ei seigi treis ruosnas, en tgeinina el dueigi metter en la crusch? Quels giusut vevan schon saviu, ch'el hagi il schuendel, ed el vesevi treis ruosnas - ei eri mo ina - ed hagian griu si: «En quell'enamiez!» ed el ha manegiau, che la ruosna enamiez seigi la vera, ed ei seigi gartegiau. El ha mess en la crusch ed ei daus giu e staus morts.

Fontaunas e litteratura

Mythologische Landeskunde von Graubünden 2 tom; Arnold Büchli 1970

Avon onns

Dis commemorativs ord la historia dalla Cadi; Berther pader Baseli 1928

Baselgias, capluttas e spiritualessers da Tujetsch

Studi historic da Berther pader Baseli 1924

A Camischolas

Notizias cultur-historicas ord la Val Tujetsch; Berther pader Baseli 1917

Sin cadruvi

Reminiscenzas ord la Val Tujetsch cun illustraziuns; Berther pader Baseli 1904

Las sfendaglias dil glatscher el survetsch dil Segner

Bernasconi G. / Lafranchi A. 1933

Selva avon 100 onns

Notizias cultur-historicas ord la Val Tujetsch

Spirituals, Fraters laics e muniessas della vischnaunca de Tujetsch

Berther Tumaisch 1959/60

Baselgias e capluttas da Tujetsch

Hendry Tarcisi/Cathomas Ervin 1983

Kirchen und Kapellen Tujetsch

Hendry Tarcisi/Cathomas Ervin 1984

Cruschs e dolurs ord la Val Tujetsch

Gadola Guglielm

La davosa processiuun dils Tujetschins sil s.Gottard

Gadola Guglielm; Glogn 1943

Die Kunstdenkmäler des Kt. Graubündens Tom V; Pöschel Erwin 1943

Tujetsch

Igl andament da sia historia

Differents auturs - Vischnaunca Tujetsch 1987

Ils sontget dils Gediis

Derichsweiler Walram

Notizias ord igl urbari da Selva

rimnadas da pader Baseli Berther

copia dalla Bibl. Rom. dalla claustra da Mustér

Processiuns en las pleivs dalla Cadi

Tarcisi Hendry 1990

300 onns Baselgia parochiala s.Vigeli a Sedrun 1691 – 1991

Tarcisi Hendry

Das Abendmahl im Pavillon

Die Tabernakel von Sedrun und Vals
da Gabriel Peterli - Bündner Jahrbuch 2004

Der Bildhauer Johann Ritz von Selkingen

und seine Werkstatt 1666 - 1729
Pader Othmar Steinmann OSB 1952

Die Innenrestaurierung der Kirche S.Vigeli in Tujetsch, Sedrun

Dr. Hans Rutishauser; S.197-113
en: Jahresberichte des Archäologischen Dienstes Graubünden und der Denkmalpflege
Graubünden 2006

Ovras da Pader Baseli Berther 1858-1931 Tom I

Forum cultural Tujetsch/Tarcisi Hendry, 2007

Rapports annuals Pleiv Tujetsch

Archiv dalla pleiv 1973 - 2016

Cruschs en la Val Tujetsch

Notizias da Francestg Berther, Rueras